

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI

HÂCİBZÂDE MUHAMMED EFENDİ'NİN *KAVÂİDÜ'L-
FURKÂN FÎ TECVÎDİ'L-KUR'ÂN* ADLI ESERİNİN
EDİSYON KRİTİĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Abdullah GİRAY

İstanbul

Temmuz - 2020

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI

**HÂCİBZÂDE MUHAMMED EFENDİ'NİN *KAVÂİDÜ'L-FURKÂN*
FÎ TECVÎDİ'L-KUR'ÂN ADLI ESERİNİN EDİSYON KRİTİĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Abdullah GİRAY

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Ahmet GÖKDEMİR

İstanbul

Temmuz - 2020

TEZ ONAY SAYFASI

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Temel İslam Bilimleri Bilim Dalı'nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman Doç. Dr. Ahmet GÖKDEMİR

Üye Dr. Öğr. Üyesi Osman YILMAZ

Üye Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Hamdi YILDIRIM

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Ali GÜNEŞ

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİM

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “**Hâcibzâde Muhammed Efendi’nin Kavâidü’l-Furkân fî tecvîdi’l-Kur’ân Adlı Eserinin Edisyon Kritiği**” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte, bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tezi yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

İmza

Abdullah GİRAY

ÖN SÖZ

Kur'ân'ı, nazil olduğu andan itibaren, kıyamete kadar her türlü tahriften muhafaza edecek olan Allah'a (c.c.) hamdolsun. Kur'ân'ın tilâvetini Cebrâil (a.s.) vasıtasıyla ta'lîm eden ve bu ta'lîm ini ashabına aynen nakleden Hz. Peygamber'e (s.a.v.) salât ve selâm olsun. Allah Teâlâ'nın sonsuz nimetleri ve Hz. Peygamber'in şefaati, Hz. Peygamber'den aldıkları Kur'ân ta'lîm ini ve tecvîdini muhafaza eden, yaşayan ve sonraki nesillere aktaran ashaba ve bu mirasın bugünlere kadar gelmesine vesile olan ulemânın üzerine olsun.

Kur'ân, nâzil olduğu andan itibaren, Hz. Peygamber vasıtasıyla ashâba tecvîdli bir şekilde ta'lîm ettirilmiştir. Bu hususta ulemâdan bazıları, özellikle de Kur'ân kırâati ve tecvîdi hususunda mümtaz bir yere sahip olan İbnü'l-Cezerî, tecvîdsiz Kur'ân tilâvetinin günah olduğunu ifade etmişlerdir. Dolayısıyla Kur'ân ta'lîm i ve tecvîdi Hz. Peygamber döneminden itibaren büyük bir önem arz etmiştir.

Kur'ân ta'lîm i ve tecvîdi hususunda pek çok eser telif edilmiştir. Osmanlı medeniyetinde Kur'ân ilimleri hususunda değerli çalışmalar yapılmış; ayrıca kendinden evvelki mirasın üzerine birtakım katkılar sunularak Kur'ân hizmeti devam ettirilmiştir. Özellikle Osmanlı Devleti'nin son zamanlarına doğru Kur'ân ilimleri hususunda büyük bir hazine ortaya çıkmıştır.

Hâcibzâde Muhammed Efendi, Osmanlının son dönemlerine denk gelen hicrî 1099 yıllarında yaşamış bir Osmanlı alimidir. Araştırmanın konusu olan Hâcibzâde'nin *Kavâidü'l-Furkân fî tecvîdi'l-Kurân* adlı eseri, Osmanlı medeniyetinin Kur'ân tecvîdine bakışını ve verdiği önemi ortaya koyması bakımından son derece önemlidir.

Çalışma giriş, üç bölüm ve sonuçtan meydana gelmiştir. Girişte, yapılan araştırmanın konusu, amacı, içeriği, özgün değeri, yöntemi ve kaynaklarına temas edilmiştir. Birinci bölümde, tecvîd tarihi ana hatlarıyla ele alınmıştır. İkinci bölümde, Hâcibzâde'nin hayatı ve *Kavâidü'l-furkân fî tecvîdi'l-Kur'ân* adlı eserindeki fikirleri, tecvîd ilmine dair kaleme alınmış birtakım eserlerdeki verilerle kıyas edilerek işlenmiştir. Üçüncü bölümde, bu eserin Osmanlıca transkripsiyonu yapılmıştır. Sonuçta ise araştırmadan çıkarılan neticeler işlenmiştir.

Bu vesile ile tez konusunda beni cesaretlendiren, yol gösteren, her türlü fedakârlıktan kaçınmayıp elinden gelenin fazlasını veren değerli danışmanım Doç. Dr. Ahmet Gökdemir hocama, Osmanlıca çeviri teknikleri hususunda bana yol gösteren Abdullah Uğur'a, yapmış olduğum tezin konusunu bulmama vesile olan Abdullah Akyüz'e, çalıştığım yazma eserin okunmasında bana destek olan İbrahim Hakkı Bilgin hocama, her zaman duâsını arkamda hissettiğim Mustafa Demirkan hocama ve her türlü desteği benden esirgemeyen sevgili eşime ve muhterem anne-babama teşekkür etmeyi borç bilirim.

Çalışmamızın tecvîd ve kırâat ilmine katkı sağlamasını, Cenâb-ı Allah'tan niyaz ederim. Muvaffakiyet Allah'tandır.

Abdullah GİRAY
İstanbul-2020

ÖZET

HÂCİBZÂDE MUHAMMED EFENDİ'NİN *KAVÂİDÜ'L-FURKÂN* *FÎ TECVÎDİ'L-KUR'ÂN* ADLI ESERİNİN EDİSYON KRİTİĞİ

Abdullah GİRAY
Yüksek Lisans, Temel İslam Bilimleri
Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ahmet GÖKDEMİR
Temmuz, 2020 – 146 + xii sayfa

Hicrî 1099 yıllarında Osmanlı Devleti'nin İstanbul şehrinde yaşamış Hâcibzâde Muhammed Efendi, bir Osmanlı alimidir. Kendisi; kırâat, tecvîd ve ferâiz ilmi hususunda önemli bir yere sahiptir. Hâcibzâde, sahip olduğu kırâat ve tecvîd birikimini *Kavâidü'l-Furkân fî tecvîdi'l-Kur'ân* adlı eserinde sade bir üslupla telif etmiştir. Hâcibzâde, söz konusu eserinin mukaddime kısmında, kırâat tarihinin temel konularından Kur'ân'ın cem'i ve istinsah edilmesi, yedi harf meselesi, kırâatlerin teşekkülü, kırâat imamları, Kur'ân harflerinin sayısı ve fazileti, harflerin mahreç ve sıfatları gibi temel konuları, sade bir üslupla ele almıştır. Daha sonra tecvîd kâideleri kırâat imamlarının görüşleriyle beraber zenginleştirilip aktarılmıştır. Eserin hatime kısmında ise vakf-ibtidâ meselesi ve bununla irtibatlandırılan Mushaf İmlâsı ele alınmıştır. Söz konusu kısımdaki Resmi Osmanî'ye dair kelimeler, zapt edilmesi için açıklanmıştır. Eserin son kısmında da Kur'ân tilâvetinin adapları üzerinde durulmuş; Kur'ân tilâvetine başlarken hangi salavat ve duâ ile başlanmasına dair birtakım nakillerde bulunulmuştur. Eser son olarak örnek bir hatim duâsı ile son bulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Tecvîd, Kırâat, Vakf-İbtidâ, Mushaf İmlâsı, Hâcibzâde Muhammed Efendi, *Kavâidü'l-Furkân fî tecvîdi'l-Kur'ân*.

ABSTRACT

EDITION CRITIQUE OF HÂCIBZÂDE MUHAMMED EFENDI'S *KAVÎDÜ'L-FURKÂN FÎ TECVÎDÎ'L-KUR'ÂN*

Abdullah GİRAY

Master, Basic Islamic Sciences

Thesis Advisor: Assoc. Dr. Ahmet GÖKDEMİR

July, 2020 – 146 + xii pages

Hâcibzâde Muhammed Efendi, who lived in the city of Istanbul in the Ottoman Empire in 1099 Hijri, is an Ottoman intellectual. Itself; It has an important place in the fields of science, culture and science. In his book, *Kavâidü'l-Furkan fî tecvîdî'l-Qur'an*, Hâcibzâde has copyrighted his accumulation of accumulation and reproach in a simple style. In the holy part of his work, Hâcibzâde, the basic subjects of the history of the Qur'an, are the subjects of the Qur'an and the occupation of the Quran, the issue of seven letters, the formation of the Quran, the imams of the Quran, the number and virtue of the Quran letters, the letters and the adjectives of the Quran. handled in style. Later, the courts of tecjad were enriched and conveyed together with the views of the religious imams. In the hatime part of the work, the issue of foundation-ibtidâ and the Mushaf spelling associated with it are discussed. The words about the official Osmanî in the mentioned section were explained in order to be captured. In the last part of the work, the adaptations of the quran of the Qur'an are emphasized; While starting the recitation of the Quran, some transfers were made about which war and prayer to begin with. Finally, the work ended with an exemplary hatim prayer.

Keywords: Qur'an, Tacwîd, Qiraah, Waqf-Ibtidâ, Uthmani Script, Hâcibzâde Muhammed Efendi, *Kavâidü'l-Furkan fî tecvîdî'l-Kur'ân*.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ.....	ii
ÖN SÖZ.....	iii
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
ÇEVİRİ YAZI ALFABESİ	1
KISALTMALAR LİSTESİ.....	2
GİRİŞ	3
I. Araştırmanın Konusu	3
II. Araştırmanın Amacı	3
III. Araştırmanın Kapsamı ve İçeriği.....	4
IV. Araştırmanın Özgün Değeri	5
V. Araştırmada Takip Edilen Yöntem	5
VI. Araştırmanın Kaynakları	7
BİRİNCİ BÖLÜM.....	9
TECVİD İLMİNİN TARİHİ VETİRESİ	9
1.1. Genel Hatlarıyla Tecvîd İlminin Geçirdiği Süreçler.....	9
1.1.1. Hz. Peygamber Döneminde Tecvîd	9
1.1.1.1. Hz. Peygamber Devrinde Tecvîdin Kökleşmesi	10
1.1.1.2. Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı Tecvîd ile Tilâvetinin Delilleri	12
1.1.2. Sahâbenin Tilâvetinde Tecvîd	16
1.1.3. Tâbiîn Döneminde Tecvîd İlmi	17
1.1.4. Tâbiîn Sonrası Dönemde Tecvîd İlmi	18
1.2. Tecvîdi Zarûrî Hale Getiren Lahn Meselesi.....	18
1.2.1. Lahn Meselesinin Ortaya Çıkışı.....	19

1.2.2.	Lahnın Tecvîd ile Münasebeti.....	21
1.3.	Tecvîd İlminin Müstakilleşmesi.....	22
1.3.1.	Tecvîd İlminin Teşekkülü	22
1.3.2.	Tecvîd Alanındaki İptidâî Faaliyetler	24
1.3.3.	Tecvîd Eseri Te'lifini Zarûrî Kılan Sebepler	26
1.4.	Bugüne Ulaşan İlk Tecvîd Eseri Olan <i>Kasîdetü'l-Hâkâniyye</i>	26
1.4.1.	Muhtevâsı.....	28
1.4.2.	Üslûbu	29
1.4.3.	Kendinden Sonraki Tecvîd Eserlerine Etkisi	29
1.5.	Tecvîd İlminde İlk Te'lif Faaliyetleri	30
1.5.1.	<i>Tenbîh</i>	31
1.5.2.	<i>İhtilâfü'l-kurrâ fi'l-lâm ve'n-nûn</i>	32
1.5.3.	<i>Kitâbü'l-avsât fi 'ilmi'l-kirâat</i>	32
1.6.	Endülüs'te Te'lif Edilen <i>Riâye, Tahdîd</i> ve <i>Muvazzah</i> Adlı Eserler	34
1.6.1.	Endülüs'te Te'lif Edilen Eserlerin Tecvîd Telakkileri.....	34
1.6.2.	Endülüs'te Te'lif Edilen Eserlerin Muhtevâsı.....	35
1.7.	İbnü'l-Cezerî ve Tecvîd Alanındaki Te'lif Faaliyetleri	36
1.7.1.	İlmî Kişiliği.....	36
1.7.2.	İbnü'l-Cezerî'nin Tecvîd İlmindeki Etkisi ve Bu Etkinin Sebepleri.....	37
1.7.3.	İbnü'l-Cezerî'nin Tecvîd Alanındaki Te'lifleri	38
1.7.3.1.	<i>et-Temhîd fi 'ilmi't-tecvîd</i>	39
1.7.3.2.	<i>en-Neşr fi'l-kirââtî'l-'aşr</i>	40
1.7.3.3.	<i>Tayyibetü'n-Neşr fi'l-kirââtî'l-'aşr</i>	40
1.7.3.4.	<i>Mukaddime</i>	41
1.8.	Modern Dönemde Tecvîd Faaliyetleri.....	41
1.8.1.	Modern Dönemde Tahkîk Faaliyetleri	42
1.8.2.	Modern Dönemde Lügat Faaliyetleri	43
1.8.3.	Modern Dönemde Tasnif Faaliyetleri	43
1.8.4.	Modern Dönemde Şerh Faaliyetleri	44
1.8.5.	Modern Dönemdeki Şematik Faaliyetler	45
1.8.6.	Modern Dönemin Değerlendirmesi.....	45

İKİNCİ BÖLÜM	46
HÂCİBZÂDE MUHAMMED EFENDİ ve KAVÂİDÜ'L-FURKÂN Fİ TECVÎDİ'L-KUR'ÂN ADLI RİSÂLESİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	46
2.1. Hâcibzâde Muhammed Efendi (ö. 1100/1688)	46
2.1.1. Hayatı	46
2.1.2. Eserleri	47
2.1.2.1. <i>Bidâatü'l-Ahkâm fî Ahkâmi'l-Hükkâm</i>	48
2.1.2.2. <i>Ferâiz-i Vâfiye</i>	48
2.1.2.3. <i>Kavâidü'l-Furkân fî tecvîdi'l-Kur'ân</i>	48
2.2. Kavâidü'l-Furkân fî tecvîdi'l-Kur'ân	49
2.1.1. Eserin Nüshaları	50
2.1.2. Eserde Kullanılan Kaynaklar	51
2.1.3. Eserin Metodu.....	53
2.2. Eserin incelenmesi	53
2.3.1. Mukaddime/ İstiâze-Besmele	53
2.3.2. Kur'ân Tarihi ile İlgili Görüşleri.....	55
2.3.2.1. Hz. Peygamber Döneminde Kur'ân'ın Yazılması	56
2.3.2.2. Kur'ân'ın Mushaf Haline Getirilmesi	57
2.3.2.3. Yedi Harf Meselesi	58
2.3.2.4. Kırâat İmamları ve Ravileri	59
2.3.2.5. Hz. Osman Mushaf'ı	59
2.3.2.6. Hz. Osman Mushaf'ına Uymayan Kırâatlerin İmhası.....	60
2.3.2.7. Kur'ân'ın Tertibi	60
2.3.3. Kur'ân Harfleri ile İlgili Görüşleri.....	61
2.3.3.1. Hurûf-ı Hecâ	61
2.3.3.2. Hurûf-u Fer'î.....	62
2.3.3.3. Harflerin Mahreçleri.....	64
2.3.3.4. Harflerin Sıfatları	66
2.3.4. Tecvîdle İlgili Görüşleri	80
2.3.4.1. İzhâr, İdgâm, İklâb ve İhfâ Kaideleri	80
2.3.4.2. Mîm-i Sâkine	82

2.3.4.3. İdğâm-ı Misleyn ve İdğâm-ı Mütekâribeyn	83
2.3.4.4. Lâm'ın Ahkâmı.....	84
2.3.4.5. Râ Bahsi.....	84
2.3.4.6. Medler Bahsi	86
2.3.4.7. Hâ-i Kinâye	90
2.3.5. Vakf ve İbtidâ ile İlgili Görüşleri.....	91
2.3.5.1. Vakf-ı Tâm	92
2.3.5.2. Vakf-ı Kâfi	92
2.3.5.3. Vakf-ı Hasen	92
2.3.5.4. Vakftaki Hatalar.....	93
2.3.6. Resm-i Mushaf ile İlgili Görüşleri	94
2.3.7. Hemze Bahsi	94
2.3.8. Kur'ân Tilâvet Adabıyla İlgili Görüşleri.....	96
2.3.9. Hatim Duâsı	96
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	98
<i>KAVÂİDÜ'L-FURKÂN FÎ TECVÎDİ'L-KUR'ÂN ADLI ESERİN</i>	
TRANKİRİPSYONU	98
SONUÇ.....	132
KAYNAKÇA	135

ÇEVİRİ YAZI ALFABESİ

آ	ā, a, A, Ā	ض	Ž, ž, Đ, đ
ا	A, a, E, e	ط	Ț, ț
ب	B, b	ظ	Z, z
پ	P, p	ع	‘
ت	T, t	غ	Ǧ, ǧ
ث	Ŝ, ŝ	ف	F, f
چ	Ç, ç	ق	Q, q
ح	H, h	ك	K, k, ŋ, G, g
خ	H, h	ل	L, l
د	D, d	م	M, m
ذ	Z, z	ن	N, n
ر	R, r	و	V, v, ve, vü
ز	Z, z	ه	H, h, a, e
س	S, s	ی	Y, y, I, i, Ĭ, i
ش	Ş, ş	ء	’
ص	Ş, ş		

KISALTMALAR LİSTESİ

Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
<i>DİA</i>	: <i>Diyanet İslam Ansiklopedisi</i>
h.	: Hicrî
Hz.	: Hazreti
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
Ktp.	: Kütüphane
md.	: Madde, maddesi
M.Ü.	: Marmara Üniversitesi
nr.	: Numara
n.ş.r.	: Neşreden
ö.	: Ölüm
S.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallahü aleyhi ve sellem
T.D.V.	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
ts.	: Tarihsiz
vb.	: ve benzeri
vs.	: vesâire
Yay.	: Yayınevi
y.y.	: Yayın Yeri Yok

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu

Kur'ân-ı Kerîm'in usulüne göre ta'lim edilmesi, müminlerin en büyük vazifelerinden biridir ve bu görev, doğru kaynaklar yoluyla ve fem-i muhsin sahibi zatlar vasıtasıyla yapılmalıdır.

Kırâat ve tecvîd ilmi, diğer ilimler gibi geçmiş birikim üzerine bina edilerek tekâmül eder. Bunun için, bu sahadaki eserlerin gün yüzüne çıkarılması gerekir. Bu bağlamda kırâat ve tecvîd ilmiyle alakalı tarihi eserler, diğer ilimlere nispetle daha az gün yüzüne çıktığından; bu tür araştırmalar, daha da ehemmiyet kazanmaktadır. Bu tez de böyle bir düşüncenin eseri olarak kaleme alınmıştır. Bu vesileyle gün yüzüne çıkmayı bekleyen eserlerden, Hâcibzâde Muhammed Efendi (ö. 1100/1689)'nin *Kavâidü'l-Furkân fî tecvîdi'l-Kur'ân* adlı yazma eseri, araştırma konusu olarak belirlenmiştir.

Bu eserde; Kur'ân-ı Kerîm'in tilâvet ve tecvîd kaideleri, kırâat ilminin tartışmalı meseleleri, vakf-ibtidâ meselesi ve Mushaf imlası gibi temel konular, sarîh bir lisan ile anlatılmıştır. Dolayısıyla Hâcibzâde Muhammed Efendi'nin bu eseri, kırâat ilmi açısından çalışılması gereken bir eserdir.

Müellif, kırâat ilmini ve tarihini geniş bir şekilde aktarırken; tecvîd hususlarıyla ilgili de yedi kırâat imamını esas almıştır. Ayrıca Hâcibzâde'nin mezkûr eseri vasıtasıyla, Osmanlı âlimlerinin kırâat ve tecvîd meselelerine bakışı hakkında fikir sahibi olunmaktadır. Zira bu eser, efrâdını câmi' ağıyârını mâni' bir tarzda tecvîd ve kırâat meselelerini ele almıştır. Bu vesileyle eser, çalışma konusu olma vasfına haizdir.

II. Araştırmanın Amacı

Kur'ân-ı Kerîm'in nasıl okunması gerektiğiyle ilgili yazılan eserler hiç şüphesiz ki kıymet arz etmektedir. Bu manada geçmiş birikim oldukça kıymetlidir. Tecvîd ve kırâat hususundaki eserler de bu bağlamda değerlendirilir. Ancak bu konudaki en önemli eksikliklerden biri, geçmişte telif edilen eserlerin okunamamasıdır. Zira yakın geçmişte latin alfabesine geçişten dolayı, geçmiş birikim ile hali hazırdakiler arasında bir nevi set çekilmiştir. Bu durum, geçmişte telif edilen değerli eserlerin şu anda okunmasını zorlaştırmıştır. Dolayısıyla, bu eserlerin bugüne taşınması ve gün yüzüne

çıkartılması gerekmektedir. Son dönemlerde bu hususla ilgili çok önemli tezler ortaya konulmaktadır. Bu tez de böyle bir düşüncenin ürünü olarak çalışılmıştır.

Tezin amaçlarından biri, Hâcibzâde'nin kırâat tarihine dair görüşlerini ve o dönemin genel kabul görmüş görüşlerini aktarmaktır. Bilindiği gibi kırâat tarihinde ihtilaf edilen hususlar olmuştur. Bu ihtilaflar, insanların bazen birbirlerini tekfir etmelerine bile sebebiyet vermiştir. Kırâat tarihinde ihtilaflara sebep olan meselelerden bazıları; yedi harf meselesi, hali hazırda yedi harfin devam edip etmemesi, Hz. Osman'ın bazı Mushafları yaktırması, Hz. Ebûbekir'in hilafetinde Kur'ân'ın Mushaf haline getirilmesinin ve Hz. Osman hilafetinde Kur'ân'ın istinsah edilmesinin sebepleri ve kırâat imamları gibi hususlardır. Bugün dahi bu hususlar tartışma konusu olmuştur. Bu vesileyle Hâcibzâde'nin yukarıda bahsi geçen ihtilaflı meselelerle ilgili yapmış olduğu değerlendirmeleri aktarmak, tezimizin amaçlarından biridir. Ayrıca Hâcibzâde, risâlesinin tecvîd bölümünde, kâideleri sade bir lisan ile aktarırken sadece Âsım kırâatini esas almayıp, diğer kırâatlere de değinmiştir. Bu değerlendirmeleri aktarmak da tezin amaçlarından biridir. Tüm bunlarla birlikte Hâcibzâde, eserinin hâtime kısmında vakf-ibtidâ ve Mushaf imlası hususunda bilgiler vermektedir. Onun bu hususlardaki değerlendirmeleri de ayrıca önem arz etmektedir.

III. Araştırmanın Kapsamı ve İçeriği

Eserin, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu Bölümü'nde ve Ankara Milli Kütüphane'de bir, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Kemankeş Bölümü'nde ise mükerrer iki nüshasına ulaşılmıştır.

Tezin esas alınan nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Bölümü'ndeki nüshadır. Bu nüsha okunabilir vaziyettedir; hat olarak da nesih hattı ile yazılmıştır. Eserde, umûmi olarak Kur'ân kırâatinin temel meseleleri ile tecvîde dair konulara temas edilmiştir. Eserin ana metni ise Osmanlıca'dır.

Eser, bir mukaddime, yedi bâb ve hâtime bölümlerinden teşekkül etmektedir. Mukaddime kısmında, harflerin mahreçleri ve sıfatları geniş bir şekilde ele alınmıştır. Bâblarda, tecvîd meseleleri, kısa ve özlü bir şekilde ele alınırken; yer yer kırâat-ı seb'â imamlarının farklı okuyuşlarına temas edilmiştir. Hâtime bölümünde ise vakf-ibtidâ

ve Mushaf imlâsı meseleleri detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Ayrıca Kur'ân tilâvetinin adabı ve tilâvetle ilgili yapılacak duâlara temas edilmiştir.

IV. Araştırmanın Özgün Değeri

Kur'ân kırâati hususunda önem arz eden bu eseri gün yüzüne çıkarmanın önemli olduğu düşünülmüştür. Çünkü bu eser, Kur'ân kırâatini temel meseleleriyle bilmek isteyen birine sade ve geniş kapsamlı açıklamalarda bulunmaktadır. Kırâat imamlarına da yer yer temas edip, bu imamların farklı okuyuşları hakkında bilgiler vermektedir. Bu da okuyucuya, kırâatler hakkında kıyas yapma ve bilgi sahibi olma imkânı vermektedir. Eser bilhassa kırâat ilmi eğitimi almış veya almak isteyenlere bu konuda sarih bilgiler vermektedir. Ayrıca eser, her ne kadar tecvîd risalesi olarak görülse de eserde harflerin mahreçlerine ve sıfatlarına, vakf ve ibtidâ hususlarına, Mushaf imlası ve Kur'ân adabı meselelerine de detaylı bir şekilde temas etmektedir.

Eser üzerine, akademik manada bugüne kadar herhangi bir yüksek lisans veya doktora tezi bulunmamaktadır. Esere sadece Abdullah Akyüz'ün, *Osmanlı Kırâat Âlimleri* isimli yüksek lisans tezinde değinilmiştir.

Yapılacak çalışmanın, kırâat ve tecvîd ilimleri ile meşgul olan kişilerin ihtiyaç duyduğu pek çok konuya açıklık getireceği; bu eserin gün yüzüne çıkarılmasıyla daha fazla kişiye ulaşacağı düşünülmekte ve ilgili kişilere fayda sağlaması temenni edilmektedir.

V. Araştırmada Takip Edilen Yöntem

Araştırmada Hâcibzâde Muhammed Efendi'nin eserinin tecvîd ve kırâat ilmi açısından yeri belirlenmeye çalışılmıştır. Bunun için tecvîd tarihinin geçirdiği evreler, Hz. Peygamber'den başlamak suretiyle aktarılmıştır. Böylece tecvîd ilmi tarihi, umûmi olarak ele alınmıştır. Bu bağlamda birinci bölümde ilk olarak tecvîd ilminin geçirmiş olduğu tarihsel vetîre yani Hz. Peygamber (s.a.v.), sahâbe, tâbiîn, tâbiîn sonrası, modern dönem ve cumhuriyet dönemleri; Hz. Peygamber döneminden itibaren gelişen ıstılahlardan med, vakf, ibtidâ, tefsir, terassül gibi ıstılahların Kur'ân tilâveti ve tecvîd ile irtibatı ele alınmıştır. Ayrıca Hz. Peygamber'in son dönemlerinde ruhsat verilen Kur'ân'ın yedi harfe göre tilâvet edilmesi meselesi ve daha sonraki dönemlerde yedi harf hakkındaki tartışmalar temel hatları ile zikredilmiştir. Bir de Kur'ân tilâvetinde

tecvîdi zarûrî hale getiren lahn meselesi üzerinde durulmuştur. Bu manada lahn meselesinin ortaya çıkışı ve lahn ile tilâvet edildiğinde ortaya çıkacak sıkıntılar ele alınmıştır.

Araştırmanın birinci bölümünde Hz. Peygamber ve sahâbe dönemlerinde arz ve sema usulleri ile ta'lim edilen tecvîd ilminin, müstakil bir disiplin haline gelmesi ile telif geleneğinin başlaması üzerinde de durulmuştur. Bu meyanda ilk telif edilen eserlerin hangi hususlara temas ettiği incelenmiş ve kendinden sonrakilere etkisi tartışılmıştır. Ayrıca tecvîd ilminde telif geleneğinin temel eserleri üzerinde özellikle durularak tecvîdin gelişimi müşahede edilmiştir. Bunun için ilk telif edilen eserlerden başlanarak Endülüs İslâm medeniyetinde telif edilen tecvîd eserleri, kırâat ve tecvîd ilminin yapı taşlarından olan İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 1206/1791) tecvîdle ilgili eserleri ve Modern dönemde tecvîd hususunda yapılan telifler geçmişle kıyas edilerek ele alınmıştır.

Araştırmanın ikinci bölümünde Hâcibzâde'nin; kırâat ilmi, kırâat tarihi, Kur'ân tilâvetinin esasları ve tecvîd hakkındaki fikirleri ele alınmıştır. Bu bölümde ilk olarak Hâcibzâde'nin, istiâze-besmele hususundaki fikirlerine değinilmiştir. Yine bu kısımda Hâcibzâde'nin; Kur'ân tarihinde meydana gelen Kur'ân'ın Mushaf haline getirilme sebepleri, yedi harf hadisinin nasıl anlaşılması, kırâat imamları, Hz. Ebûbekir ve Hz. Osman hilafetlerinde Kur'ân ve Mushaf faaliyetleri hakkındaki fikirleri, diğer ulema ile kıyas edilerek ele alınmaya çalışılmıştır. Ayrıca Kur'ân harflerinin taksimatı, hecâ harfleriyle fer'î harflerin isimleri, Kur'ân tilâvetinin ve harflerinin fazileti gibi hususlar incelenmiştir. Bunun yanı sıra harflerin mahreç ve sıfatları da tecvîd âlimlerinden nakiller yapılarak anlatılmaya çalışılmıştır. Hâcibzâde Muhammed'in tecvîd kâidelerini aktarırken sade bir üslup ile yedi kırâat imamını esas alması ve bu mahalde tecvîd kâidelerine bakışı bu kısımda ele alınan diğer hususlardır.

Hâcibzâde, eserinin son kısmında vakf-ibtidâ ve Mushaf imlasının üzerinde durmuştur. Bu başlıkta vakfın kısımları hususunda İbnü'l-Cezerî'nin taksimatı esas alınarak diğer ulemânın taksimatı hakkında da bilgiler verilmiştir. Dolayısıyla ikinci bölümde Hâcibzâde'nin vakfa ayrı bir önem vermesi ve vakf hususunda yapılan hatalar üzerinde durmasının yanı sıra Mushaf imlası ile ilgili âyetlere dair bakış açısı da inceleme konusu olmuştur. İkinci bölümde son olarak Kur'ân tilâvetinde uyulması

gereken adaplar ele alınarak; tilâvete başlarken yapılacak duâlar ve hatim duâsı, Hâcibzâde'nin nakilleri esas ittihaz edilerek işlenmiştir.

Üçüncü bölümde eserin transkripsiyonu yapılmış; bu manada eser, bugünün Türkçesi'yle ilgililerin istifadesine sunulmuştur.

VI. Araştırmanın Kaynakları

Araştırmada istifade edilen kaynakları; kırâat, tecvîd, hadis, tefsir ve lügat kaynakları olarak taksim etmek mümkündür. Araştırmada tezin esas mevzusunu teşkil eden tecvîd ve kırâat kaynakları birinci kaynak olarak ele alınmıştır. Tefsir, hadis ve lügat kaynaklarına ise yeri geldikçe temas edilmiştir.

Araştırmada tecvîd hususunda Kur'ân içerisinde misaller araştırılmıştır. Bu vesile ile tecvîd mefhumları klasik eserlere müracaat edilerek araştırılmıştır. Bu eserlerden Cevherî'nin (ö. 400/1009) *Tâcü'l-luğa ve sihâhu'l-'Arabiyye*'sine özellikle müracaat edilmiştir. Ayrıca tecvîd mefhumlarının farklı manaları araştırmaya dahil edilmiştir.

Tezde tefsir eserlerinin araştırmayla alakalı kısımları üzerinde de durulmuştur. Bu manada özellikle İbn 'Âşûr'un (ö. 1876/1973) *et-Tahrîr ve't-tenvîr* isimli eserine başvurulmuştur. Ayrıca tefsirlerin rivayet ve dirayet usulleri dikkate alınarak, araştırmada en münasip yorum tercih edilmiştir. Çalışmada geçen hadîs-i şeriflerin ise müştak noktaları araştırılmıştır. Bu hususta Buhârî'nin (ö. 256/870) *Sahîh*'i, Müslim'in (ö. 261/875) *Sahîh*'i, İbn Mâce (ö. 273/887), Ebû Dâvûd (ö. 275/889) ve Tirmîzî'nin (ö. 279/892) *Sünen*'leri gibi muhalled eserlere müracaat edilmiştir. Bu bağlamda hadis kaynaklarında Hz. Peygamber'in tilâveti ve tecvîdi tatbiki gibi hususlar özellikle araştırılmıştır. Ayrıca tecvîdin delilleriyle birlikte Hz. Peygamber döneminden itibaren kırâatin temel meselesi olduğu hususu incelenmiştir.

Tezde tecvîdin kırâat ilmi ile irtibatı incelenmiştir. Bunun için kırâat kaynakları araştırmaya dahil edilmiştir. Bu meyanda Hâkânî'nin (ö. 325/936) *Kasîde*'si, Sa'îdî'nin (ö. 410/1019) *Tenbîh*'i, Ummânî'nin (ö. 413/1022) *Kitâbü'l-Evsât*'ı, Mekkî'nin (ö. 437/1045) *Ri'âye*'si, Dâni'nin (ö. 461/1068) *Tahdîd*'i, Kurtûbî'nin (ö. 461/1068) *Muvaddah*'ı, İbn Tahhân'ın (ö. 561/1165) *İnbâ*'sı, İbnü'l-Cezerî'nin *Temhîd*'i gibi eserler araştırmanın ana kaynaklarından olmuştur. Ayrıca araştırmada Arap dünyasında adında sıkça söz ettiren Ğânim Kaddûrî'nin eserlerinden de istifade

edilmiştir. Özellikle Kaddûrî'nin İbnü'l-Cezerî'nin eserlerine yazdığı şerhler bu manada oldukça etkili olmuştur.

Araştırmanın esas mevzusunu teşkil eden Hâcibzâde Muhammed Efendi'nin *Kâvâidü'l-Furkân fî tecvîdi'l-Kur'ân* adlı eseri için Şeyhî'nin (ö. 1144/1731) *Vekâyî*'sine müracaat edilmiş; bunun yanı sıra Hâcibzâde'nin yaşadığı devir dikkate alınarak o dönemdeki Kur'ân kırâati ve tecvîd mevzuuna bakışla alakalı kaynaklar da incelenmiştir.

Araştırmanın ikinci bölümünde Hâcibzâde'nin *Kâvâidü'l-Furkân fî tecvîdi'l-Kur'ân* adlı eseri bizzat ana kaynak olmuş; bu kısımda Hâcibzâde'nin Kur'ân kırâatine, Kur'ân tarihi, vakf ve ibtidâ hususları, Mushaf imlası ve tecvîd kâidelerine bakışı kendine has üslubu ile ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TECVİD İLMİNİN TARİHİ VETİRESİ

1.1.Genel Hatlarıyla Tecvîd İlminin Geçirdiği Süreçler

İstinsâh faaliyeti sonrasında muhtelif beldelere Kur'ân nüshaları ile beraber Hz. Peygamber'den Kur'ân'ı bizzat öğrenen Kur'ân eğitmenleri de gönderilmişti. Bu Kur'ân eğitmenleri, Hz. Peygamber'den aldıkları Kur'ân eğitimini gittikleri yerdeki Müslümanlara aynen aktarmışlardır. Bu kişiler vesilesiyle Kur'ân bugünlere kadar koruna gelmiştir.¹ Kur'ân, bu esnada hem lafız hem de mana veçhiyle Allah'ın koruması altında olmuştur. Bunlardan lafız yönüyle ilgili korunmasında katkısı olan ilim dallarından biri de tecvîddir. Bu bölümde tecvîd ilminin geçirmiş olduğu tarihi süreç ele alınacaktır.

1.1.1. Hz. Peygamber Döneminde Tecvîd

Kur'ân-ı Kerîm, Ramazan ayında ve Kadîr gecesinde, Cebrâil vâsıtasıyla Hz. Peygamber'e tadrîcen gönderilmiştir.² Hz. Peygamber de risâlet vazifesi gereği, nâzil olan âyetleri ashâba arz ve semâ usûlleriyle ta'lim ettirmiş; kendisi bu eğitim tarzını

¹ Ahmet Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları* (Doktora, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017), 11.

² Buhârî, "Fedâilü'l-Kur'ân", 3; Hasan Ziyâüddîn Itr, *el-Ahrufü's-seb'a ve menziletü'l-kırâati minhâ* (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1988), 57; Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâati'l-'aşr*, I, thk. Celalüddîn Muhammed Şeref (Tanta: Dâru's-Sahâbe, 2002), 14; Ebû Bekr Bâkılânî, *Nüketü'l-intisâr li nakli'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Zeğlûl Selâm (İskenderiye: Menşetü'l-Me'ârif, ts.), 389; İbrahim Tetik, *Tecvid İlmi: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci* (Doktora, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016), 120.

ise bizzat Cebrâil Aleyhisselâm'dan öğrenmiştir.³ Kur'ân ta'limî, ilk dönemlerde gerek şifâhî kültürün etkisi, gerek Hz. Peygamber'in ümmi olması gerekse de ilk Müslümanların ekserîsinin okuma yazma bilmemesi nedeniyle, satırdan satıra değil sadırdan sadıra olmuştur.⁴ Bu dönemde hafızaların keskîn olması ve ezber yönteminin yazıya göre daha pratik ve zahmetsiz olması, şifâhî kültürün gelişmesine; aynı zamanda Kur'ân âyetlerinin Resûlullah döneminde bu metot ile muhafazasına ve ta'limine sebep olmuştur.⁵ Konuyla ilgili o dönemde pratikte uygulanan ilim dallarından biri de tecvîddir. Nitekim İslâm'ın temel ibadetlerinden olan ve günde beş vakit kılınan⁶ namaz ibadetinde Kur'ân'dan belli bir miktar âyetin tilâvet edilmesi ve bu tilâvetin tecvîd ile olması emredilmiştir.⁷ Aksi halde gerek bizzat tecvîd kâidelerine riayetsizlik gerekse de yine tecvîd ile alâkalı olan harflerin mahreçleri ve sıfatları ile vakf ve ibtidâ gibi hususlara riâyetsizliğin namazı ifsâd edeceği hatta bazı durumlarda tamamen bozacağı belirtilmiştir. Zira namazın sahîh olmasının şartlarından biri de okunan tilâvetin tecvîd kâidelerine uygun olması gerekliliğidir.

1.1.1.1. Hz. Peygamber Devrinde Tecvîdin Kökleşmesi

Kur'ân-Kerîm'in, defaten değil de o dönemin şartlarına göre yirmi üç yılı bulan bir merhalede tadrîcen nâzil olması, tecvîd kurallarının yerleşmesine vesîle olmuştur. Şöyle ki Müslümanlar tadrîcen nâzil olan âyetlerin tilâvetine ehemmiyet vererek, âyetin deruhte ettiği mesajı hayatlarına tatbik etmeden ve o âyeti ezberlemeden bir

³ Bâkîllânî, *Nüket*, 385; Ebü'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî Suyûtî, *et-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fald İbrâhîm (Kâhire: el-Hey'etü'l-Mısıriyyetü'l-Âmmetü li'l-Kitâb, 1974), 169-170-171.

⁴ Şevki Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî el-'asru'l-cahilî* (Kâhire: Dâru'l-Me'ârif, 1426), 137.

⁵ Muhsin Demirci, *Kur'ân Tarihi*, 8. bs. (İstanbul: MÜİFV Yayınları, 2015), 33.

⁶ Rûm, 30/17-18.

⁷ Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirâzî Beydâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, IV, thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1998), 123.

diğer âyete geçmemişlerdir.⁸ Konuyla ilgili şu âyete değinmek gerekir ki kâfirler, Kur'ân'ın neden defaten inmediğini sorduklarında, “Senin kalbini onunla (Kur'ân'la) kuvvetlendirmek için onu (Kur'ân'ı) tadrîcen indirmişizdir ve Kur'ân'ı sana tertîl ile okuduk”⁹ âyet-i celîlesi inmiştir. Âyette tadrîcen indirme ifadesinden hemen sonra, Kur'ân'ın tertîl ile okunma ifadesinin gelmesi; âyetlerin, tadrîcen nâzil olmasıyla tertîl ile okunması arasındaki bağı dile getirilmektedir. Ayrıca âyetlerde Kur'ân'ın, ilahi iradenin teminatı altında olduğu ifade edilmektedir.¹⁰

Hz. Peygamber'in Kur'ân'ın tilâveti ve ta'lîmi hususundaki teşvikleri, sahâbenin tilâvete ve tecvîde önem vermesini sağlamıştır. Hayatlarını Kur'ân'a göre tanzim eden kimseye, Kur'ân'ın kıyamet gününde şefaathçi olacağı;¹¹ insanların en hayırlılarının Kur'ân'ı öğrenen ve öğreten kimsenin olduğu;¹² Kur'ân'ı gereği gibi tilâvet eden kimsenin, itaatkâr ve şeref sahibi meleklerle bir olacağı;¹³ Kur'ân okurken gayretini sarf ettikten sonra ancak kekeleyerek okumaya gücü yeten kimsenin iki kat sevaba nâil olacağı;¹⁴ Kur'ân okuyan kimsenin hoş kokan meyveye benzediği;¹⁵ gıpta edilecek iki kişiden birinin de gece ve gündüz Kur'ân ile meşgul olan kişi olduğu;¹⁶ içinde

⁸ Muhammed Mekki Nasr Cüraysî, *Nihâyetü'l-kavli'l-müfîd fî 'ilmi tecvîdi'l-Kur'âni'l-Mecîd*, tsh. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 7-9.

⁹ Furkân, 25/32.

¹⁰ Muhammed Ali Sâbûnî, *et-Tibyân fî 'ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 2014), 45.

¹¹ Muhammed b. İsa b. Sevre b. Mûsâ b. ed-Dahhâk Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, “Fedâilü'l-Kur'ân”, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1998), 5.

¹² Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni İbn Mâce, *Sünen*, “Mukaddime”, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabî, ts.), 16.

¹³ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, “Tevhîd”, thk. Muhammed Zuheyr b. Nâsır (Dimeşk: Dâru Tavki'n-Necât, 2001), 52.

¹⁴ Tirmizî, “Fedâilü'l-Kur'ân”, 13; İbn Mâce, “Edeb”, 52.

¹⁵ Buhârî, “Fedâilü'l-Kur'ân”, 17.

¹⁶ Buhârî, “İlm”, 15, “Zekât”, 5, “Ahkâm”, 3.

Kur'ân'dan bir miktar olmayan kalbin, harap bir eve benzediği¹⁷ Kur'ân'ı tertîl ile okuyan kişilere samimiyetlerine göre ahirette pay verileceği¹⁸ gibi hadîs-i şerifler, bahsi geçen teşviklere dair bir kısım örneklerdir. Bu tarz yönlendirmeler, hayatlarını Kur'ân ve tilâvetine göre tanzim eden bir neslin meydana gelmesine vesile olmuştur. Bunun yanı sıra bu müjdelere nâil olmanın, Kur'ân'ı tertîl ile okumakla mümkün olacağı belirtilmiştir. Bu da Kur'ân tilâvetinin dolayısıyla da tilâvetle ilgili tecvîd ilminin kökleşip yerleşmesini sağlamıştır.

Hiz. Peygamber'in bugün bilinen manada medd-i tabii, ihfâ, izhâr, idğâm vs. tecvîd kâidelerini tatbik ettiğine dâir rivâyetler bulunmamaktadır. Tecvîd kâidelerinin zaten doğal bir şekilde uygulanıyor olması, bu duruma neden olarak gösterilebilir. Bununla beraber med, vakf-ibtida, tertîl, terassül, tefsir gibi mefhumlara dair hadis-i şerifler rivâyet edilmiştir. Bütün bu rivâyetler, Hiz. Peygamber'in Kur'ân'ı tecvîd ile tilâvet ettiğine delil gösterilebilir.

1.1.1.2. Hiz. Peygamber'in Kur'ân'ı Tecvîd ile Tilâvetinin Delilleri

Hiz. Peygamber devrinde Mekke'de umûmî olarak, Kureyş lehçesi hâkimdi.¹⁹ Kur'ân-ı Kerîm de bu lehçe ile nazil olup, tilâvet ve ta'limi de yine bu lehçe sınırları içerisinde olmaktadır. Farklı lehçeleri kullanan Arap kabilelerinin Müslüman olması, tilâvette bazı meşakkatler doğurmuştur. Bu meşakkatler, muhtelif lehçelerle tilâveti zarûrî hâle gelmiştir. Netîce olarak, Kur'ân kırâatinde yedi harf ruhsatı başlamıştır.²⁰

Hadîs-i şeriflerde, tecvîdle ilgili med, vakf-ibtidâ, tertîl, terassül, tefsir gibi ifadeler bulunmaktadır. Aşağıda bu kavramların Hiz. Peygamber dönemindeki anlaşılma ve uygulama şekillerine dair bilgilerden bahsedilecektir.

¹⁷ Tirmîzî, "Fedâilü'l-Kur'ân", 18.

¹⁸ Süleyman b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî Ebu Dâvud, *Sünen*, "Vitr", thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, ty), 20.

¹⁹ Ahmed Alemüddîn Cündî, *Lehçetü'l- Kur'âni'l-Kerîm beyne'l-fusha ve lehacâti'l-kabâil* (Kahire: Havliyyatü Külliyyeti Dâri'l-Ulûm, 1969-1970), 166.

²⁰ Buhârî, "Fedâilü'l-Kur'ân", 5-27.

1.1.1.2.1. Med ve Vakf-İbtidâ

Enes b. Malik'e, Hz. Peygamber'in kırâati sorulduğunda; o, Kur'an'ı med²¹ ile okuduğunu söylemiş ve konuyla ilgili besmele'yi misâl vermiştir.²² Burada Hz. Peygamber'in besmeledeki kelimeleri med ile okumasındaki medden kastedilen, o dönemde henüz ıstılaha girmemiş olan medd-i tabii'dir. Konuyla alakalı bir başka hadise göre de Abdullah b. Mes'ûd, Tevbe suresi 60. ayetteki فُقْرَاءُ kelimesini med yapmayan kişiyi, "Allah Resûlü bu şekilde bana ta'lim ettirmedi" diyerek ikâz etmiştir. Kendisine, peki nasıl tilâvet edelim, denilince; İbn Mes'ûd, Hz. Peygamber'in kendisine فُقْرَاءُ kelimesini med ile tilâvet ettirdiğini ifade etmiştir.²³ Ayrıca Ümmü Seleme'den gelen bir rivâyette ise Hz. Peygamber'in âyet sonlarında durarak tilâvet ettiği nakledilmiştir.²⁴ Bu rivayetler, Hz. Peygamber'in vakf ve ibtidâ'ya verdiği ehemmiyeti göstermektedir.

1.1.1.2.2. Tertîl

Kur'an'ı-Kerîm'de iki âyette, tertîl²⁵ ile tilâvet emredilmiştir. Bu tilâvet üslûbunu Hz. Peygamber'e Cebrâîl ta'lim ettirmiş ve kendisinden bu üslûlü tatbik etmesi istenmiştir.²⁶ Nitekim Hz. Peygamber'den gecenin bir vaktinde Kur'an'ı tertîl üzere

²¹ Med kelimesi lügatte, bir şeyin uzatılması manasına gelir. İstilahta ise med harflerinden biriyle sesin uzatılması manası gelir. Bkz. Nihat Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstilahları*, 4. bs. (İstanbul: İFAV Yayınları, 2018), 113.

²² Buhârî, "Fedâilü'l-Kur'an", 29; Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd Meni' el-Hâşimî İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kebîr*, I, thk. Muhammed Abdülkâdir 'Ata (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990), 323. Tevbe, 9/60.

²³ Abdurrahmân b. Ebî Bekr Celâluddîn es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, IV (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ty.), 221.

²⁴ Tirmizî, "Fedâilü'l-Kur'an", 23.

²⁵ Tertîl kelimesi lügatte, kelimenin düzgün bir şekilde telaffuz edilmesidir. İstilahta ise tecvîd kâidelerine riâyet ederek, tane tane tilâvet etmek demektir. Bkz. Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstilahları*, 163.

²⁶ Müzzemmil, 73/4.

acele etmeden, tilâvet etmesinin emredilmesi bu durumun örneklerindedir. Böylece Müslümanların tilâvetindeki kıstas, tertîl olarak belirlenmiştir. Tertîlle ilgili Hz. Peygamber'in zevcesi Hz. Hafsa'dan gelen bir rivâyette şöyle denilmektedir: “Hz. Peygamber'in nafilâ namazlarını oturarak kıldığını, sadece vefatından bir yıl evvel gördüm. Allah Resûlü, son zamanlarında oturarak nafilâ namazlarını kılıyor, tertîl üzere tilâvet ediyordu. Tilâvet ettiği uzun sûreler iyice uzuyordu.”²⁷ Bu rivâyetten de anlaşılan tertîl üzere tilâvetin, acele etmeden yavaş okumayı ifade ettiği söylenebilir.

Tertîl mefhumu umûmî olarak, Kur'ân tilâvetinde acele etmeden, ma'nâ'yı tefekkür ederek tilâvet etmek olarak ta'rîf edilmiştir. Fakat bu mefhumun zamana ve kişilere göre, temel manâsını kaybetmeden, farklı manâlara geldiği söylenebilir. Zirâ ilk dönemlerde tecvîd ıstılahlarının teşekkül etmemesi sebebiyle tertîl ifadesi, umûmî bir manâyı ifade etmiştir. Fakat tecvîd ıstılahlarının teşekkülünden sonra, bu kavram, tane tane, acele etmeden tilâvet ile beraber, manâyı da tefekkür etmeyi ifade etmektedir. Dolayısıyla tertîl mefhumunun acele etmeden tilâvet etmek manasında anlaşılacağı söylenebilir.

1.1.1.2.3. Terassül

Terassül mefhumunun, tertîl ile aynı ma'nâ'yı ifâde ettiği fikrinde olan pek çok âlim bulunmaktadır. Bunlardan Hakem b. Uteybe (ö. 115/733), terassül mefhûmunun tertîl ile aynı ma'nâyı ifade ettiği görüşündedir.²⁸ Aynı şekilde terassül ile tertîl mefhumlarının aynı ma'nâyı ifade ettiği fikrinde olan bir diğer âlim de Ebû Muhammed el-Yezîdî'dir (ö. 202/818).²⁹ Halîl b. Cenbe'de terassül mefhumunu sesi

²⁷ Müslim, “Salâtü'l-Müsâfirîn”, 16.

²⁸ Abdullah b. Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, I, thk. Habîbü'r-Rahmân el-A'zamî (Beyrut: Dâru'l-Kurûbi'l-İlmiyye, ts.), 442.

²⁹ Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü'l-lüğa*, XII, thk. Muhammed 'İvaz Mir'eb (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 2001), 394.

nâzik bir üslup ile söylediği şeyi anlayarak, edep ile tilâvet etmektir,³⁰ diyerek şümûllü bir ta‘rîf yapmıştır.

Bu mefhûm ile ilgili pek çok rivayet mevcuttur. Bunlardan biri de Hz. Peygamber’in zevcelerinden birinin rivâyetine göre, “Hz. Peygamber’in nasıl kırâat ettiği sual edilince; ‘siz Hz. Peygamber’in kırâatine tâkat getiremezsiniz’ demiştir. Akabinde, Hz. Peygamber’in kırâatından haber ver denildiğinde ise ‘Peygamberimiz, Kur’ân’ı terassül ile kırâat ederdi’ cevâbını vermiştir” şeklindeki rivâyetidir.³¹

1.1.1.2.4. Tefsir

Hz. Peygamber’in tilâvetindeki bir diğer mefhum, tefsir mefhumudur. Tefsir umûmî olarak, Kur’ân âyetlerinin müşkil noktalarının, te’vîl edilmesi olarak ta‘rîf edilmiştir.³² Ancak Hz. Peygamber’in kırâatındaki tefsir mefhumundan bu anlam kastedilmemiştir. Zira Hz. Peygamber’in zevcelerinden Ümmü Seleme’dan gelen bir rivâyette, Hz. Peygamber’in kırâati ve teheccüd namazı kendisine sorulunca; “Siz Hz. Peygamber’in kırâatine güç yetiremezsiniz. O sabaha kadar ne kadar namaz kılsa, o kadar uyurdu; ne kadar uyursa o kadar namaz kılardı. Ayrıca Hz. Peygamber’in kırâati harf harf idi.” şeklinde cevap etmiştir.³³ Bu rivâyette مفسرا حرفا حرفا ibâresi yer almaktadır. Burada geçen مفسرا kelimesi, harf harf ve açık bir şekilde tilâvet manâsına gelmektedir. Başka bir rivâyete geçen, Hz. Âişe’nin, “Hz. Peygamber’in tilâvetini dinleyen biri istese

³⁰ Ezherî, *Tehzîbü'l-lüğa*, XII, 274.

³¹ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *Müsned*, XX, thk. Şuayb el-Arnaûd vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 345, XLIV, 45-46, (Hadis No: 26451).

³² Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü*, 12. bs. (İstanbul: MÜİFV Yay. 2007), 21-22; Ali Eroğlu, *Tarihte Tefsir Hareketi ve Tefsir Anlayışları*, 1. bs. (Erzurum: EKEV Yayınları, 2002), 4-5; Halis Albayrak, *Tefsir Usûlü*, 4. bs. (İstanbul: Şûle Yayınları, 2011), 91-92.

³³ Tirmizî, “Fedâilü'l-Kur’ân”, 23.

harfleri tek tek sayardı”³⁴ şeklindeki ifadesinin de yukarıdaki rivayette geçen مفسرا
حرفا حرفا ibâresinin aynı manâyı ifade ettiği görülmektedir.

1.1.2. Sahâbenin Tilâvetinde Tecvîd

Hz. Peygamber, ashabdan kırâatinin fasihliği ve sesinin güzelliği ile tebârüz etmiş olanları, diğer Müslümanlara Kur’ân ta’lîmi için teşvik etmiştir. Nitekim Abdullah b. Mes’ûd’un tilâveti hususunda Ammâr b. Yâsir’den gelen bir rivayette Hz. Peygamber, şöyle buyurmuştur: “Kur’ân’ı ilk indirildiği gibi taze bir şekilde dinlemek isteyen Ümmi Abd’ı (Abdullah b. Mes’ûd) dinlesin.” Hz. Peygamber’in bu sözünün akabinde Hz. Ömer, Hz. Ebûbekir gibi ashabın önde gelenleri, Abdullah b. Mes’ûd’u dinlemeye gitmişlerdir. Abdullah b. Mes’ûd’un tilâvetine gelince onun okuması harf harf ve açık bir şekildedir.³⁵

Sahâbe içinde tilâveti ile temaruz etmiş kişilerden bir diğeri, Ebû Huzeyfe’dir. Abdullah b. Ömer’den gelen bir rivâyet doğrultusunda Ebû Huzeyfe’nin tilâveti hakkında bilgi sahibi olmak mümkündür: “Medine’ye hicret ettiğimizde Peygamberimiz gelmeden muhâcirlerden ilk olanlar ‘Usbe mevkiinde konakladılar.’ Sâlim b. Ebû Huzeyfe beraberindekilere imamlık yapıyordu. O, İlk muhâcirlerden en iyi Kur’ân tilâvet edenlerdendi.”³⁶ Enes b. Mâlik’ten gelen bir rivâvete göre de Hz. Peygamber, “Ümmet-i Muhammed’den en merhametlisi Ebûbekir, Allah’ın emirlerinden en tâvîzsiz olanı Ömer, hayâsı en fazla olanı Osmân, helâlı ve harâmı bilenlerin en iyisi Muaz b. Cebel, Kur’ân’ı en iyi tilâvet eden ise Übeyy b. Ka’b’dır...” buyurmuşlardır.³⁷ Bütün bu rivâyetlere bakıldığında, ashab arasında Kur’ân’ı daha iyi

³⁴ Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, XXIX (Beyrut: Müessesetü Târîhi'l-Arabî, 1420/2000), 243; Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki ğavâmidi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vîl*, IV (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1407/1987), 637.

³⁵ Tirmizî, “el-‘İlelü'l-Kebîr”, 351.

³⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cufî Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, I, thk. Muhammed Abdülmuîn Hân (Haydarâbâd: Dâiretü'l-Me‘ârifî'l-'Osmâniyye, ts.), 360-361.

³⁷ Tirmizî, “Kitâbü'l-Menâkıb”, 33.

tilâvet etme hususunda bir derecelenmenin olduğunu anlaşılabilir. Buna göre hadîs-i şeriflerde bahsi geçen sahâbenin, diğer Müslümanlara tilâvet hususunda numûne olması hedeflenmiştir, denilebilir.

Ashâbın Kur'ân ta'limi denildiğinde, bunu, Kur'ân'ın ma'nâsının tilâvete nasıl aksetmesi gerektiğinin ta'limi şeklinde anlamak mümkündür. Bunun yanı sıra Hz. Peygamber'in, âyet-i kerîmeleri ashâb'a ta'lim ettirmesinden kastı; âyetin ma'nâsından murâdı, vakf ve ibtidânın doğru bir şekilde tatbiki, Kur'ân'ın mushaf hattının nasıl olduğu ve nasıl bir üslûp ile tilâvet edileceğinin öğretilmesi olarak hulâsa edilebilir. Burada şuna da değinmek gerekir ki Kur'ân ta'limi ifadesinin, bugünkü anlaşıldığı manada, Arap olanlar için değil de Arap olmayan milletler için olduğu söylenebilir. Zirâ Arap olanların, bu harflerin mahreçlerini ve sıfatlarını, okuma yazma bilmeseler dahî rahat çıkarabileceklerini söylemek mümkündür. Fakat Arap olmayan biri için Kur'ân harflerinin ta'lim edilmesi yani harflerin nereden nasıl çıktığının öğretilmesi daha elzemdir.

1.1.3. Tâbiîn Döneminde Tecvîd İlmi

Kur'ân, Hz. Ebû Bekir hilafetinde cem' edilmiş, Hz. Osman hilafetinde ise istinsah edilmiştir. İslam dünyasının genişlemesi neticesinde, Kur'ân faaliyetleri de hızlanmıştır. Kırâat-ı 'aşere imamlarının ekserinin bu dönemde olması, tâbiîn devrinde Kur'ân faaliyetlerinin ne derece yoğun olduğunu göstermektedir.

Sahâbe döneminde şifahi kültürün neticesinde tecvîd ve kırâat ile ilgili eser telif olmamıştır. Tâbiîn döneminde ise tecvîd ve kırâat ile ilgili eserler telif edilmeye başlanmıştır.³⁸ Tâbiîn döneminde ilk olarak Mushaf imlası, kırâat gibi ilimler telif edilmiştir. Ayrıca Kur'ân kırâatının lügat ile irtibatını esas alan telifler bu dönemde telif edilen eserlerin temelini teşkil etmiştir.³⁹

³⁸ Mehmet Emin Maşalı, *Târîhi ve Temel Meseleleriyle Kırâat İlmi*, 1. bs. (Ankara: Otto Yayınları, 2016), 32.

³⁹ Abdülhamit Birişik, *Kırâat İlmi ve Târîhi*, 3. bs. (Bursa: Emin Yayınları, 2014), 13.

Tâbiîn nesli, Kur'ân tilâvetini ve tecvîdini Hz. Peygamber döneminde yaşama şansına nail olan sahâbeler vasıtasıyla el etmiştir. Bu sahâbeler, Hz. Peygamber'in Kur'ân tilâveti hususunda takdirini kazanan kişilerdir. Bu sahâbelerden, Abdullah b. Mes'ûd Kûfe bölgesinde; Übeyy b. Ka'b ve Ebû Derdâ Şam bölgesinde; Ebû Mûsâ el-Eş'ârî ise Basra bölgesinde tâbiîn nesline Hz. Peygamber'de ta'lîm ettikleri Kur'ân tecvîdini ve tilâvetini aktarmışlardır.⁴⁰

Kur'ân ta'lîm i ve tecvîdi, sahâbe döneminde olduğu gibi mescidlerde olmuştur. Tecvîd ve ta'lîm usulü ise müşâfehe yoluyla, arz ve semâ usulleriyle, ferdi ve külli ta'lîm şeklinde olmuştur.⁴¹

1.1.4. Tâbiîn Sonrası Dönemde Tecvîd İlmi

Bu dönem tecvîd ve kırâat ilmi için zirve dönemdir. Zira bu dönemde tecvîd ıstılahları teşekkül etmiştir. Ayrıca kırâat mezhepleri de bu dönemde teşekkül etmiştir. Kırâatler tasnif edilerek sahih kırâatlerle şaz kırâatler birbirinden tefrik edilmiştir.

Fütuhatlar neticesinde sahâbe her gittiği yerde kendi ta'lîm ve kırâatini götürmüş, tâbiîn nesli bu ta'lîmi kendinden sonraki nesle nakletmiştir. Bu kırâatlerden bazıları şöhret bulup yerleşmiş bazıları ise meşhur olamamışlardır. Tecvîdde ise her kırâatte farklılık arz etmekle beraber temel hususlarda birleşmişlerdir. Dolayısıyla tecvîdin temelinin kırâat farklılıkları olduğunu söylemek mümkündür.⁴²

1.2. Tecvîdi Zarûrî Hale Getiren Lahn Meselesi

Lahn lügatte; kapalı ağızla konuşmak, imalı bir tarzda konuşmak, konuşma esnasında hata etmek gibi manalara gelmektedir.⁴³

⁴⁰ Necati Tetik, “*Kırâat Eğitiminin Dünü, Bugünü, Yarını ve Kırâat Eğitiminde Meslekler*”, 2. bs. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002), 56.

⁴¹ Tetik, “*Kırâat Eğitiminin Dünü, Bugünü, Yarını ve Kırâat Eğitiminde Meslekler*”, 56.

⁴² Ebû'l-Hasen Alemüddîn Ali b. Muhammed es-Sehâvî, *Cemâlü'l-kurrâ ve kemâlü'l-ikrâ*, II, thk. Abdülkerim Zübeydî (Beyrut: Dâru'l-Belâşa, 1993), 218.

⁴³ Muhammed b. Ebîbekr b. Abdülkadir Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, thk. Mahmûd Hâtır (Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1995), 248.

Istılahta ise kelimelerin telaffuzunda, i‘rab’ında, terkip ve düzeninde yapılan gramer hatalarına denilir.⁴⁴

Lahn, karşıt kelimelerde hata etmek, yanlış yapmak, isabet etmemek manalarına geldiği gibi; bu manaların tam tersi olarak isabet etmek, doğru yapmak manalarına da gelmektedir. Lahn kelimesinin “hata etmek” manasını sonradan kazandığı ifade edilmiştir.⁴⁵ Bu itibarla lahn kelimesi müvelled⁴⁶ bir kelimedir.

1.2.1. Lahn Meselesinin Ortaya Çıkışı

İslâmiyet’ten evvel ilim adamlarının konuşmalarında ve şairlerin şiirlerinde imla kaidelerine uymayan konuşmalar veya yazılan şiirler olduğu muhakkaktır. Bunlardan bazıları bugünlere kadar ulaşmıştır.⁴⁷

Lahn kelimesinin hangi tarihten itibaren i‘rap’ta yapılan hataları ifade ettiği bilinmemektedir. Bazı dil alimlerine göre İslamiyetten önceki Arap kültüründe lahn kelimesinin neredeyse kullanılmamış olması, bu kelimenin “hata etmek” manasını İslâmiyetin gelişiyile kazandığını gösterir.⁴⁸

Hz. Peygamber’in bazı sözlerinden, İslamiyet’in ilk yıllarından itibaren lahn’ın bilindiğini ve kullanıldığını anlaşılmaktadır. Zira Hz. Peygamber’in: “Ben Arap’ların en

⁴⁴ Ahmed Karadavut, “Arap Dilinde Lahnın Doğuşu”, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 7 (1997): 326.

⁴⁵ Ebu'l-Hüseyin Ahmet b. Fâris b. Zekeriya İbn Fâris el-Lugavî, *Mu'cemü'l-mekayisi fi'i-luga*, thk. Şihabüddin Ebu Amr (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2012), 239.

⁴⁶ Müvelled: Arapça’da Cahiliye döneminden beri bilinen fakat, İslamiyetin gelişiyile yeni mana kazanan kelimelerdir. Mesala; كافر kelimesi, Cahiliyye döneminde “örtün, çiftçi” gibi manalarda kullanılırken, İslamiyetin gelişiyile Müslüman olmayanlar için kullanılmıştır. Geniş bilgi için bkz. Ebu'l-Fadl Celâleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr es-Suyûti, *el-Müzhir fi ulumi'l-luga ve envaiha* (Beyrut: Daru'l-Fikr, 2005), 307-310.

⁴⁷ İsmâil b. Hammâd Cevherî, *Tâcü'l-lüğa ve sıhâhu'l-'Arabiyye*, I, thk. Ahmed Abdülğafûr Attar (Mısır: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1376), 15.

⁴⁸ Lugavî, *Mu'cemü'l-mekayisi fi'i-luga*, 239.

fasihyim. Kureyş kabilesinde dünyaya geldim. Yetişkinliğim İbn Bekir kabilesinde geçti. Lahn benim için nasıl mümkün olabilir”⁴⁹ manasındaki sözü bu hususa misal verilebilir. Ayrıca Hz. Ebu Bekir’de “Bir kelimeyi lahn ile tilâvet etmektense o kelimeyi atlamayı tercih ederim”⁵⁰ diyerek lahn’ın önemine vurgu yapmıştır.

İslamiyet sadece Araplara değil bütün insanlığa geldiği için, başka milletlerden insanlar da İslamiyet’e girmiştir. Bu durum, Arapça telaffuzda zorlanma ve bozukluk meydana getirmiştir. Sahâbelerden Suhayb’ın Rum edâsı ile, Selman-ı Fârisî’nin İran şivesi ile, Bilâl-i Habeşî’nin Habeş lehçesi ile konuşmaları bu hususa misal verilebilir.⁵¹ Bütün bu sebeplerden dolayı İslamiyet’in ilk yıllarında lahn, sonraki yıllara nisbetle çok az sayıdadır.

Bir arada yaşayan Araplarla, Arap olmayanlar birbirlerinin örf, adet ve kültürlerinden etkilenmişlerdir. Birlikte yaşamının vermiş olduğu durumdan dolayı evlilik ve alış veriş gibi müsabetler kurulmuştur. Bütün bu durumlar, hem Arap olmayanların dillerinin bozulmasına hemde Arapça’nın günden güne bozulmasına sebep olmuştur. Hz. Ömer’in halife olduğu dönemde ok ta’lîmi yapanların halife ile aralarında geçen konuşma bu duruma misal verilebilir; Hz. Ömer ok ta’lîmi yapan kişilerin hedefe isabet ettirmemeleri üzerine, bu kişilere ikaz ve tavsiyelerde bulunur. Bunun üzerine bu kişiler, atış ta’lîmi yaptıklarını ifade etmek kastı ile ⁵² نحن قوم متعلمين şeklinde yanlış bir ifade kullanırlar. Hz. Ömer bu söze cevaben; “Sizin konuşmalarınızdaki yapmış olduğunuz hatalar, atış ta’lîmi yaparken yapmış olduğunuz hatalardan daha fenadır. Çünkü Hz. Peygamber’in “Dilini düzelten kişiye, Allah rahmet etsin” dediğini işittim” demiştir.⁵³

⁴⁹ Ebu’l-Fadl Celâleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr es-Suyûti, *el-Camiü’s-sagîr* (Beyrut: Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2012), 107.

⁵⁰ Suyûti, *el-Müzhir fi ulumi’l-luga ve envaiha*, 397.

⁵¹ Suyûti, *Camiü’s-sagîr*, 107.

⁵² “Biz eğitimli insanlarız.”

⁵³ Suyûti, *Camiü’s-sagîr*, 23.

Lahn'ın Arapça'ya girmesi ilk olarak şehir hayatındaki günlük konuşmalarla olmuştur. Bu durum zamanla ilim meclislerine, devlet erkanına hatta çöl hayatına dahi yansımıştır.

Lahn, tâbiîn devrinde ve fetihlerin artmasıyla orantılı olarak fazlalaşmıştır. Şöyle ki İslamiyet'in diğer coğrafyalara yayılması ile Arap olmayan Müslümanlar ana dillerinin etkisi ile Kur'ân tilâvetlerinde lahn etmişlerdir. Zira farklı lisanı konuşan insanların birlikte yaşamalarının neticesinde lahn kaçınılmaz ve tabiidir. Bunun neticesi olarak Arap lisanı günden güne bozulmuştur.⁵⁴ Ebû Hanîfe (ö. 150/767),⁵⁵ Haccac b. Yusuf (ö. 95/714) ve bazı alimlerin dahi lahne düştükleri rivayet edilmiştir.⁵⁶ Her ne kadar Ömer b. Abdülazîz (ö. 101/720), Abdülmelik b. Mervân (ö. 86/705) ve Haccâc b. Yusuf (ö. 95/714) gibi mevki sahibi kişilerin lahn ile mücadelesi olmuşa da onların bu husustaki gayretleri yeterli olmamıştır. Dolayısıyla lahn, giderek yaygınlaşmıştır.

1.2.2. Lahnın Tecvîd ile Münasebeti

Lahn meselesinin önemi esas itibariyle Kur'ân tilâvetiyle ilgili olmasındandır. Hz. Ömer de Kur'ân ta'limi ile lahnın beraber öğretilmesi gerektiği fikrinde olmuştur.⁵⁷ Şöyle ki; lahn'ın günah olması, Allah Teâlâ'nın söylemediği bir sözü O'na izafe etmek ve Kur'ân'a müdahale sayılması sebebiyledir. Lahn, tecvîdde ilk olarak harflerin mahreçlerinde görülmüştür. Bu konuda sahâbeler içinde hatalı tilâvet edenlerin de harflerin mahreçlerinde hata etmişlerdir. Kur'ân tilâvetinde yapılan hatalar, Mushaf'ta

⁵⁴ Karadavut, "Arap Dilinde Lahnın Doğuşu", 331.

⁵⁵ Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh (ö. 150/767), İslâm hukuk ve içtihat mefhumunun gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Dört büyük sünnî fıkıh mezhebinden birinin kurucusudur. Ebû Hanîfe veya İmâm-ı Azâm diye bilinir. Bkz. Uzunpostalcı, Mustafa, "Ebû Hanîfe", *DİA*, 1994, X, s. 143-145.

⁵⁶ Ahmed b. Muhammed İbn Abdi Rabbih, *el-Ikdü'l-ferîd*, II, nşr. Abdulmecit et-Tarhinî (Beirut: y.y., 1987), 482.

⁵⁷ Hz. Ömer'in lahn kelimesinden maksudının, lügat olduğu fikrinde olanlar da mevcuttur. Bkz. Ebû Ali el-Kâlî, *el-Emâlî*, I (Kahire: Matbaatü Dâri'l-Kutub, 1324/1906), 5.

hareke ve noktayı (i'câm) zarûrî bir hale getirmiştir.⁵⁸ Osmanlı döneminde yaşamış önemli kırâat âlimlerinden Saçaklızâde,⁵⁹ konuyla ilgili, lahn-ı celî'nin, kırâat, tecvîd ve nahiv âlimlerinin ortak meselesi olduğunu; lahn-ı hafî'nin ise kırâat âlimleri ile edâ ehli olan tecvîd âlimlerine mahsus olduğunu ifade etmiştir.⁶⁰ Sehâvî⁶¹ de bu konuda, “Kur'ân tilâvetinde tecvîd ile okumaktan maksadın; harfleri telaffuz ederken onların haklarına riâyet etmek, mahreç bölgelerinden çıkarmak ve bu hususta lahn-ı hafî'ye düşmemek”⁶² olduğunu ifade etmiştir. Kırâat âlimlerinden İbn Mücahid⁶³ lahn-ı hafî'yi harflerin hakkını vermemeye tahsis etmiş ve iraptaki hatalardan ayrı tutmuştur.

1.3. Tecvîd İlminin Müstakilleşmesi

1.3.1. Tecvîd İlminin Teşekkülü

Hz. Peygamber ve sahâbe döneminde İslâmî ilimlerin tedvîni teşekkül etmemiştir. Çünkü böyle bir faaliyete gerek olmamıştır. Bu dönemlerde şifâhî nakîl geleneği hâkim olmuştur. Bu manada İslâmî ilimlerin temeli Emevîler döneminde atıldığı söylenebilir. Abbâsîler döneminde ise İslâmî ilimler daha fazla tekâmül etmiştir.

⁵⁸ İsmail Hakkı İzmirli, *Târîh-i Kur'ân*, 2. bs. (İstanbul: Böre Yayınları, 1956), 16.

⁵⁹ Saçaklızâde Mehmed Efendi (ö. 1145/1732), Osmanlı âlimlerindedir. Özellikle, kırâat ve kelâm alanlarında birçok eseri vardır. Bkz. Özcan, Tahsin, “Saçaklızâde Mehmed Efendi”, *DİA*, 2008, XXXV, s. 368-370.

⁶⁰ Saçaklızâde Mehmed Efendi, *Cühdü'l-mukil*, thk. Sâlim Kaddûrî el-Hamed (Amman: Dâru Ammar 2001), 112.

⁶¹ Ebü'l-Hasen Alemüddîn Alî b. Muhammed b. Abdissamed es-Sehâvî (ö. 643/1245), kırâat ve tefsir âlimidir. Özellikle kırâat ve tefsir alanlarında tanınmıştır. Şâfîî fihhına hakimdir. Zühd hayatını benimsemiştir. Bkz. Altıkulaç, Tayyar, “Alemüddîn es-Sehâvî”, *DİA*, 2009, XXXVI, s. 311-313.

⁶² Sehâvî, *Cemâlü'l-kurrâ*, 638; Tetik, *Tecvid İlmi*, 222.

⁶³ Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs b. et-Temîmî (ö. 324/936), kırâat âlimlerindedir. Kırâat-ı seb'a'yı sistemleştirmiştir. Bkz. Altıkulaç, Tayyar, “İbn Mücâhid”, *DİA*, 1999, XX, s. 214-215.

Abbâsîler'in İslâmî ilimlerde bu kadar hızlı tekâmül etmesinde, Emevîler döneminde atılan temelin ve bilgi birikiminin büyük etkisi olmuştur.⁶⁴

Emevîler döneminde İslâmî ilimlerde büyük ilerleme yaşanmıştır. Bunun en büyük sebebinin, Hz. Peygamber'in âhirete irtihalinin akabinde yaşanan dini meseleler olduğu söylenebilir. Hilâfet meselesinin iman ile irtibatlandırılması, Hz. Osman'ın şehit edilmesinin neticesinde ortaya çıkan büyük günah meselesi, fethedilen bölgelerdeki dinî ve kültürel durumlar bu sorunlardan bazılarıdır. Tüm bunlar kelim ilminin doğmasına sebep olmuştur.⁶⁵ Yine bazı kesimler kendi fikirlerini müdafaa etmek için, bazıları İslâmiyet'e düşmanlıklarından dolayı, bazı kesimler de menfaatleri ve tamahkarlıkları sebebiyle hadis uydurmuşlardır. Bu gibi hadis uydurmalar, hadislerin hangi şahıslardan alındığı anlamındaki isnâd sisteminin doğmasına vesile olmuştur.⁶⁶ Toprakların genişlemesi ve farklı milletlerden insanların İslâm ile müşerref olmasının bir diğer neticesi de hukuki problemlerin fazlaşması ve bunun neticesinde İslâm fıkıh ilminin temellerinin atılmasıdır.⁶⁷ Ayrıca tefsir, siyer ve meğâzî gibi ilimler de bu dönemde ortaya çıkmıştır. Bu dönemde dini ilimlerde temeller atılırken, tıp ve kimya gibi dünyevî ilimlerde de gelişmeler olmuştur. Ayrıca tercüme faaliyetleri de bu dönemde yapılmaya başlanmıştır.⁶⁸

⁶⁴ İrfan Aycan, "Emeviler Dönemi Kültür Hayatında Dini İlimlerin Tarihsel Gelişimi", *Dini Araştırmalar Dergisi*, S. 5 (1999): 337-338.

⁶⁵ Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmi*, 1. bs. (İstanbul: Damla yayınları, 1996), 20-22; Ahmet Saim Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş*, 18. bs. (İstanbul: Ensar Yayınları, 2012), 383-388; Tetik, *Tecvid İlmi*, 225.

⁶⁶ Yaşar Kandemir, *Mevzu Hadisler/Menşei Tanıma Yolları Tenkidi*, 2. bs. (Ankara: DİB Yayınları, 1991), 30-64; Talat Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 1. bs. (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 98-116; Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi*, 7. bs. (İstanbul: MÜİFV Yayınları, 2012), 46-47.

⁶⁷ Hayrettin Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, 13. bs. (İstanbul: İz Yayınları, 1999), 157-158; *İslam Hukukunda İctihâd*, 5. bs. (Ankara: DİB Yayınları, 1975), 83-124.

⁶⁸ İsmail Yiğit, "Emeviler", *DİA*, İstanbul, 1995, XI, s. 104-108.

Tecvîd ilminin müstakil bir ilim olması bu ilimlere nazaran daha sonra olmuştur. Tecvîd ilminin müstakil bir disipline dönüşmesinin en büyük sebebi, özellikle Arap olmayan Müslümanların Kur'ân tilâvetinde lahn'e düşmeleridir. Bu çerçevede farklı milletlerin Müslüman olmaları ve bunun neticesinde dilleri ve kültürleri ile beraber Arapça'nın selikasının bozulması, köklü bir lisan ve kırâat faaliyetinin başlamasına sebep olmuştur. Tecvîd ilmi de bu iki disiplin içinde yer almıştır. Ancak mananın büyük ölçüde tahrip edilmesi manasına gelen lahn-ı celî'ye çareler aranması neticesinde, lahn-ı hafî manasına gelen tecvîd ilminin teşekkülü, diğer ilimlere nazaran gecikmiştir. Dolayısıyla bu ilim diğer ilimlerden takriben iki asır sonra zuhur etmiştir. Bu ilimle ilgili, kırâat ve lisan faaliyetlerinde, tâbiîn âlimlerinin attığı temel, bilhassa tecvîd ve kırâat tarihi cihetinden büyük önem arz etmektedir.

1.3.2. Tecvîd Alanındaki İptidâî Faaliyetler

Tecvîd kelimesi ıstılahî manası ile takriben hicrî üçüncü asırda Muhammed b. Sahnûn (ö. 256/870) tarafından kullanılmıştır.⁶⁹ Yahya b. Ya'amer'in, (ö. 89/708[?]) feth, imâle, kasr, med, iklâb, izhâr, sekte, vasl ve vakf gibi tecvîd mefhumları kullandığı rivayet edilir. Tecvîd konularının ise hicrî birinci asırdan itibaren bazı eserlerde yer aldığı ifade edilmiştir.⁷⁰

Tecvîd'in de alanına giren ses bilimi ile ilgili ilk muntazam eser, hicrî ikinci yüzyılda, *Kitâbü'l-'ayn* ismiyle, Halîl b. Ahmed el-Ferâhid (ö. 175/792)⁷¹ tarafından te'lif

⁶⁹ Muhammed b. Sahnûn, *Kitâbu'l-ecvibe*, thk. Hâmid 'İlvînî (Tunus: Dâru Sahnûn, 2000), 384.

⁷⁰ Fuat Sezgin, *GAS*, I, (Leiden: y.y., 1964-84), 5.

⁷¹ Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî (el-Fürhûdî) (ö. 175-791), Basra'da yetişen büyük bir dil âlimidir. Gramer, lügat, musiki gibi alanlarda ilmi derinlik sahibidir. Lügat ve edebiyat alimidir. Nahiv ve aruzu sistemleştirmiştir. Gramer, lügat ve musiki gibi alanlarda usul ve kaide vazeden ilk isimdir. Aruz sistemini bulması ile meşhur olmuştur. Arap dilinin gramer kaidelerini tespit etmiştir. Ayrıca harflerin mahreçleri ile ilgili orijinal bir tespit yapmıştır. Bkz. Topuzoğlu, Tevfik Rüştü, "Halîl b. Ahmed", *DİA*, 1997, XV, s. 309-312.

edilmiştir. ⁷² Ayrıca el-Ferâhid'in talebesi ve Basra mektebinin en mühim temsilcilerinden olan Sibeveyh'in (ö. 180/805) ses ilmi ile alakalı *el-Kitâb* adlı eseri de önemli çalışmalardandır. Ses bilimi ile alakalı en temel eserler, hicri üçüncü yüzyılda yazılmış; ancak bu eserlerin pek çoğu günümüze ulaşmamıştır. Bu konuda Ebû Amr eş-Şeybânî'nin (ö. 206/822) Arap kabilelerin farklı lehçelerini incelediği *Kitâbü'l-cîm* ⁷³ ve Kurtub'un (ö. 210/826) harflerin seslendirmelerini incelediği *Kitâbü'l-esvât* ⁷⁴ isimli eserlerinin olduğu rivayet edilmektedir. Ayrıca Asmâî'nin (ö. 216/831) aynı isimli eserinin ⁷⁵ yanı sıra dâd ve zâ harflerinin birbirinden tefrik edilmesi ile ilgili *Kitâbü'd-dâd ve 'z-zâ* ⁷⁶ isimli eseri de mevcuttur. Yine bu dönemde kırâat imamlarından Kâlûn el-Medenî'nin (ö. 220/835), *Urcûze havle tilâveti'l-Kur'ân* isimli eseri bulunmaktadır. Bir diğer kırâat âlimi İbn Zekvân'ın (ö. 242/857) *Kitâbü mâ yecibü 'alâ kârii'l-Kur'ân inde hareketi lisânih* ⁷⁷ adlı eseri de bu sahadaki en mühim eserlerdendir. Câhız'ın (ö. 255/869), konuşmasında pelteklik gibi bozukluk olan kişiler için ve harflerin durumunun anlatıldığı *Beyân ve 't-tebyîn*'i de bu devirdeki dikkat çekici eserlerdendir.

Bu dönemde sadece kırâatçılar değil tıp, felsefe âlimleri de ses hususunda eserler te'lif etmişlerdir. Meşhur Arap filozoflarından Kindî'de (ö. 260/874) bunlardandır. ⁷⁸ Kindî'nin bu husustaki en mühim çalışmalarından biri *Risâle fî istihrâci'l-muammâ* adlı risâlesidir. Kindî'nin bu husustaki bir diğer çalışması da mükâleme hataları ile

⁷² Muhammed Hassân et-Tayyân, "Araplarda Sesbilim (Fonetik)", *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, trc. Ahmet Yüksel, S. 17 (2004): 303.

⁷³ Tayyân, "Araplarda Sesbilim", 303.

⁷⁴ Tayyân, "Araplarda Sesbilim", 307.

⁷⁵ İsmâîl b. Muhammed Emîn Mîr Selîm el-Bâbânî, *Hediyyetü'l-'arifîn esmâü'l-müellifîn ve âsâru'l-musannifîn*, I (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 623.

⁷⁶ Riyâd Zâde, *Esmâü'l-kütübi'l-mütemmîme li keşfi'z-zünûn*, thk. Muhammed Altuncî (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1403/1983), 194.

⁷⁷ Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, VI (Beyrut: Mektebetü'l-Müsennâ, ts.), 21.

⁷⁸ Tayyân, "Araplarda Sesbilim", 309-312.

alakalı *Risâletü'l-luğa* adlı eseridir.⁷⁹ Kindî'yi kendilerine referans alan Ebü'd-Dünyâ'nın (ö. 281/894) *Kitâbü'l-evsât*, Ebû Lü'lû'nin ise *Kitâbü'd-dâd ve'z-zâ*⁸⁰ eserleri mevcuttur. Tecvîd hususunda sıkça referans gösterilen Müberred'in (ö. 286/899) *Müktedâb* adlı eseri de ses hususunda faydalanılması gereken eserlerdendir.

Muhammed İshâk b. Ahmed el-Huzâ'î el-Mekkî'nin (ö. 308/921) hicrî dördüncü asırda *Musannef fi tecvîdi'l-Kur'ân*⁸¹ adlı eseri, tecvîd ismiyle te'lif edilen ilk eser olarak bilinir. Fakat bu isimlendirmede kastedilen tecvîd kelimesi, Kur'ân tilâvetindeki güzelliği ifade etmektedir. Zira tecvîd, bugünkü anlaşılan manadaki ıstılâhî tekâmülünü beşinci asırda gerçekleştirmiştir.

1.3.3. Tecvîd Eseri Te'lifini Zarûrî Kılan Sebepler

Tecvîd eser te'lifini hızlandıran sebepler, umûmî olarak şu şekilde hulâsa edilebilir:

Bugüne ulaşan ve ilk tecvîd eseri olarak kabul edilen, kırâat âlimlerinden İbnü'l-Cezerî'nin de ilk tecvîd eseri olarak kabul ettiği, Hâkânî'nin (ö. 325/937) kâsîdesinden evvel tecvîd kâidelerinin anlatıldığı bir eser bulunmamaktadır. Bununla birlikte tecvîde dâir bilgiler, tefsirlerde ve dilbilim eserlerinde, hangi husus mevzubahis ise o husus ile ilgili olacak şekilde parça parça yer almıştır. Bu bilgilerin dahil olduğu kitaplar ise Kur'ân tilâveti ile ilgili kaidelerin anlatıldığı şümüllü eserler olmamışlardır. Dolayısıyla Kur'ân tilâvetini ta'lim etmek isteyenler, tecvîd kâidelerini bütün bir şekilde bulamamışlardır. Tecvîd eserlerinin te'lif edilmesini zarûrî hale getiren bir diğer husus ise tecvîde dair kâidelerin misallerinin Kur'ân'dan verilmemesidir.

1.4. Bugüne Ulaşan İlk Tecvîd Eseri Olan *Kasîdetü'l-Hâkâniyye*

Bugüne ulaşan müstakil manada ilk tecvîd eseri olarak Muzâhim Mûsâ b. Ubeydullah el-Hâkânî'nin (ö. 325/937) *Kasîdetü'l-Hâkânî* adlı çalışması kabul edilir. Bu eser, kâsîde formatında yazılmıştır. Ancak bu çalışmanın şümüllü bir yapıda olduğu

⁷⁹ Tayyân, "Araplarda Sesbilim", 308.

⁸⁰ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifn*, I, 139.

⁸¹ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifn*, II, 230.

söylenemez. Bu eseri kıymetli kılan husus, müstakil bir tarzda yazılmış bir tecvîd eserine ihtiyaç hissedildiği bir dönemde; eserin bu ihtiyacı gidermek için te'lif edilen ve kendinden sonra te'lif edilecek eserlerin önünü açan bir eser olmasıdır.

İbnü'l-Cezerî, Ubeydullah el-Hâkânî'nin biyografisinde şöyle anlatmaktadır: "Tevcîd hususunda bildiğim kadarıyla Hâkânî'nin kasidesi ilk meşhur eserdir. Bu eseri şerh eden, hâfız Ebû Amr'dır."⁸² Her ne kadar İbnü'l-Cezerî, bu eserin tecvîd hususunda te'lif edilmiş ilk eser olduğunu ifade etse de bu eserden evvel de te'lif edilmiş tecvîd eserleri olduğuna dair rivayetler vardır. Fakat bunlar günümüze ulaşamamıştır. Dolayısıyla Hâkânî'nin kasidesi için, günümüze ulaşan ilk tecvîd eseri olduğunu söylemek daha uygundur. Ayrıca bazı eserlerde de Mekkî'nin *Riâye* isimli eserinin, tecvîd hususunda günümüze ulaşan ilk eser olduğunu söyleyenler de olmuştur.⁸³ Fakat bu iddiayı kabul edenlerin yanı sıra bu iddianın mümkün olmadığını ifade edenler de olmuştur.⁸⁴

Hâkânî'nin Abbasi hilafetinde vezirlik vazifesi yapan bir aileden geldiği rivayet edilmektedir. Ailesi bu mevkiden azledilince, o; Kur'ân ilimleri, edebiyat ve diğer dini ilimlerle meşgul olmuştur. Kendisinin insanlar arasında sevilen bir şahsiyet olduğu, vefatından sonra da hayır ile yad edildiği rivayet edilir.⁸⁵ Dâni, Hâkânî'nin, Kisâi kırâatini tilâvet eden bir imam olduğunu; Ahmed b. eş-Şizâi ve Muhammed b. eş-Şenebûzî gibi pek çok kırâat âliminin kendisinden ders aldığını bildirmektedir. Ayrıca

⁸² Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, II, nşr. Gotthelf Bergstrasser (Kâhire: Mektebetü İbn-i Teymiyye, 1351/1933), 321.

⁸³ Fatih Çollak, "Tevcîd İlmi, Ortaya Çıkışı ve Gelişimi", *Tarihten Günümüze Kırâat İlmi, 16-18 Kasım 2012 (İstanbul: Uluslararası Kırâat Sempozyumu, DİB Yayınları)*, (Ankara: 2015), 382.

⁸⁴ Ğânim Kaddûri el-Hamed, *Ebhâsün fî 'ilmi't-tecvîd* (Ammân: Dâru Ammâr, 2002), 57-59.

⁸⁵ Ebû Ubeydullah Muhammed b. İmrân b. Mûsâ Merzubânî, *Mu'cemü's-şu'arâ*, thk. Abdu's-Settâr Ahmed Ferâc (Kâhire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, 1389/1960), 290.

o, Hâkânî'nin Arap edebiyatına vâkıf, şiir ve tecvîd hususunda da mahir olduğunu ifade etmektedir.⁸⁶

1.4.1. Muhtevâsı

Bu eserde tecvîd konuları şiir üslûbu ile işlenmiştir. Eserin üslûbundan dolayı eserde bazı hususlar şerhe muhtaçtır. Bu nedenle Ebû Amr ed-Dânî, bu eseri şerh etmiştir. Dânî, bu eseri şerh etmesinin sebebi olarak eserde bazı ifadelerin müphemliğini gösterir.⁸⁷

Hâkânî, eserine Allah'a hamd ve senâ ile başlamış ve dibâce kısmında kibir gibi hastalıklardan Allah'a sığınarak; İslâmî eserlerde bir klasik haline gelen bir girizgâh ile eserine başlamıştır.⁸⁸ Eserinde tecvîd ilminin ancak bir fem-i muhsin⁸⁹ tarafından ta'lîm edilebileceğini söyleyen Hâkânî, yedi mütevâtir kırâat imamının hangi beldelerde meşhur olduğuna değinmiştir.⁹⁰ O, kırâati, halefin seleften naklettiği ilahi mesaj olarak kabul etmiş; onun eserinde oluşturmuş olduğu bu usul gerek kırâat ilminde ve gerekse de tecvîd ilminde temel alınmıştır.⁹¹

⁸⁶ İbnü'l-Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 2, 321.

⁸⁷ Ebû Amr Osmân b. Sa'id ed-Dânî, "Şerhu kasîdeti Ebî Müzâhim el-Hâkânî elletî gâlehâ fi'l-kurrâi ve husni'l-edâi", I, thk. Ğâzî b. Buneyder b. Ğâzî el-Umrî el-Harebî (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Mekke: Câmi'atü Ümmi'l-Kurâ, Külliyyetü'd-Da'veti ve Usûli'd-Dîn, 1418/1998), 85-86.

⁸⁸ Cemâlüddîn Muhammed Şeref, *Hedyü'l-Mecîd fi şerhi kasîdeteyi'l-Hâkânî ve's-Sehâvî fi't-tecvîd* (Tanta: Dâru's-Sahâbeti li't-Türâs, ts.), 17.

⁸⁹ Fem-i muhsin kavramıyla ilgili bkz. Mustafa Kılıç, "İmam-Hatip Ortaokul ve Liselerinde Kur'ân Eğitimi Üzerine Bir Araştırma", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 47 (2014): 77-80.

⁹⁰ Cemâlüddîn Muhammed Şeref, *Hedyü'l-Mecîd*, 17-19.

⁹¹ Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb' fi'l-kırâât*, thk. Şevkî Dayf (Kâhire: Dâru'l-Maarif, 1400/2002), 49-52.

Hâkânî, Kur'ân tilâvetinde mâhir olmak isteyen biri için, harflerin mahreçlerini tatbik edip, sıfat-ı ârıza ve sıfât-ı lâzimeleri yerine getirmenin elzem olduğunu ifade eder; Kur'ân tilâvetinde tertîl ve hadr okuyuşlarından bazı durumlar hariç, tertîl usulünün Kur'ân'ın manasını tefekkür etme imkanının fazlalığını, dolayısıyla bu usulde okuma biçiminin tercih edilmesi gerektiğini dile getirir. Ayrıca o, Kur'ân tilâvetinde mahir olmanın yolunun, tecvîd kâidelerine uyup çokça tekrar yapmakla mümkün olduğunu belirtir; bunun yanı sıra Kur'ân ta'liminde, lahn meselesine dikkat etmenin elzem olacağını zikreder. Aksi takdirde lahnın Kur'ân lafızlarını tahrif edeceği hususuna dikkat çeker. Hâkânî'nin tecvîdin teknik kâidelerini anlatmadan evvel umûmi bilgiler verdiği de görülmektedir. Ancak o, eserinde tecvîdin tüm kâidelerine temas etmediğini ifade etmiş ve kasidesini duâ ve istiğfar ile bitirmiştir.⁹²

1.4.2. Üslûbu

Bu eserde tecvîd konularından bir kısmına temas edilmiştir. Eserde dikkat çeken husus, eserin mukaddime kısmının, diğer kısımlarından fazla yer kaplamasıdır. Ayrıca çalışmada yer alan konularla ilgili misaller çok sınırlı olduğu için, müellifin ne kastettiği çoğu kez anlaşılammıştır. Bunun için eser üzerine yazılan şerhlere müracaat gerekmektedir. Eserin dikkat çeken bir diğer özelliği, konuların bütünlük oluşturacak şekilde verilmemesidir. Bu bakımdan eserde mevzu bütünlüğü yoktur. Diğer bir husus da müellifin lahn-ı hafi'ye husûsî bir önem vermesidir.

Hâkânî'nin bu kasidesi, her ne kadar içeriğindeki tecvîdle alakalı bilgiler kısmî de olsa, ilk tecvîd eseri olarak kabul edilmiştir. Bununla beraber eserin manzum bir eser olmasını da dikkate almak gerekir. Çünkü manzum eserlerde, nesir eserlere nazaran bu tür eksiklikler olması muhtemeldir. Bu eserde her ne kadar eksiklik olsa da çalışma, tecvîd ilmi cihetinden büyük bir öneme haizdir.

1.4.3. Kendinden Sonraki Tecvîd Eserlerine Etkisi

Hâkânî eserini te'lif ettikten sonra, muhtelif beldelerde çokça ilgi görmüştür. Bunun nedeni böyle bir esere olan ihtiyaçtır. Bu kasideyi okuyup ezberleyenler, eserdeki eksiklikleri fark edip şerh etmişlerdir. Tecvîd ve kırâat âlimleri de bu esere itibar

⁹² Şeref, *Hedyü'l-Mecîd*, 20-21.

göstermişlerdir. Nitekim birçok tecvîd âlimi, mezkûr kasideyi referans göstermiştir. Örneğin nesir üslûbuyla yazılan ilk tecvîd eseri kabul edilen, Ebü'l-Hasan Alî b. Ca'fer Sa'îdî'nin (ö. 410/1020)⁹³ *Tenbîh* isimli çalışmasında, Hâkânî'nin eserindeki hemzeyle ilgili hususlar ve mîm'in idğamı ile ilgili nakiller olmuştur.⁹⁴ Bunun yanı sıra Ebû Abdillâh Enderâbî (ö. 561/1166) hadr okuyuşu hususunda Hâkânî'den nakiller yaparken;⁹⁵ İbn Tahhân (ö. 561/1166) da vakf ve ibtidâ hususunda alıntılarda bulunmuştur.⁹⁶ O, '*Umdetü'l-Mecîd ve iddetü'l-müfid fi ma'rifeti't-tecvîd* adlı eserinde Hâkânî'nin kasidesinden rivayetler yapmıştır.⁹⁷

1.5. Tecvîd İlminde İlk Te'lif Faaliyetleri

Tecvîd hususunda yazılan ilk tecvîd eseri olan Hâkânî'nin kasidesinden sonraki dönemde, mensur tarzda eserler yaygınlık kazanmıştır. Bu dönemdeki eserlerin temel muhtevasını ise zamanın en temel problemi olan lahn meselesi oluşturmuştur. Bu manada Kur'ân ilimleri ile alakalı pek çok esere temas eden İbn Nedim'in *Fihrist* adlı eseri, te'lif geleneği açısından çok kıymetlidir.⁹⁸

⁹³ Vefat ettiği zaman hususunda Zehebî ve İbnü'l-Cezerî ihtilaf etmişlerdir. Fakat 410 tarihleri civarında vefat ettiği rivayet edilir. İbnü'l-Cezerî, Sa'îdî'nin te'lif ettiği 9 eserinin bulunduğunu bunlardan birinin de tecvîd eseri olduğunu söylemiştir. Hâkânî'nin kasidesi ilk tecvîd eseri kabul edilirse, Sa'îdî'nin tecvîd risalesi ile arasında takriben yüz yıl olduğu neticesine ulaşılabilir. Bkz. İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye*, I, 529.

⁹⁴ Ebü'l-Hasan Alî b. Ca'fer b. Muhammed Sa'îdî, *Risâletâni fi tecvîdi'l-Kur'ân*, thk. Ğânim Kaddûrî el-Hamed (Amman: Dâru Ammâr, 2007), 48.

⁹⁵ Ebû Abdillâh Ahmed b. Ebî Ömer Enderâbî, *el-İdâh fi'l-kırâât*, thk. Menâ 'Adnân Ğanî (Yayımlanmamış Doktora Tezi. Tıkrît Üniversitesi Külliyyetü't-Terbiyyetü li'l-Benât, Mektebe-i Şâmîle Nüshası, Irak, 1423/2002), 345; Tetik, *Tecvid İlmi*, 242.

⁹⁶ Ebü'l-Esbağ el-Endülüsî İbn Tahhân, *Nizâmü'l-edâ fi'l-vakf ve'l-ibtidâ*, thk. 'Ali Hüseyin el-Bevvâb (Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, ts.), 21.

⁹⁷ Sehâvî, *Cemâlü'l-kurrâ*, 665.

⁹⁸ Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm, *Fihrist*, thk. İbrahim Ramadân (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1417/1997), 27-42.

1.5.1. *Tenbîh*

Tecvîd ilminde nesir üslûbu ile te'lif edilen ilk eser olma özelliğini taşıyan eser, Sa'îdî'nin (ö. 410/1020) *et-Tenbîh 'ale'l-lahni'l-celî ve'l-lahni'l-hafî* isimli eseridir. Bu eserle *Kasîdetü'l-Hâkânîyye* ile arasında bir tecvîd eserinin olmadığı rivayet edilir. Bu çalışmada lahn meselesi titizlikle işlenmiştir. Ayrıca eser, tecvîd ilminde, şiir üslûbundan nesir üslûbuna geçişi temsil etmektedir.

Sa'îdî eserinde tecvîd mefhumunu kullanmış; bunun yanı sıra hocası İbn Mücâhid'in tesirinde kalarak lahn meselesi üzerinde durmuş ve lahnı, lahn-ı hafî ve lahn-ı celî olarak ikiye taksim etmiştir. Sa'îdî'nin eserini te'lif ettiği dönemde lahn-ı hafî, tecvîd'e karşılık gelmektedir. Ayrıca eserin, tecvîd eserleri içerisinde, lahn meselesini en kapsamlı bir şekilde anlatan ilk eser olduğu söylenilebilir.

Bu çalışmanın dikkate değer bir diğer husûsiyeti de eserde tecvîd kaidelerinin tatbik edilerek anlatılmasıdır. Müellif, bu usulü, her gün namazlarda ve diğer zamanlarda pek çok kere tilâvet edilen Fâtihâ sûresinde tatbik eder. Bunun nedeni Fâtihâ sûresinin diğer sûrelere kıyasla daha fazla okunması; ayrıca bu sûrede yeterince dikkat edilmemesi ve sûrenin hızlı okunması sebebiyle lahne düşme ihtimalinin fazla olmasıdır. Sa'îdî, bu tatbikatı yaparken Fâtihâ sûresindeki her lafzın telaffuzunu açıkça belirtir.⁹⁹ Tecvîd eserleri içerisinde bu şekilde bir anlatım ilk defa yapılmıştır.

Sa'îdî, eserinde işlediği hususları, dağınık bir vaziyette ele almaktadır. Nitekim o, Fâtihâ sûresindeki muhtemel hatalara temas ettikten sonra med harflerinden olan vâv ve yâ'nın muhtelif durumlarından bahsetmiştir.¹⁰⁰ Daha sonra o, bazı harflerin zat ve sıfat cihetinde karşılaştırmalarını yapmış ve mahreç itibariyle birbirine yakın olan harflerin tefrik edilmesi hususunu anlatmıştır.¹⁰¹

Sa'îdî, çalışmasında, med kaidelerini misallerle anlatmış; ayrıca harflerin mahreçlerinden çıkarken doğru bir şekilde mübâlağa yapılmadan çıkarılması

⁹⁹ Sa'îdî, *Risâletân*, 29-33.

¹⁰⁰ Sa'îdî, *Risâletân*, 34-39.

¹⁰¹ Sa'îdî, *Risâletân*, 39-47.

gerektiğini ifade etmiştir. Eserde anlatılan bir diğer husus da sakın mîm'in bazı halleridir.¹⁰² Eserde son olarak hurûf-u mukattaa'nın nasıl tilâvet edileceği anlatılmaktadır. Eserin Irak ve Dimeşk'teki nüshalarının hâtîme kısmında, harflerin mahreçleri, hâşiye şeklinde yer almıştır.¹⁰³ Bu yönüyle son kısmın sonradan eklemeye olduğu söylenilebilir.¹⁰⁴

1.5.2. İhtilâfü'l-kurrâ fi'l-lâm ve'n-nûn

Bu eserin müellifi de *Tenbîh*'te olduğu gibi Sa'îdî'dir. Eser, *Tenbîh*'in devamı mahiyetindedir. Yalnız onda olmayan bazı meseleler, burada tafsîlatlı bir şekilde ele alınmıştır. Lâm harfinin durumu, lafzullahtaki lâm harfinin ince veya kalın okunduğu durumlar, sakın nûn veya tenvinden sonra gelen harfler ve bu harflerin nasıl telaffuz edileceği konuları, bu eserde temas edilen bazı hususlardandır.¹⁰⁵ Bu eserin önemli özelliklerinden biri de müellifin farazi sualler sorup, bu sorulara cevap vermesidir. Sa'îdî'nin bu üsûlü, tecvîd kâidelerinin daha kalıcı olması içindir. Ayrıca şuna da değinmek gerekir ki bu usûlü ilk defa Sa'îdî kullanmıştır.

1.5.3. Kitâbü'l-avsât fi 'ilmi'l-kırâat

Eserin müellifi Ebû Muhammed el-Hasan Ummânî (ö. 413/1022)'dir. Müellifin vefat tarihinde bir netlik yoktur. Eser, kırâat kitabı olmasına rağmen, tecvîd mevzularına temas etmiştir ve bu yönüyle ilktir. Eserdeki ilklerden biri de eserde mefhumların tarifinin yapılmasıdır. Çalışmada ilk olarak tecvîd'in tarifi yapılmıştır. Ardından tahkîk mefhumu açıklanmıştır. Ummânî'nin bu metodu, kendinden sonra gelen tecvîd âlimlerine bir örnek teşkil etmiştir. Onun, bu yönüyle, çığır açtığı söylenebilir.

¹⁰² Sa'îdî, *Risâletân*, 47.

¹⁰³ Sâ'îdî, *Risaletân*, 48-61.

¹⁰⁴ Sa'îdî, *Risâletân*, 15.

¹⁰⁵ Sa'îdî, *Risâletân*, 51.

Ummânî, tecvîd mefhumunu tarif ederken, Kur'ân'daki tertîlle tilâvetin emredildiği âyetle tecvîdin, birbiriyle irtibatlı olduğunu söylemiştir.¹⁰⁶ Ummânî, konuyla ilgili, tecvîd'in doğrudan tertîl'i karşılamadığını, sadece onunla irtibatlı olduğunu ifade etmiştir. Ona göre tertîl, tecvîd veya tahkîk mefhumlarının sıfatı olabilir. Ummânî'nin bu fikri kendinden sonraki tecvîd âlimlerini de etkilemiştir. Nitekim tertîl ayetinden, tecvîd eserlerinde bahsedilmesi, Ummânî'den sonra adet haline gelmiştir.

Bu eserde dikkat çeken bir diğer husus, tecvîd hususunda salâhiyetin kıstaslarının ne olduğudur. Ummânî'ye göre maharetli ve zekalı kişiler, tecvîdi, kıyas ve ihtiyar ile öğrenirken; diğerleri ise taklit etmek suretiyle kavramaya çalışmışlardır. O, tecvîd'in kıyas ve ihtiyar ile öğrenilmesinin, taklit ile kavranılmasına nazaran daha eslem bir yol olduğu düşüncesindedir. Ummânî'nin bu fikri, Endülüs uleması nezdinde kabul görmüştür. Nitekim Endülüs kırâat âlimlerinden Dâni ve Mekkî, onun bu görüşünü teyit etmişlerdir. Dâni, konuyla ilgili, "Tevvîd'i anlamada bilgiye hâkim olmak ve tanzim etmek gerekir. Fakat rivayet edildiğinde nakil gerekir"¹⁰⁷ ifadesini zikrederken; Mekkî ise "Zekâ, nakil ve idrak etme melekelere sahip birinin imametini vaciptir. Ayrıca bu hususiyette olan biri kırâat okutabilir"¹⁰⁸ diyerek Ummânî'yi tasdik eden bir tavır içinde olmuşlardır.

Ummânî, Kur'ân'ı tecvîd ile tilâvet etmenin ilk şartının, harflerin mahreç ve sıfatlarını kavramak olduğunu ifade etmiştir. Bu düşünce, sonraki tecvîd âlimlerini etkilemiş;¹⁰⁹ tecvîd eseri te'lif edenler, harflerin mahreç ve sıfatlarına temas etme lüzumunu hissetmiştir.

¹⁰⁶ Ebû Muhammed el-Hasan b. Alî b. Sa'îd Ummânî, *Kitâbu'l-Evsât fî 'ilmi'l-kırâât*, thk. İzzet Hasan (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 2006), 72.

¹⁰⁷ Ebû 'Amr Osmân b. Sa'îd b. Osmân Dâni, *et-Tahdîd fî'l-itkân ve't-tecvîd*, thk. Ğânim Kaddûri el-Hamed (Ummân: Dâr-u Ammar, 2000), 67.

¹⁰⁸ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye li tecvîdi'l-kırâe ve tahkîki lafzi't-tilâve*, thk. Ğânim Kaddûri el-Hamed (Amman: Dâr-u Ammâr, 1996), 89.

¹⁰⁹ Ummânî, *Kitâbu'l-Evsât*, 75-76.

Ummânî, harflerin mahreçlerine ve sıfatlarına temas ederken düzenli bir üslup içinde olmuştur. O, evvela Halil b. Ahmed'in bu husustaki fikirlerine yer vermiş ve bu doğrultuda harflerin mahreçlerini taksim etmiştir.¹¹⁰ Ardından Sibeveyh'in ve çoğu dil âliminin kabul ettiği görüş olan, İbn Mücâhid'in harflerin mahreç ve sıfatlarıyla ilgili taksimatını dile getirmiştir. Ummânî, en son olarak da harflerin sıfatlarının isimlerini ve bu sıfatların hangi harflerde olduğunu açıklamıştır.¹¹¹

Bu eserin en temel husûsiyeti , kırâat ve nahiv âlimlerinin fikirlerinin, bu eserde neşv-ü nemâ bulması ve eserin temelini teşkil etmesi olarak görülebilir. Geçmiş birikimin kullanıldığı bu eserin, kendinden sonraki eserler için rol model alındığı söylenebilir.

1.6. Endülüs'te Te'lif Edilen *Riâye*, *Tahdîd* ve *Muvazzah* Adlı Eserler

Tecvîd ilmi, Endülüs Emevileri döneminde altın çağını yaşamıştır. Zira tecvîd ilminin en kalıcı eserleri bu dönemde te'lif edilmiştir. Ayrıca tecvîdin, bu dönemde bir ilim halini aldığı ve İbnü'l-Cezerî'ye varıncaya kadar bu dönem eserlerinin, İslâm dünyasına hâkim olduğunu söylenilebilir. Ancak İbnü'l-Cezerî'nin çalışmalarıyla birlikte bu eserler, ikincil derecede kaynak konumuna düşmüştür. Şunu da belirtmek gerekir ki İbnü'l-Cezerî'nin de istifade ettiği kaynaklar, bu dönemin eserlerdir. Bu dönemin en mühim şahsiyetlerinden Dânî, Kurtûbî ve Mekkî'nin tecvîd'e dair eser vermelerinin temel sebebi; Arapça'nın tahrif olması neticesinde lahn meselesinin ortaya çıkmasıdır.

1.6.1. Endülüs'te Te'lif Edilen Eserlerin Tecvîd Telakkîleri

Ebû Tâlib el-Mekkî'nin *Riâye* isimli eseri, bu dönemin en temel eserlerindedir. Mekkî, eseriyle ilgili, önceki tecvîd ulemâsının te'lif ettiği eserin muhtevasına benzer bir eser te'lif etmediğini ifade etmiştir.¹¹² Endülüs'teki temel eserlerden bir diğeri de Dânî'nin *Tahdîd* adlı tecvîd eseridir. Dânî, eserini niçin te'lif ettiğini şöyle izah etmiştir: “Yaşadığımız asırdaki kurrâların ve mukrîlerin, Kur'ân'ın tecvîdine riayet

¹¹⁰ Ummânî, *Kitâbu'l-Evsât*, 83-88.

¹¹¹ Ummânî, *Kitâbu'l-Evsât*, 88-90.

¹¹² Mekkî, *Ri'âye*, 52.

etmeden yaptıkları tilâvetlerine ve Hz. Peygamber'in tilâvetle ilgili emrettikleri hususları terk ettiklerine şahit oldum. Bu durum, beni, tahkîk ve tertîl esaslarını temel olarak tecvîd ilmi için bir kitap te'lif etmeye sevk etti."¹¹³ Bu devrin bir diğer önemli âlimlerinden Kurtûbî de bu minval üzere fikirler serdetmektedir. Bu ifadelerden Endülüs döneminin tecvîd ilmi hususunda en temel meselesinin, lahn-ı hafî olduğu anlaşılabilir. Ayrıca bu dönemde tecvîdin umûmî mevzularına hitap eden eserin bulunmaması ve tilâvette görülen hatalar da Endülüs'te tecvîd eseri te'lif edilmesinin diğer sebepleri olarak zikredilebilir.

Endülüs döneminin tecvîd ilmiyle alakalı bir diğer husûsiyeti , bu ilme dair eserlerde kırâat ve tecvîd farkının en açık bir şekilde izah edilmesidir. Nitekim Mekkî, eserinde, kurrânın büyük kısmının temel meselelerde ittifak ettiğini belirtir ve herkesin mecbur olduğu hususun, yedi harften hangisi üzerine Kur'ân tilâvet edilirse edilsin, Kur'ân harflerinin mahreçlerine ve tecvîd kaidelerine riayet olduğunu ifade eder.¹¹⁴

1.6.2. Endülüs'te Te'lif Edilen Eserlerin Muhtevası

Bu dönemin önemli eserlerinden *Ri'âye*'nin mukaddimesinde Kur'ân kırâatinin kişiye kazandırdığı sıfatlar, Kur'ân'ı ta'lim ve te'allüm eden şahıslarda olması gereken hususiyetler,¹¹⁵ Kur'ân'ı kırâat eden şahsın nefsinin kibir gibi kötü huylardan muhâfazası¹¹⁶ ve Kur'ân'la meşgul olan kişilerin hâlet-i rûhiyeleri gibi hususlara temas edilmiştir.¹¹⁷ Bu hususlar, zamanla birçok tecvîd eserinin mukaddimesinde yer bulmuştur.

¹¹³ Dâni, *Tahdîd*, 77-95.

¹¹⁴ Mekkî, *Ri'âye*, 51-54.

¹¹⁵ Mekkî, *Ri'âye*, 77.

¹¹⁶ Mekkî, *Ri'âye*, 73.

¹¹⁷ Mekkî, *Ri'âye*, 77-86.

Endülüs tecvîd âlimlerinden Kurtûbî, eserinin mukaddime kısmını lahn meselesine hasretmiştir. O, tecvîd'in mukâbilinde olan lahn-ı hafî'ye tafsîlatlı temas etmiştir.¹¹⁸ Bu eser lahn meselesinin ortaya çıktığı bir dönemde yazılmıştır. Bu meseleyi, konusu itibariyle, kendi döneminde en tafsîlatlı ele alan eserin Kurtûbî'nin *Muvazzah* isimli eseri olduğunu söylenilebilir. Ebû Amr ed-Dânî ise eserinin mukaddimesinde eserin asıl mevzûsu olan mefhumları tahlil etmiştir. Ayrıca o, Kur'ân kırâati ile ilgili nakillerin, hadis rivayetindeki nakillerle müşâbehetini ifade etmiştir.¹¹⁹

Endülüs dönemine umûmi olarak bakıldığında harflerin mahreçleri ve sıfatları meselesine bütün eserlerde temas edilmiştir. Şöyle ki harflerin mahreçleri, tecvîd eserlerinin temel meselesi halini almıştır. Nitekim eserlerin harflerle ilgili kısımlarında, harfler birer birer ele alınıp incelenmiş ve ihtimal dahilinde olacak hatalara yönelik tedbirler alınmıştır. Endülüs devrinde te'lif edilen eserlerin bir diğer önemli husûsiyeti de bu çalışmalarda vakf ve ibtidâ meselesinin ayrıntılı bir şekilde işlenmesidir.¹²⁰

Netice itibariyle Endülüs döneminde te'lif edilen Dânî'nin *Tahdîd*, Mekkî'nin *Riâye* ve Kurtûbî'nin *Muvazzah* adlı eserlerinin, tecvîd sahasında te'lif edilmiş en önemli ve en şümullü eserler olduğu söylenilebilir.

¹¹⁸ Abdülvehhâb b. Muhammed Kurtûbî, *el-Muvaddah fi't-tecvîd*, thk. Ğânîm Kaddûrî el-Hamed (Amman: Dâr-u Ammâr, 2000), 55-57.

¹¹⁹ Dânî, *Tahdîd*, 118-168.

¹²⁰ Dânî, *Tahdîd*, 102-109; Mekkî, *Ri'âye*, 98-143; Kurtûbî, *Muvaddah*, 80-98.

1.7. İbnü'l-Cezerî ve Tecvîd Alanındaki Te'lif Faaliyetleri

1.7.1. İlmî Kişiliği

İbnü'l-Cezerî, pek çok sahada eser te'lif edip; kırâat, tecvîd, fıkıh ve hadis alanlarında şöhret bulmuştur.¹²¹ Ancak hadis sahasında mümtaz bir yeri olması¹²² ve fıkıh ilminde fetvâ verecek dereceye ulaşmasıyla birlikte kırâat ve tecvîd çalışmaları diğer ilim dallarındaki faaliyetlerinin önüne geçmiştir. Zira o, kırâat ilmini pek çok hocadan almıştır.¹²³ Hayatı boyunca da kırâat ilmini ta'lim ettirmeye öncelik vermiştir. İbnü'l-Cezerî'nin tecvîd ve kırâat alanlarında bu derece tesîr etmesinin en önemli sebebi, kırâate, aşere sistemini dahil edip bu hususta çığır açmasıdır. İbnü'l-Cezerî, bu hedefi için evvela “*en-Neşr fi'l-kırâati'l-‘aşr*” isimli eserini te'lif etmiştir. Ardından bu esere *Tayyibetü'n-neşr* adlı manzum eserini ilave etmiştir. Bunun akabinde talebelerine kolaylık olması için eserini kısaltarak *Takrîbü'n-neşr fi'l-kırâati'l-‘aşr* isimli eserini te'lif etmiştir. Bu çalışmaları yapan İbnü'l-Cezerî, ayrıca kırâat ilmini aşere metodu ile okutmaya başlamıştır. O, konuyla ilgili Ebû Ca'fer, Ya'kûb el-Hadramî ve Halef b. Hişâm'ın kırâatlerinin, kırâat-i seb'a'ya dahil edilmesi gerektiğini savunmuştur. O, bu üç kırâatin muttasıl senetle ulaştığını, Resm-i Osmanî'ye muvafık ve Arap nahiv kaidelerine bir vecih ile de olsa uygun olduğunu iddia etmiştir. Cezerî'nin bu gayretleri neticesinde aşere metodu gelişmiş ve bugüne kadar gelmiştir.¹²⁴ İmam Cezerî'nin bu

¹²¹ Altıkulaç, Tayyar, “İbnü'l-Cezerî”, *DİA*, 1999, XX, s. 554; Ali Osman Yüksel, *İbn Cezerî ve tayyibetü'n-neşr*, 2. bs. (İstanbul: MÜİFV Yayınları, 1996), 201-241; Recep Akakuş, “İlmi Kırâat Otoritelerinden İbn Cezer ve Torunu Kasım Paşa”, *Diyanet Dergisi*, C. 26, S. 4. (1990): 3-6; Ğânim Kaddurî el-Hâmed, *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezerî* (Cidde: Merkezü'd-Dirâsâti ve'l-Ma'lûmâti'l-Kur'âniyye, 1429/2008), 63-65.

¹²² Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fi 'ilmi't-tecvîd*, thk. Ğânim Kaddûrî el-Hamed (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 21-23.

¹²³ Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-neşr*, 150-152.

¹²⁴ Altıkulaç, “İbn Cezerî”, 554.

ilimdeki çalışmaları ve şöhreti, aynı zamanda *Mukaddime* adlı tecvîd eserinin, tecvîd ilmi açısından en değerli eserlerin başında gelmesini sağlamıştır.

İbnü'l-Cezerî, tecvîd ilminde en fazla istifâde ettiği hocasının İbrahim el-Hamvî (ö. 771/1370) olduğunu ifade etmiştir. O, bu hususta şunları söylemektedir: “İlm-i tecvîd’i bana hakkıyla ta’lim ettiren odur (Hamvî). Ders aldığım üstatlar arasında tecvîd ilmine vâkıf olan ve en güzel bir şekilde ta’lim ettiren başka biri bulunmamaktadır.”¹²⁵ Ayrıca o, tecvîd hususunda ders aldığı bir başka hocası İbn Tahhân’dan da küçük yaşlardan beri istifade ettiğini ifade etmiştir.¹²⁶

1.7.2. İbnü'l-Cezerî'nin Tecvîd İlmindeki Etkisi ve Bu Etkinin Sebepleri

İbnü'l-Cezerî'den evvel, Endülüs haricinde, kalıcı ve şümüllü eserler te'lif edilmemiştir. Bunun yanı sıra tecvîd ilminde te'lif edilen ilk eserler, Endülüs döneminde te'lif edilen eserlerin gölgesinde kalmıştır. Dolayısıyla İbnü'l-Cezerî'ye gelinceye kadar Endülüs dönemi te'lifleri, tecvîd ilminde en gözde eserler olmuştur. İbnü'l-Cezerî'nin te'lifleri ile kırâat ve tecvîd ilmine yeni bir anlayış gelmiş ve İbnü'l-Cezerî bu sahada zirveye çıkmıştır. Bu durumun nedeni, onun yaptığı seyahatler dolayısıyla birçok yerde talebesi olmasıdır. Bu da İbnü'l-Cezerî'nin geniş halk kitlelerinde ve muhtelif beldelerdeki âlimler nezdinde meşhur olmasına vesile olmuştur.

İbnü'l-Cezerî, nedeysel İslâmî ilimlerin her alanında eser vermiştir. O, Kur'ân ilimleri, hadis ilimleri, siyer, İslâm tarihi, tasavvuf, tabakât gibi İslâmî ilimlerde eşine rastlanmamış bir muvaffakiyet elde etmiş; ayrıca dînî ilimlerin haricinde siyâset, tıp, astronomi gibi alanlarda da eserler te'lif etmiştir. Bütün bunlar İbnü'l-Cezerî'nin nedeli bir birikime sahip olduğunu göstermesi bakımından dikkate şayandır. Tüm bu alanlara hâkim olan İbnü'l-Cezerî, bu birikimi ile kırâat ve tecvîd alanında eserler vermiştir. Onun bu iki sahada te'lif ettiği eserler ve bilhassa tecvîd ilmi için te'lif ettiği *Mukaddime*, bu alanlarda üzerinde en fazla şerh yazılan eserler olmuştur.

¹²⁵ İbn Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye*, I, 30-31.

¹²⁶ İbn Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye*, I, 33; II, 72-73.

İbnü'l-Cezerî'nin eserlerinin bu kadar meşhur olmasının bir diğer sebebi de siyasi desteğin İbnü'l-Cezerî'nin arkasında olmasıdır. O, hayatı boyunca Kutlubeg ile arasındaki mesele hariç siyasilerden teşvik ve hürmet görmüştür.¹²⁷ Ayrıca İbnü'l-Cezerî'nin te'lif ettiği eserlerdeki üslûbunun sadeliği ile nesir olsun manzum olsun, halk tarafından okunabilirliği, bu eserlerin kalıcılığını ziyadeleştirmiştir.

1.7.3. İbnü'l-Cezerî'nin Tecvîd Alanındaki Te'lifleri

İbnü'l-Cezerî'nin tecvîd hususunda yazdığı eserler *Temhîd* ve *Mukaddime* adlı çalışmalarıdır. Onun *Neşr* ve *Tayyibetü'n-Neşr* adlı eserlerinde ise tecvîdle alakalı hususlara, tamamen olmasa da kısmen, yeri geldiğinde temas edilmiştir. Eserlerin hangisinin evvel, hangisinin sonra yazıldığı da Cezerî'nin nihai fikrini tespit açısından önemlidir. Bu eserlerin tarihi seyrine göre sıralanması şu şekildedir:

1. *et-Temhîd fî 'ilmi't-tecvîd*
2. *en-Neşr fî'l-kırâati'l-'aşr*
3. *Tayyibetü'n-neşr fî'l-kırâati'l-'aşr*
4. *Mukaddime*

1.7.3.1. *et-Temhîd fî 'ilmi't-tecvîd*

İbnü'l-Cezerî, tecvîd hususunda yazdığı bu ilk eserini Kâhire'de 769 senesinde, Zilhicce ayının beşinci gününde bitirdiğini ifade etmiştir.¹²⁸ O, bu eserin te'lif sebebini şöyle açıklamaktadır: “Zamanımızda pek çok Kur'ân okuyucusunun, Kur'ân'ı okurken, tecvîd hususunda bilgisiz bir şekilde tilâvet ederek ve Kur'ân'ın safiyetini bozarak Kur'ân tilâvet ettiklerine şahit oldum.”¹²⁹ Bu ifadeleriyle İbnü'l-Cezerî, devrinde olan tecvîd telakkisinin ipuçlarını vermiştir. Ayrıca İbnü'l-Cezerî, bu eserinde, bu tecvîd telakkisini değiştirmek istediğini ve temas ettiği hususlara daha evvel hiçbir müellif tarafından değinilmediğini ifade etmektedir. İbnü'l-Cezerî, ilk

¹²⁷ Altıkulaç, “İbn Cezerî”, 554.

¹²⁸ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 238; Tetik, *Tecvid İlmi*, 337.

¹²⁹ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 52-53.

başta *Tevcîhât* ismi ile kitabını te'lîfe başladığını, daha sonra bu eserini kısaltarak, *et-Temhîd fî 'ilmi't-tecvîd* ismi ile kitabı te'lîfe devam ettiğini ifade etmektedir.¹³⁰

İbnü'l-Cezerî bu eserini on başlıkta ele almıştır.¹³¹ Bunların içerisinde, tecvîd, tahkîk ve tertîl gibi mefhumların manaları¹³² ve bu mefhumların birbiri ile irtibatı,¹³³ tilâvette süratin sınırı,¹³⁴ lahn hususu,¹³⁵ hemzenin durumu,¹³⁶ mehâric-i hurûf meselesi,¹³⁷ Kur'ân harflerinin çıkış yerindeki incelikler,¹³⁸ eliften yâ harfine varıncaya kadar harflerin sıfat ve telaffuzları,¹³⁹ nûn-u sâkin durumları,¹⁴⁰ med kısımları,¹⁴¹ dâd harfinin incelikleri,¹⁴² kırâat imamları,¹⁴³ vakf ve ibtida'nın önemi,¹⁴⁴ hatim âhîrinde

¹³⁰ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 245.

¹³¹ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 245.

¹³² İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 59.

¹³³ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 60-61.

¹³⁴ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 62-63.

¹³⁵ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 75-78.

¹³⁶ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 79-80.

¹³⁷ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 95-96.

¹³⁸ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 113-114.

¹³⁹ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 115-163.

¹⁴⁰ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 165-168.

¹⁴¹ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 173-176.

¹⁴² İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 223-238.

¹⁴³ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 63.68.

¹⁴⁴ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 177-221.

duâ etmenin faziletleri gibi hususlar bulunmaktadır.¹⁴⁵ O, Hz. Peygamber'in hatim âhîrinde yaptığı duâlardan biri ile eserini bitirmiştir.¹⁴⁶

1.7.3.2. *en-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr*

İbnü'l-Cezerî'nin bu eseri bir kırâat eseri olmasına rağmen; o, çalışmasında tecvîd hususlarına da yer yer temas etmiştir. İbnü'l-Cezerî, bu eserinde mehâric-i hurûf ve sıfât-ı hurûf, tertîl, tahkîk ve hadr üsûllerinden hangisinin daha faziletli olduğu, tecvîd tarifi, kişiye göre tecvîdli tilâvetin zarureti, sahâbe içinde tecvîd ile tilâvet hususunda tebarüz etmiş şahsiyetler, mahreçleri yakın olan harflerin durumu, imlayı bilme meselesi, vakf ve ibtidânın nasıl olması gerektiği gibi hususları ele almıştır.¹⁴⁷

1.7.3.3. *Tayyibetü'n-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr*

Bu eser *en-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr* adlı eserinin manzum halidir. Burada yer alan tecvîd beyitleri elli civarındadır.¹⁴⁸ Onun *Neşr*'i ve bu eserin manzum hali *Tayyibetü'n-Neşr* çalışmaları, esasen kırâatle ilgili teliflerdir. Buna rağmen bu kitaplarda tecvîd hususu önemine binaen aktif bir şekilde işlenmiştir.

1.7.3.4. *Mukaddime*

İbnü'l-Cezerî'nin tecvîd hususunda en son yazdığı ve en meşhur olduğu eseri *Mukaddimetü'l-Cezerî* isimli eserdir. İbnü'l-Cezerî, bu eserinde, daha evvel hiçbir tecvîd eserinde temas edilmemiş boyut olan, tecvîdin fikhî vechesine temas etmiş ve tecvîd ilminin farz olduğunu söylemiş¹⁴⁹ ve tecvîd kurallarına riayet etmeden yapılan tilâvetin günah olduğu hususunda içtihatla bulunmuştur. İbnü'l-Cezerî'nin bu husustaki net çıkışı, tecvîd ilminde çok büyük öneme haizdir.

¹⁴⁵ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 235.

¹⁴⁶ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 235.

¹⁴⁷ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, I, 161-185; I, 381-480.

¹⁴⁸ Yüksel, *Tayyibe*, 281-305.

¹⁴⁹ Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime*. thk. Eymen Rüşdî Süveyd (Cidde: Dâru Nûru'l-Mektebât, 2006), 3.

İbnü'l-Cezerî, konuyla ilgili, şunları ifade etmektedir. “Bir kimse Kur’ân’ı fasih bir tarzda telaffuz edebilme imkanına ve kabiliyetine sahip olduğu halde, bu hususta gayret göstermeyerek, yanlış yerleşmiş alışkanlıklarını devam ettirerek, kibir göstererek ve ihmalkarlık ederek kendine Kur’ân tilâvetini sahih bir şekilde ta’lim ettirecek üstâda gitmez ise bu kişi hiç şüphe yok ki günah işlemektedir.”¹⁵⁰ Burada İbnü'l-Cezerî, “Allah Teâla, hiç kimseye gücünden daha ziyade bir yük yüklemez”¹⁵¹ âyetine temas etmiş; ancak bu durumdan, dili dönmeyen, fem-i muhsin de sahibi üstadı bulma imkanı olamayan ve takatinin üstünde mazeretleri olan kişileri hariçte tutmuştur.¹⁵²

1.8. Modern Dönemde Tecvîd Faaliyetleri

Modern dönemde ilm-i tecvîdin, Kur’ân lafızlarının ses vechesi ile ilgili olduğu düşünülür. Fakat ilk dönemlerde bu ilim, kırâat ilminin bir cüz’ü olarak değer bulmuştur. Nitekim ilm-i kırâat, usûl ve ferş olarak iki temel üzerinde inşâ edilirken; ilm-i tecvîd de ilk zamanlarda kırâat ilminin usûl kısmında değerlendirilmiştir. Bu sebeple her ne kadar kırâat ilmi, nakledenlere nispet etmek suretiyle tatbik edilen bir ilim olsa da tecvîdden hâli olmuş hiçbir kırâat düşünülemez. Nitekim tecvîdin konusu, Arap harflerinin mahreç ve sıfatları olduğu için ve kırâat ilmi de bununla irtibatlı olduğundan tabii olarak tecvîd ilmi devreye girmektedir. Dolayısıyla nakledilmesi amaçlanan her kırâatte, tecvîd olmazsa olmazdır.

Modern dönemdeki tecvîd faaliyetlerinin en mühim husûsiyeti , muhtelif tarzlara sahip birçok tecvîd eserinin bu dönemde te’lif edilmesidir. Abdülfettâh el-Kâdî (ö. 1215/1800), *el-Mülehhasu'l-müfîd fi 'ilmi't-tecvîd* isimli eseri takriz ederken, bu dönemdeki tecvîd eserlerinin hususiyetleriyle ilgili şunları ifade etmiştir: “Modern asırda nesir ve nazm, kısa ve uzun, ayrıntılı ve özlü gibi özellikleri haiz birçok eser

¹⁵⁰ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, I, 162.

¹⁵¹ Bakara, 2/286.

¹⁵² İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, I, 162.

te'lif edilmiştir.”¹⁵³ Ayrıca muhtelif yerlerde el yazma eserler tahkik edilmiş, tecvîd eserlerine şerhler yapılmış, lügat ve literatür çalışmaları yapılmıştır.

Bu dönemin en önemli tecvîd âlimlerinden biri de İbnü'l-Cezerî'den bugüne kadarki birçok tecvîd eserleriyle ilgili çalışmaları bulunan Ğânim Kaddûrî el-Hâmed'dir. Nitekim Kaddûrî, bu ilme dair, on civarında eser te'lif etmiş ve otuz civarında tahkik çalışması yapmıştır.¹⁵⁴

1.8.1. Modern Dönemde Tahkîk Faaliyetleri

Modern dönemin en önemli husûsiyetinin, tahkîk faaliyetleri olduğunu söylemek mümkündür. Ğânim Kaddûrî haricinde Seyyid Arabâvî,¹⁵⁵ Hâtim ed-Dâmin,¹⁵⁶ Eymen Rüşdî,¹⁵⁷ Hasan Ferhat,¹⁵⁸ Ya'kûb Türkistânî¹⁵⁹ gibi önemli âlimler bu dönemde tahkîk faaliyetleri yapmışlardır. Son zamanlarda tecvîdle ilgili en önemli faaliyetin tahkîk olmasının nedeni, teknoloji vasıtasıyla birçok eserin kolaylıkla aktarımının yapılması ve klasik eserlere bu çağda çok fazla ihtiyaç duyulması, olduğu

¹⁵³ Muhammed Ahmed Mu'abbed, *el-Mülehasu'l-müfîd fi 'ilmi't-tecvîd* (Kâhire: Dâru's-Selâm, 1980), 8.

¹⁵⁴ Ğânim Kaddûrî el-Hamed, *Ebhâsün cedîde fi ilmi'l-esvât ve't-tecvîd* (Amman: Dâru Ammar, 1432/2011), 345.

¹⁵⁵ Ferğâlî Seyyîd 'Arabâvî'nin 126 çalışması mevcuttur. Bu çalışmalardan çoğu tahkik çalışmasıdır. 'Arabâvî, bilhassa tecvîd, vakf ve ibtidâ, kırâat gibi alanlara yönelmiştir. Eserleri için bkz., <http://farghly.forumegypt.net>, t48-topic [13.03.2016].

¹⁵⁶ Hâtim Sâlih ed-Dâmin'in tahkîk çalışmalarından bazıları; Zencânî'nin *el-Fark beyne 'z-zâ ve 'd-dâd*, Sâbûnî'nin *Mârifetü'l-farki beyne 'd-dâti ve 'z-zâ*, Dâni'nin *el-Fark beyne 'd-dâdi ve 'z-zâ* gibi eserleri üzerinedir. Bkz. Tetik, *Tecvid İlmi*, 396.

¹⁵⁷ Eymen Rüşdî Süveyd'in kırâat ve tecvîd sahalarında tahkikleri vardır. Tecvîd alanındaki en mühim tahkîki, İbn Cezerî'nin *Mukaddimesi* ve et-Tîbî'nin *Manzûmetü'l-müfîd*'ine dairdir. Bkz. Tetik, *Tecvid İlmi*, 398.

¹⁵⁸ Mekki'nin *Riâye* adlı meşhur eserinin muhakkikidir. Bu eser Dâr-u Ammâr tarafından Amman'da 1417/1997 yılında basılmıştır. Bkz. Tetik, *Tecvid İlmi*, 398.

¹⁵⁹ Türkistânî, mehâric-i hurûf hususunda çalışmalar yapmıştır. Bkz. Tetik, *Tecvid İlmi*, 398.

söylenbilir. Ayrıca burada tahkîk faaliyeti yapan isimlerin tamamının akademisyen olması câlib-i dikkattir.

1.8.2. Modern Dönemde Lügat Faaliyetleri

Bu dönemde tecvîd hususunda birçok ıstılâhın temeli atılmıştır. Nitekim modern dönemde tecvîd eseri te'lif edecek müellifler için birçok mefhum bu zaman diliminde ıstılah haline gelmiştir. Son zamanlarda tecvîd mefhumlarıyla ilgili yapılan çalışmalardan bazıları; Ali el-Mes'ûl'ün *Mu'cemü'l-mustalahât 'ilmi'l-kirâati'l-Kur'âniyye ve mâ yetealleku bih'i*,¹⁶⁰ Abdurrahmân el-Ubeydî'nin *Mu'cemü'l-mustalahât fi 'ilmi't-tecvîd ve'l-kirâât'ı*¹⁶¹ ve İbrahim ed-Duserî'nin *Mu'cemü 'ulûmi'l-Kur'ân'*ıdır.¹⁶²

1.8.3. Modern Dönemde Tasnif Faaliyetleri

Bu dönemdeki önemli tecvîd faaliyetlerinden biri de tasnif faaliyetleridir. Modern dönemin en önemli özelliklerinden biri, sahada geniş bilgi sahibi olmak yani ihtisaslaşmaktır. Nitekim tecvîd hususunda ihtisaslaşmak isteyenler için tasnif faaliyetlerine özellikle akademik mecrada öncelik verilmiştir.

Bu sahada yapılan çalışmalardan ilki, Ali Şevvâh'ın *Mu'cemü musannefâti'l-Kur'ân* adlı eseridir.¹⁶³ Ali Şevvâh'ın bu eseri sadece tecvîd ile ilgili değil; bütün Kur'ân ilimleriyle ilgilidir. Bu hususta yazılan bir diğer eser de Ğânim Kaddûrî'nin *ed-*

¹⁶⁰ Alî el-Mes'ûl, *Mu'cem mustalahâti ilmi'l-kirâati'l-Kur'âniyye* (Kâhire: Dâru's-Selâme, 2007).

¹⁶¹ Abdurrahmân 'Ubeydî, *Mu'cemü'l-mustalahât fi 'ilmi't-tecvîd ve'l-kirâât* (Irak: Mektebetü'd-Doktor Mervân, 2007).

¹⁶² İbrahim b. Sa'îd Dûserî, *Mu'cemü'l-mustalahât fi 'ilmi't-tecvîd ve'l-kirâât* (Riyad: y.y., 2004).

¹⁶³ Ali Şevvâh İshâk, *Mu'cemü musannefâti'l-Kur'ân* (Riyad: Dâru'r-Rufâ'î, 1983).

Dirâsâtü's-savtiyye" isimli çalışmasıdır.¹⁶⁴ Konuyla ilgili bir diğer kitap da tecvîd alanında pek çok kişinin takdirini kazanan Eşref Fuât Tal'at'ın *Büşra's-sa'îd bi musannefâti 'ilmi't-tecvîd* isimli eseridir.¹⁶⁵ Bu çalışmanın, bilinen tecvîd çalışmalarını cem' etmesi bakımından, büyük öneme haiz olduğu söylenebilir. Mezkûr kitapta, tecvîd eserleri ilk dönemden başlayarak hicrî on dördüncü yüzyıla kadar sıra ile ele alınmıştır.¹⁶⁶ Ardından İbnü'l-Cezerî'nin, önemine binâen, eserlerinin şerhleri ele alınmıştır.¹⁶⁷ Daha sonra farklı mevzulara ait eserler, tarihi sıralamaya göre ele alınmıştır. Dolayısıyla son dönemdeki tasnif faaliyetleri birbirini tamamlar nitelikte yapılan çalışmalar olmuştur.

1.8.4. Modern Dönemde Şerh Faaliyetleri

Şerh faaliyetleri bu dönemde revaç bulan çalışmalardandır. Her ne kadar şerh faaliyetleri ciddi bir azalma içinde olsa da bazı önemli eserlerin şerhi çalışmaları devam etmiştir. Şerh faaliyetlerine, Murâd el-Mısırî'nin (ö. 1385/1965) *Şerhu's-selsebîl eş-Şâfi fî ahkâmi't-tecvîdi'l-Vâfi*'i,¹⁶⁸ Muhammed b. Havvâ'nın *eş-Şerhu'l-'asrî 'alâ Mukaddimet-i İbni'l-Cezerî'si*,¹⁶⁹ Ferğânî Arabâbî'nin *Şerhu kitabi'l-inbâ fî tecvîdi'l-Kur'ân*'ı¹⁷⁰ gibi çalışmalar örnek olarak verilebilir. Bunlardan Ğânim

¹⁶⁴ Kaddûrî eserinde, yüze yakın kaynağa temas etmiştir. Ayrıca bu eserlerin hangi kütüphanelerde olduğu bilgisini de paylaşılmıştır. Bkz. Ğânim Kaddûrî el-Hamed, *ed-Dirâsâtü's-savtiyye 'inde 'ulemâit't-tecvîd* (Ammân: Dâr-u Ammâr, 2009), 24-44.

¹⁶⁵ Muhammed Eşref Fuâd Tal'at, *Büşra's-sa'îd bi musannefâti 'ilmi't-tecvîd* (Brunei: Brunei Daru's-Selâm Devleti Üniversitesi, 2002).

¹⁶⁶ Eşref Fuâd Tal'at, *Büşra's-sa'îd*, 8-50.

¹⁶⁷ Eşref Fuâd Tal'at, *Büşra's-sa'îd*, 51-65; Tetik, *Tecvid İlmi*, 400.

¹⁶⁸ Abdülfettah es-Seyyîd 'Acemî, *Hediyetü'l-kârî ilâ tecvîdi kelâmi'l-Bârî* (Suudi Arabistan: Mecmû'atü b. Lâdin es-Sa'ûdî, 1402/1982), 682.

¹⁶⁹ Muhammed b. Mahmûd Havvâ, *eş-Şerhu'l-'asrî 'alâ Mukaddimet-i İbnü'l-Cezerî (Şerhu Metni'l-Cezerî fî't-tecvîd me'a fevâidin muhimme)* (Cidde: Dâru İbn Hazm, 2008).

¹⁷⁰ Ferğâlî Seyyîd 'Arabâvî, *Şerhu Kitâbi'l-inbâ fî tecvîdi'l-Kur'ân* (Kahire: Mektebetü Evlâdi's-Şeyh li't-Türâs, 2009).

Kaddûrî'nin, İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddime*'sine yazdığı şerhin en şümullü şerh olduğu kabul görmüştür.

1.8.5. Modern Dönemdeki Şematik Faaliyetler

Şematik faaliyetler, modern dönemde zuhur etmiş faaliyetlerdir. Bu dönemde tedriste şema çizerek öğrenmenin daha kalıcı olması ve modern teknolojinin imkanlarından istifade düşüncesiyle şematik faaliyetler hız kazanmıştır.

1.8.6. Modern Dönemin Değerlendirmesi

Modern dönem eserlerine umûmî olarak bakıldığında, bir önceki devirdeki durgunluğun bu dönemde sona erdiğini ifade etmek mümkündür. Bu çalışmalar da ekseriyetle akademisyenler tarafından kaleme alınmıştır. Bunun yanı sıra tarihi kültüre bağlılık, son zamanlarda daha sıkı bir hal almıştır. Bu dönemdeki tecvîde dair eserlerle ilgili bir diğer önemli hususiyet de Mektebe-i Şâmile gibi bilgisayar programları vasıtası ile tecvîd ve Kur'ânî ilimlere ulaşmanın daha da kolaylaşmış olmasıdır.

İKİNCİ BÖLÜM

HÂCİBZÂDE MUHAMMED EFENDİ ve *KAVÂİDÜ'L-FURKÂN* *FÎ TECVÎDİ'L-KUR'ÂN* ADLI RİSÂLESİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

2.1. Hâcibzâde Muhammed Efendi (ö. 1100/1688)

2.1.1. Hayatı

Asıl adı Mehmed olan Hâcibzâde'nin doğum tarih bilinmemektedir. Saray hâciblerinden Mustafa Efendi'nin oğlu olduğu için Hâcibzâde, Hâcibzâde Mehmed Efendi, Hâcibzâde Muhammed Efendi ve İstanbullu Hâcibzâde Efendi gibi isimlerle meşhur olmuştur.¹⁷¹ Sicill-i Osmânî'de ise Rûhî Mehmed Efendi (Hâcibzâde) ismiyle anılmaktadır.¹⁷² *Bidâ'atü'l-hükkâm fî ahkâmi'l-hükkâmi* ve *Ferâiz-i vâfiye* adlı iki eserinin künye bölümünde verdiği bilgilere göre, İstanbullu ve Mahmud adlı şahsın torunudur.¹⁷³

Hâcibzâde, ilk eğitimini Süleymaniye Camii imamı ve Beyazıd Camii hatibi olan Reisü'l-Kurra Hüseyin Efendi'den aldı. Hıfzını 1064/1654 tarihinde tamamladı.¹⁷⁴

Kırk akçelik medrese eğitimini tamamladıktan sonra dönemin Şeyhulislam'ı Ebu's-Su'ud Efendi'ye mülazim tayin edildi. İlk vazifesine 1073/1663 yılı Receb ayında Mehmed Efendi yerine Yusuf Çavuş Medresesinde müderris olarak başladı. Daha

¹⁷¹ Mehmed Efendi Şeyhî, *Vekâyiü'l-fudalâ*, II, haz. Abdülkadir Özcan (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989), 21-22.

¹⁷² Nuri Akbayar, *Sicill-i Osmani*, 1.bs. çev. Seyyid Ali Kahraman (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 1399.

¹⁷³ Müstakîmzâde Süleyman Sa'deddin Efendi, *Mecelletü'n-nisâb* (Tıpkı Basım) (Ankara: KB Yayınları, 2000), 236b.

¹⁷⁴ Hâcibzâde Muhammed Efendi, *Kavâidü'l-Furkân fî tecvîdi'l-Kur'ân*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Bölümü, Yazma Bağışlar, nr. 408, vr. 34.

sonra 1080/1669 yılı Rebûlâhir ayında Rodosî Ahmed Efendi yerine Fatma Hanım Medresesinde, 1083/1672 yılı Muharrem ayında Sivâsîzâde Abdülvehhab Efendi yerine Cezerî Kâsım Paşa Medresesinde, 1083/1672 yılı Receb ayında Mirza Mustafa Efendi yerine Nişancı Paşayı Âtik Medresesinde, 1085/1674 yılı Muharrem ayında Edincikli Mehmed Efendi yerine Şeyhülislâm Yahya Efendi Medresesinde, 1088/1677 yılı Şa'ban ayında Ahmed Efendi yerine Sahn-ı Semâniye Medreselerinin birinde müderris olarak vazife yaptı. 1089/1678 yılı Şevval ayında Manisa vilâyetine kadı olarak ta'yin edildi fakat 1090/1679 yılı Zilkâde ayında bu vazifesinden azledildi. 1094/1683 yılı Ramazan ayında Abdullah Efendi yerine Diyarbekir kadısı oldu. 1096/1685 yılı Safer ayında bu vazifesinden el çektirildi. 1100/1689 yılı Rebûlevvel ayında Sultan İmamı İbrahim Efendi'nin arpalığı olan Üsküdar kazası kadılığı vazifesine getirildi. Bu vazifede iken 1100/1689 yılı Cemâziyelâhir ayında vefat etti.¹⁷⁵

Hâcibzâde, âlet ilimleri ve âlî ilimlerin bir çoğunda özellikle fıkıh ve ferâiz ilimlerinde ihtisas sahibi bir zattır. Kur'ân ve kırâat ilimleri hususunda da önemli bir yere sahip olmasına rağmen kırâatçi olarak meşhur olmamıştır. Bu ilimlerle alakalı birer eseri vardır.¹⁷⁶

Şeyhî Mehmed Efendi'ye göre Hâcibzâde, Rev'î mahlasını kullanan bir şâir, ilim ve irfan sahibi bir kimsedir.¹⁷⁷

2.1.2. Eserleri

Hâcibzâde Muhammed Efendi'nin Kur'ân ve kırâat ilimleri ile alakalı olan *Kavâidü'l-Furkân fî tecvîdi'l-Kur'ân* adlı eserinin yanında Sukûk ilmiyle alakalı *Bidâatü'l-ahkâm fî ahkâmi'l-hükkâm* ve Ferâiz ilmi ile alakalı Muhammed b. Abdürreşid

¹⁷⁵ Şeyhî, *Vekâyiü'l-fudalâ*, II, 21.

¹⁷⁶ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, I, haz. Ali Fikri Yavuz ve İsmail Özen (İstanbul: Meral Yayınları, 1972), 327.

¹⁷⁷ Şeyhî, *Vekâyiü'l-fudalâ*, II, 22.

Secavendî'nin ferâiz eserine yaptığı şerh olan *el-Ferâizü'l-vâfiye* adlı eserleri vardır.¹⁷⁸

2.1.2.1. *Bidâatü'l-Ahkâm fî Ahkâmi'l-Hükkâm*

Osmanlı mahkemelerindeki belgelerin yazılış usulünü ve yazılma işlemi ile alakalıdır. Bu eserde sak ilmine dair tafsîlatlı bilgiler yer almaktadır. Eserin mukaddime kısmında bu ilmin şûrut, hüccet, kitap ve vesika gibi hususları ele alınmıştır. İlm-i sakk'ın konusunu, mazhar ve sicillere yazılan bilgiler olarak belirlemiştir. Bu ilmin gayesini ise terkiplere güzel bir şekilde yazmak olarak belirlemiştir. Eserin iki nüshası bulunmaktadır. Bu nüshalar, Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Koleksiyonu 2273 ve 2341 numaralarda bulunmaktadır.¹⁷⁹ Ayrıca Ankara Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, Zeytinoğlu Halk Kütüphanesi Zeytinoğlu Koleksiyonu, İstanbul Millet Kütüphanesi Ali Emiri Koleksiyonu, Atıf Efendi Yazma Eserler Koleksiyonu gibi yerlerde de nüshaları bulunmaktadır. Eserin hatime bölümü Münşeât ismi ile Ankara Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, numara 06 Mil Yz A 3771/2'de kayıtlı yazmanın 36b-46b'de varaklarında mevcuttur.

2.1.2.2. *Ferâiz-i Vâfiye*

Bu eser, Hanefî mezhebinin önemli fakihlerinden olan Muhammed b. Muhammed es-Secâvendî'nin (ö. 596/1200) Müslümanların miras meselesi ve İslam hukukuna dair telif ettiği Ferâizü's-sirâciyye adlı eserinin tercümesidir. Eserin yazma nüshaları, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Tekelioğlu Koleksiyonu, numara 359; Serez Koleksiyonu, numara 1176; Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu, numara 1170'de mevcuttur.¹⁸⁰

2.1.2.3. *Kavâidü'l-Furkân fî tecvîdi'l-Kur'ân*

¹⁷⁸ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 327.

¹⁷⁹ Kaya, Süleyman, "Sak", *DİA*, İstanbul, 2008, XXXV, s. 586-587.

¹⁸⁰ Koca, Ferhat, "el-Ferâizü's-sirâciyye", *DİA*, İstanbul, 1995, s. 367-368.

Kur'ân ve kırâat ilmi ile alakalı tarihi bilgilerin, kurallarına uygun Kur'ân tilâvetinin ve tecvîd kaidelerinin konu edildiği bir eserdir.¹⁸¹

Eserin yazma nüshaları, Süleymaniye Kütüphanesi, Mahmud Efendi Koleksiyonu, numara 408-2971; Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Kemankeş Koleksiyonu, numara 000015 numaralı mükerrer iki nüshası ve Ankara Milli Kütüphane, Milli Kütüphaneler Koleksiyonu, numara 06 Mil Yz A 6785/2 kayıtlı yazmanın 137b-156b varakları arasında mevcuttur. Bu nüsha, Hâcibzâde hayatta iken 1099/1687 tarihinde istinsah edilmiştir.

2.2. *Kavâidü'l-Furkân fî tecvîdi'l-Kur'ân*

Tezde, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi külliyesindeki nüsha esas alınmıştır.¹⁸² Babasının saray hâciblerinden olması hasebiyle Hâcibzâde diye anılan¹⁸³ Muhammed Efendi'nin bu eseri; mukaddime, yedi bâb ve hâtîme bölümlerinden müteşekkildir.¹⁸⁴

Muhammed Efendi; eserinin mukaddime kısmında istiâze ve besmeleyle ilgili nüansları, Kur'ân'ın Hz. Peygamber'den itibaren yazıya kaydı ile Hulefâ-i Raşidin döneminde Mushaf haline gelmesi, yedi harf meselesinin yanı sıra bazı kurrâ sahâbîlerin hususi Mushaflarının, kenarlarındaki tefsir mahiyetindeki kelimelerin Kur'ân âyetleri ile karıştırılması endişesiyle imha edilmesi ile Kur'ân harflerinin mahreç ve sıfatları gibi Kur'ân ve kırâat ilminin temel konularını sarîh bir üslup ile izah etmiştir. Müellif maksat bölümünde ise mîm-i sâkin ve tenvîn ile ilgili tecvîd meselelerini, idğâm-ı mütেকâribeyn ve misleyn kaidelerini, lâm ile ilgili hususları, medleri ve hâ-i kinâye gibi tecvîd meselelerini ele almıştır. Müellif, bu bölümdeki mevzuları yedi bahis açarak izah etmiştir. Bu mevzular şu şekildedir:

¹⁸¹ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 1b-2a; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 327.

¹⁸² Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, nr. 408, vr. 34.

¹⁸³ Şeyhî, *Vekâiyü'l-fudalâ*, II, 21.

¹⁸⁴ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 34.

Bâbü'l-Evvel: İdgâm me'al ğunne, idġâm bilâ ğunne, izhâr, ihfâ me'al ğunne ve iklâb

Bâbü's-Sâni: Mîm-i sâkin ahvâli

Bâbü's-Sâlis: İdgâm misleyn ve idġâm mutaġâribeyn

Babü'r-Râbi': Lâm ahkâmı

Babü'l-Hâmis: Râ bahsi

Babü's-Sâdis: Medler ahkâmı

Babü's-Sâbi': Hâ-i kinâye

Hâcibzâde Muhammed Efendi, eserinin hâtime kısmında vakf-ibtidâ ilmine ve bununla irtibatlı olan Mushaf imlâsının inceliklerine değinmiştir. Ayrıca bu hususlarda bazı kârîlerin yaptığı hataları izah etmiş ve bu hataların fikhî boyutuna da kısaca temas etmiştir. Hâcibzâde Muhammed Efendi, eserinin son kısmında ise Kur'ân'ı tilâvet edenlerde bulunması gereken ahvâl hakkında önemli bilgiler vermiştir. Bu hususlardan bahsederken, fıkıh ilminde mütehasıs olması hasebiyle,¹⁸⁵ müellifin bu meselenin fikhî veçhelerine temas ettiği de olmuştur.

Kur'ân hâfızı olan Hâcibzâde, başından geçen bir mevzuyu da aktararak, eserde hafızlara yönelik bazı tavsiyelerde bulunmuştur. O, son olarak da Kur'ân tilâvetine başlarken yapılacak duâ ve hatim duâsı gibi hususlara değinmiştir.

2.1.1. Eserin Nüshaları

Hâcibzâde Muhammed Efendi, Reisü'l-Kurrâ Hüseyin Efendi'den almış olduğu eğitimi ikmal ettikten sonra 1064/1654 senesinde bu eseri ilk olarak kaleme almıştır. Daha sonra bazı değişiklikler yaparak tekrar beyaza çekmiştir. Son değişiklik ise 1099 Recep ayında olmuştur.¹⁸⁶ Eserin bilinen dört farklı nüshası mevcuttur. Süleymaniye

¹⁸⁵ Mehmet Tahir Bursalı, "Abdullah Ahıskavî: Ebu Muhammed Abdullah Ziyâüddin Ahıskavî", *Sırat-ı Müstakîm Dergisi*, S. 136 (1326/1908): 280.

¹⁸⁶ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Kemankeş Bölümü, Yazma Bağışlar, nr. 15.

Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Bölümü ve Ankara Milli Kütüphanede birer nüsha, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi Kemankeş Bölümü'nde ise mükerrer iki nüsha bulunmaktadır. Eserin düzeltilmiş son nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki Hacı Mahmud Efendi Bölümü'ndeki nüshadır.¹⁸⁷ Çalışmada bu nüsha esas alınmıştır.

Esere ait nüshalar incelendiğinde eserin birkaç kere tetkik edilip daha sonra beyaza çekildiği görülmektedir. Ankara Milli Kütüphane ve Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'ndeki nüshaların son nüsha olmadığı anlaşılmıştır. Eserin son nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Bölümü'nde olup, Hâcibzâde Muhammed Efendi'nin vefat ettiği sene gözden geçirilip eklemeler yapılarak beyaza çekilmiştir.¹⁸⁸

2.1.2. Eserde Kullanılan Kaynaklar

Hâcibzâde, telif ettiği bu eserinde istifade ettiği kaynakları kronolojik bir sıra ile vermemiştir. Müellif, kaynak verme esnasında farklı bir usul takip etmiştir. Şöyle ki eserde kaynak gösterilirken bazen bizzat kaynak zikredilmiş bazen de dolaylı olarak kaynağa atıf yapılmıştır.

Eserde zikredilen temel kaynağın İmam Cezerî olduğu görülmektedir. Nitekim bazı yerlerde “Merhum Şeyh İmam Cezeri, davâhik'i bile dâhil etmiştir”¹⁸⁹ şeklinde bizzat İmam Cezerî'nin ismi kaynak gösterilirken; bazı yerlerde de “Şeyh Cezeri, Neşr adlu kitabunda demiştir ki”¹⁹⁰ denilerek İmam Cezerî'nin kitabına atıf yapılmıştır. Esere bakıldığında İmam Cezerî'nin, sekiz yerde doğrudan veya dolaylı bir şekilde kaynak gösterildiği görülmektedir.

¹⁸⁷ Mehmet Tahir Bursalı, “Abdullah Ahıskavî: Ebu Muhammed Abdullah Ziyâüddîn Ahıskavî”, *Sırat-ı Müstakîm Dergisi*, S. 136 (1326/1908): 280.

¹⁸⁸ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 33b-34a.

¹⁸⁹ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 8b, 18-19. satır.

¹⁹⁰ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 18b, 18. satır.

Eserde zikredilen diğer kaynaklara gelince İmam Begavî,¹⁹¹ eserin mukaddime kısmında bir kere zikredilmiştir.¹⁹² Eserde zikredilen diğer bir isim Şâtîbî'dir. İmam Şâtîbî,¹⁹³ tecvîd ile ilgili meselelerde müracaat edilen kaynaklardan olmuştur.¹⁹⁴ Sibeveyh de¹⁹⁵ eserde zikredilen kaynaklardandır. O, Arapça kaidelerle ilgili kısımlarda yeri geldiğinde sıklıkla başvurulan bir kaynaktır.¹⁹⁶ Arap dili hususunda eserde müracaat edilen bir diğer kaynak Halil b. Ahmed'dir.¹⁹⁷ Eserde ayrıca bazı yerlerde isim ve eser zikredilmeden atıfta bulunulmuştur.¹⁹⁸

¹⁹¹ Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî (ö. 516/1122), muhaddis, müfessir ve Şâfiî fakihidir. Begavî, selef çizgisini takip etmiştir. Kur'ân ve Sünnet'e verdiği önemden dolayı "Muhyissünne" ve "Ruknüddîn" lakapları ile anılmıştır. Bkz. Güngör, Mevlüt, "Begavî, Ferrâ", *DİA*, İstanbul, 1992, V, s. 340-341.

¹⁹² Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 5b, 9. satır.

¹⁹³ Ebû Muhammed Kâsım b. Firrûh b. Halef eş-Şâtîbî er-Ru'aynî (ö. 590/1194), Endülüs'te yaşamış kırâat âlimidir. Bkz. Çetin, Abdurrahman, "Şâtîbî, Kâsım b. Firrûh", *DİA*, İstanbul, 2010, XXXV, s. 376-377. *Şâtibiyye* adlı eseriyle meşhur olmuştur. 1073 beyitten müteşekkil *Hırzû'l-emânî ve vechü't-tehânî* adlı eseri, kırâat ilminin en meşhur kitaplarından. Bu eser, Muhammed Temîm ez-Zu'bî tarafından tahkîk edilmiştir. Bkz. Kâsım b. Firrûh b. Halef b. Ahmed eş-Şâtîbî er-Ru'aynî el-Endülüsi, *Hırzû'l-emânî ve vechü't-tehânî fi'l-kirâati's-seb'a*, thk. Muhammed Temîm er-Ru'bî (Dımaşk: Dâru'l-Ğavsânî, 2010).

¹⁹⁴ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 16a, 10. satır.

¹⁹⁵ Ebû Bişr (Ebû Osman, Ebü'l-Hasen, Ebü'l-Hüseyn) Sibeveyhi Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî (ö. 180/796), Basra nahiv âlimlerindedir. Arap dil ve gramer kaideleri ile ilgili yazdığı eseri hali hazırda mevcuttur. Meşhur nahiv âlimi Halil b. Ahmed'den on beş yıl ders almıştır. Bkz. Özbalkıç, Mehmet Reşit, "Sibeveyhi", *DİA*, İstanbul, 2009, XXXVII, s. 130-134.

¹⁹⁶ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 7b, 9. satır.

¹⁹⁷ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 31b, 5. satır.

¹⁹⁸ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 11a, 2. satır.

2.1.3. Eserin Metodu

Müellif, Kur'ân ve Kırâat ilminin temel meselelerine sade bir üslup ile temas etmiştir. Tecvîd kâidelerini fazla uzatmamıştır. Kur'ân tarihindeki tartışmalı meseleleri ise olabildiğince sadeleştirerek anlatmıştır.

Hâcibzâde Muhammed Efendi'nin bahsettiği hususlar, Kur'ân ve kırâat ilminin temel mevzularıdır. O, eserdeki konuları eserinin başında ifade ettiği gibi kolay bir üslup ile ve okuyucunun zihninde şüphe bırakmayacak tarzda anlatmış; ¹⁹⁹ kırâat ilmi hususundaki en tartışmalı konuları bile sarîh bir üslup ile tek bir cümlede özetlemeyi başarmıştır.²⁰⁰ Hâcibzâde, mevzuları ele alırken kırâat hususunda genel kabul görmüş görüşleri tercih etmiş; özellikle İbnü'l-Cezerî gibi İslâm dünyasında itibar görmüş şahsiyetlerin fikirlerini kendine dayanak yapmıştır.

Hâcibzâde, tecvîd ile ilgili kaideleri terk etmenin fikhî vechesine ayrıca temas etmiştir.²⁰¹ Nitekim o, eserinde, âyet-i kerîme ve hadîs-i şeriflerden alıntılar yapılarak Kur'ân tilâvetinin manevi vechesini sık sık vurgulamış;²⁰² ayrıca Kur'ân kâirleri için İslâm âlimlerinin nasihatlerine ve tatbikatlarına yer vermiştir.²⁰³

2.2.Eserin incelenmesi

2.3.1. Mukaddime/ İstiâze-Besmele

İstiâze kelimesi; اَلْعَوْدُ kelimesinden istikâk etmiş, istif'âl bâbından mastardır. Kelime olarak "sığınmayı talep etmek" manasına gelir. Ayrıca kök ve mana itibarıyla aynı olan tefa'ul bâbından تَعَوُّدُ mastarı ile de zikredilir. İstiâze, ıstılâhi olarak da "Kovulmuş Şeytan'dan Allah'a sığınmayı" ifade eder.

¹⁹⁹ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 1b, 11-12. satır.

²⁰⁰ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 3b, 3. satır.

²⁰¹ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 2a, 4. satır.

²⁰² Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 1b, 4-7. satır.

²⁰³ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 33a, 4-6. satır.

Kur’ân-ı Kerim’de ²⁰⁴ فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ “Kur’ân tilâvet edeceğin zaman, kovulmuş olan Şeytan’dan derhal Allah’a sığın” denilerek mü’minlere istiâze emredilmiştir. Bu emirden dolayı Kur’ân tilâvetine başlanmadan evvel istiâze çekilir. Eserde Kur’ân tilâvet ederken tek başına olan kişinin istiâzeyi hafî okuyabilmesinin yanı sıra cemaat huzurunda Kur’ân tilâvet edildiğinde de istiâze getirmenin vacip olduğu ifade edilmiş;²⁰⁵ istiâzeyi terk etmenin günah olduğu söylenmiştir.²⁰⁶ Ayrıca Hâcibzâde, İbnü’l-Cezerî’den alıntıyla, Kur’ân tilâvetinde, istiâze sîgaları hususunda İسنَعِيدُ بِاللّٰهِ, نَسْتَعِيذُ بِاللّٰهِ, اِسْتَعِذْتُ şeklinde olan lafızları, “Kur’ân tilâvetine başlanması uygun olmayan lafızlar” olarak değerlendirmiştir.²⁰⁷

Müellif, eserine başlarken, istiâze ve bismelenin fıkhi veçhesine temas ederek başlamaktadır. O, Kur’ân-ı Kerîm tilâvetine başlamadan evvel istiâze demenin vacip olduğunu; bismelenin ise Tevbe sûresi hariç bütün sûrelerde okunabileceğini ifade etmiştir. Hâcibzâde, Tevbe sûresinde bismelenin okunmamasının sebebini de anlamının Tevbe sûresinin evvelindeki mana ile zıt olmasına bağlar; ayrıca bu durumun Tevbe sûresinin evveli için olduğunu, bu sûresin ortasında ise bismelenin okunup okunmamasının tercihe bağlı olduğunu dile getirmiştir.²⁰⁸

²⁰⁴ Nahl, 16/98.

²⁰⁵ İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, I, 254; *Tahbîru’t-teysîr*, 38.

²⁰⁶ İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, I, 47-48.

²⁰⁷ İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, I, 47-48; Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Abdülğani Dimyâtî, *İthâfu fudalâi’l-beşer bi’l-kirâati’l-erbeate aşer*, thk. Şa’bân Muhammed İsmâîl (Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1987), 20; Ebû Amr Osmân b. Sa’id ed-Dânî, *Câmiu’l-beyân fi’l-kirâati’s-seb’*, I (Kahire: Dâru’l-Hadîs, 2006), 56; İsmail Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okuma Kâideleri*, 31. bs. (İstanbul: MÜİFV Yayınları, 2007), 404-407; Abdurrahman Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, 11. bs. (Bursa: Emin Yayınları, 2013), 328-330.

²⁰⁸ Hâcibzâde, *Kavâidü’l-Furkân*, vr. 2a.

Esere göre iki sûre ortasında besmeleyi vasl ile tilâvet etmek, dört sûre hariç Âsım²⁰⁹ kırâatine göre hoş karşılanmıştır. Basmelenin vasl ile tilâvet edilmediği sûreler, iki veyl²¹⁰ ile iki kasem²¹¹ sûresidir. Bu dört sûrede ise bismelenin sekt ile vasledilmesi hoş karşılanırken; vasl ile tilâveti ise kabîh görülmüştür. Yine eserdeki bilgilere göre sûre âhiri besmeleye vasledildiğinde, besmeleden sonra gelen sûreye vasledilmek suretiyle okunur.²¹²

2.3.2. Kur'ân Tarihi ile İlgili Görüşleri

Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber'e Ramazan ayının Kadir gecesinde inzal edilmeye başlanmıştır. Nitekim bu husus, Kur'ân'da ²¹³إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ ayetinde ifade

²⁰⁹ Ebû Bekr Âsım b. Ebi'n-Necûd Behdele el-Esedî el-Kûfi (ö. 127/745), kırâat ilmi hususunda tebarüz etmiştir. Bugüne kadar en mütedavil olan kırâatin imamıdır. Kûfe'de doğmuş ve hayatını burada geçirmiştir. Bkz. Sarı, Mehmet Ali, "Âsım b. Behdele", *DİA*, İstanbul, 1991, III, s. 475-476.

²¹⁰ Veyl sûreleri, Mutaffifin ve Hümeze sûreleridir. Veyl kelimesi lügatte, "vay sana! vay başına gelenlere" gibi manalara gelmektedir. Bkz. Mevlüt Sarı, *el-Mevârid*, 1. bs. (İstanbul: Bahar Yay., 1980), 1688; Serdar Mutçalı, *el-Mu'cemu'l-'Arabiyyi'l-hadîs*, 1. bs. İstanbul: Dağarcık Yay., 1995), 1017. Bunlardan Mutaffifin sûresinde ölçü ve tartıda hile yapan, haddini aşan, yaratana ve yaratılmışlara karşı suç işleyen ve ahirete inanmayanlara veyl edilmiştir. Bkz. Yaşaroğlu, M. Kâmil, "Mutaffifin Sûresi", *DİA*, İstanbul, 2006, XXXI, s. 123-124. Hümeze sûresinde ise başkaları hakkında gıybet eden kişilere veyl edilmiştir. Bkz. Işık, Emin, "Hümeze Sûresi", *DİA*, İstanbul, 1998, XVIII, s. 483-484.

²¹¹ Kasem sûreleri, Kıyâme ve Beled sûreleridir. Kasem kelimesi lügatte, "yemin etmek" manasına gelmektedir. Bkz. Sarı, *el-Mevârid*, 1228; Mutçalı, *el-Mu'cemu'l-'Arabiyyi'l-hadîs*, 705. Mezkûr sûrelerden Kıyâme'de ölümden sonraki hayata yemin edilmiştir. Bkz. Üzüm, İlyas, "Kıyâme Sûresi", *DİA*, İstanbul, 2002, XXV, s. 515-516. Beled sûresinde ise dünyadaki en şerefli mekân olan Mekke şehrine yemin edilerek, insanın yaratılışındaki zorluk kastedilmiştir. Bkz. Eroğlu, Mehmet, "Beled Sûresi", *DİA*, İstanbul, 1992, V, s. 397-398.

²¹² Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 2a.

²¹³ Kadr, 97/1.

edilmiştir. Kur'ân'ın nazil olması havadis sebebiyle tedricen olmuştur. Bu vetîre toplam yirmi üç yıl sürmüştür.²¹⁴

2.3.2.1. Hz. Peygamber Döneminde Kur'ân'ın Yazılması

Eserde Kur'ân'ın yazılmasına dair verilen bilgilere göre Hz. Peygamber, Cebrâil vasıtası ile gelen vahyi, katiplerine yazdırmıştır. Bu vahiy katiplerinden bilhassa Zeyd b. Sâbit'e²¹⁵ diğer vahiy katiplerine göre daha genç ve hafızası daha kuvvetli olması sebebiyle önemli vazifeler verilmiştir. Eserde yine Hz. Peygamber devrinde vahyin yazılması hususunda Zeyd b. Sâbit'in şu ifadeleri nakledilmiştir. “Kur'ân'ı Kerîm'i Hz. Peygamber'in yanında iken derilere ve yapraklara yazardık.”²¹⁶

Hâcibzâde Muhammed Efendi, eserinde, bu hususla ilgili Hz. Peygamber'in vahiy katiplerine ve bilhassa Zeyd b. Sâbit'e hangi âyetin nerede olacağını ve hangi sûrenin hangi sûreden evvel veya sonra olması gerektiğini tüm incelikleriyle bildirdiğini; ashâb'ın da Hz. Peygamber'den taallüm ettiği âyetleri kağıtlara, hurma yapraklarına, deve veya koyun kemiklerine yazdıklarını ifade etmiştir. Ayrıca bir sûrenin hitama

²¹⁴ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 2b.

²¹⁵ Ebû Hârice Zeyd b. Sâbit b. Dahhâk el-Hazrecî en-Neccârî (ö. 45/665 [?]), hicretten on bir yıl evvel Medine'de dünyaya gelmiştir. Hafızasının çok kuvvetli olmasından dolayı vahiy katipliği başta olmak üzere Hz. Peygamber kendisine birçok görev vermiştir. Hz. Ebûbekir ve Hz. Osman dönemlerindeki Kur'ân faaliyetlerine başkanlık yapmıştır. Bkz. Erul, Bünyamin, “Zeyd b. Sâbit”, *DİA*, İstanbul, 2013, XLIV, s. 321-322.

²¹⁶ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 2b.

ulaştığını anlamak için Hz. Peygamber'in besmele çektiğini zikretmiş;²¹⁷ bu hususla ilgili rivayetlerin ise Abdullah b. Abbâs'dan²¹⁸ geldiğini dile getirmiştir.²¹⁹

2.3.2.2. Kur'ân'ın Mushaf Haline Getirilmesi

Hz. Peygamber devrinde âyetlerin nüzûlünün devam etmesi ve hangi âyetin nerede olduğu hususu tam manasıyla yerleşmediği için; Kur'ân, bir Mushaf haline getirilememiştir.²²⁰ Kur'ân-ı Kerîm'in Hz. Peygamber devrinde Mushaf haline getirilememesinin bir diğer sebebi de Allah'ın inzal etmiş olduğu âyetleri nesh etme ihtimalinin olduğu gerçeğidir.²²¹

Hz. Ebûbekir halife olduğu zaman, Yemâme vilâyetinde Müseyleme²²² adlı biri, peygamberlik davasında bulunmuştur. Bu olay üzerine Hz. Ebûbekir ashâbdan altı yüz

²¹⁷ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 2b.

²¹⁸ Ebû'l-Abbâs Abdullah b. el-Abbâs b. Abdilmuttalib el-Kureyşî (ö. 68/687-88). Hz. Peygamber'in kuzenidir. Tefsir ve fıkıh ilimlerinde sahabenin önde gelen şahsiyetlerindedir. Ayrıca Hz. Peygamber'den en çok hadis rivayet sahabeler arasında yer almaktadır. Bkz. Çakan, İsmail Lütfî; Eroğlu, Muhammed, "Abdullah b. Abbas", *DİA*, 1988, I, s. 76-79.

²¹⁹ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 2b.

²²⁰ Suyûtî, *İtkân*, I, 181; Tuba Ekici, *Burhân fî 'ulûmil-Kur'an ve el-İtkân fî 'ulûmil Kur'an'ın Kur'an Tarihi Yönünden İncelenmesi ve Değerlendirilmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2019), 27.

²²¹ Ebû Abdillâh Bedruddîn Muhammed b. Bahadır Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, I, thk. Zeki Muhammed Ebû Seri (Riyad: Dâru'l-Hadra, 2009), 349; Ekici, *el-Burhân ve el-İtkân İncelemesi*, 28.

²²² Ebû Sümâme Rahmânü'l-Yemâme Mesleme b. Sümâme b. Kebîr (Kesîr) el-Hanefî el-Vâilî (ö. 12/633), Hz. Peygamber devrinde peygamberlik iddia eden biridir. Hz. Ebûbekir'in halifeliğin ilk yıllarında yine peygamberlik iddiasında bulunmuştur. Uzun süren çatışmalar neticesinde öldürülmüştür. Bkz. Önkâl, Ahmet, "Müseylimetülkezzâb", *DİA*, İstanbul, 2006, XXXII, s. 90-91.

ehl-i Kur'ân'ı bu kişi üzerine gazaya göndermiştir. Gönderilen kurrânın²²³ bu gazada şehit olmasından sonra Kur'ân'ın cem' edilip bir Mushaf haline getirilmesi kararlaştırılmıştır.²²⁴

Bunun için vahiy katiplerinden Zeyd b. Sâbit vazifelendirilmiştir. Bu mühim vazifenin Zeyd b. Sâbit'e tevdi edilmesinin sebepleri; Zeyd'in en genç vahiy kâtibi olması, zekasının keskinliği, pek çok lisanı ve yazıyı bilmesi, sadık kişiliği, çok iyi bir Kur'ân hafızı olmasıdır şeklinde zikredilebilir.²²⁵ Zeyd b. Sâbit'in riyasetinde yazılan Mushaf ise sırasıyla Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer ve Hz. Hafsa gibi önde gelen şahsiyetlerin yanında kalmıştır.²²⁶

2.3.2.3. Yedi Harf Meselesi

Arapça aslı “el-ahrufü's-seb'a” olan yedi harf mefhumu, eserde Kur'ân kırâati ile alakalı kullanılmıştır. Buna göre harf kelimesi; lehçe, vecih, yön gibi manalara gelirken yedi kelimesinin ise hakîkî veya mecazî manalara gelebileceği ifade edilmiştir.²²⁷ Ayrıca yedi harfin ıstılah manasında ihtilaf olduğu bildirilmiştir.

Hâcibzâde, yedi harf meselesine, Buhârî ve Müslim'de geçen, Hz. Ömer ile Hişâm b. Hakîm arasındaki hadise ile başlamaktadır. Buna göre Hz. Ömer, Hişâm b. Hakîm'i, Furkân sûresinden bazı âyetleri Hz. Peygamber'den aldığı usûle aykırı bir tarzda

²²³ Kurrâ kelimesi lügatte, okuyucu, âbid, zâhid gibi manalara gelmektedir. İslâmiyet'in ilk zamanlarından itibaren muhtelif manalarda kullanılmıştır. Kurrâ kelimesi ilk olarak Hz. Peygamber'in kendilerinden Kur'ân eğitimi alınması hususunda tavsiye ettiği şahıslar için kullanılmıştır. Yemâme savaşında şehid olan kurrâlar ise “Kur'ân eğitimi hususunda mütehassıs kişiler” manasında kullanılmıştır. Burada kurrâ kelimesinden kasıt, ilim sahibi kişilerdir. Bkz. Öz, Mustafa, “Kurrâ”, *DİA*, İstanbul, 2002, XXVI, s. 445-446.

²²⁴ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 2b, 16-19. satırlar.

²²⁵ Zerkeşî, *Burhân*, I, 341-342; Suyûtî, *İtkân*, I, 181-182.

²²⁶ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 3a, 1-10. satırlar.

²²⁷ Zerkeşî, *Burhân*, I, 314-316; Abdulhalim Oflaz, “Kur'ân Tarih Etrafındaki Düşünceler” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2006), 60.

okurken duymuş ve konuyla ilgili Hz. Peygamber'in huzuruna varmışlardır. Hz. Peygamber de onlara "Kur'ân yedi harf üzere nâzil olmuştur. Hangisi kolayınıza geliyorsa o harf ile okuyunuz"²²⁸ diyerek, her iki okuyuşu da onaylamıştır.²²⁹ Ayrıca müellif, Übey b. Ka'b ile Amr b. Âs arasında da buna benzer tartışmanın olduğunu ifade etmiştir.²³⁰

Eserde verilen bilgilere göre yedi harf meselesi hususunda İslâm âlimleri ihtilaf içinde olmuşlardır. Eserde konuyla alakalı, takriben ihtilafı olan otuz beş fikrin olduğu nakledilmektedir.²³¹

2.3.2.4. Kırâat İmamları ve Ravileri

Hâcibzâde, kırâat imamlarının Kur'ân kırâatini, tâbiinden aldıklarını ifade etmiştir. Müellif, bu başlıkta sadece yedi kırâat imamını ve ravilerini aktarmış;²³² Müslümanların en fazla okudukları kırâatin İmam Âsım'ın râvisi, Hafs rivâyeti olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca o, Hafs rivâyetinin Müslümanların ekserîsinin mezhebi olan Hanefî ve Şâfiî mezhebine mensup olanlar arasında şüyu bulunduğunu ifade etmiştir.²³³

2.3.2.5. Hz. Osman Mushaf'ı

Hâcibzâde, eserinde, bu hususla ilgili şunları ifade etmektedir: "Hz. Osman hilafetinde Şâm-ı Şerîf ve Irak'taki Müslümanlar arasında kırâat hususunda azim fark olmuştur. Müslümanlar arasındaki bu ihtilaf da Müslümanların birbirlerini tekfir etmelerine sebep olmuştur. Halife Hz. Osman, bu durumdan haberdar olunca bu ihtilafın halli için

²²⁸ Zerkeşî, *Burhân*, I, 312.

²²⁹ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 3b.

²³⁰ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 4a.

²³¹ Suyûtî, *İtkân*, I, 153.

²³² Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 4a.

²³³ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 4a.

Zeyd b. Sâbit'i vazifelendirmiştir.²³⁴ Zeyd b. Sâbit'in, Hz. Ebûbekir döneminde yapılan cem' ve Hz. Osman döneminde yapılan istinsâh faaliyetinde, Hz. Peygamber'in son arzadaki kırâatini esas aldığı ve ömrünün sonuna kadar da bu kırâati ta'lim ettirdiğini söyleyenler olmuştur. Bu düşüncede olanlar, Hz. Ebûbekir ve Hz. Osman dönemlerinde yapılan cem ve istinsah faaliyetinin yedi harfi kapsamadığı, sadece bir harfi kapsadığı görüşünde olmuşlardır.²³⁵

Eserdeki bilgilere göre yapılan cem' ve istinsâh faaliyetlerinin, yedi harfi dikkate alıp almadığı hususunda ulemâ ihtilaf etmiştir. Buna göre İbnü'l-Cezerî'nin de aralarında bulunduğu bazı kırâat âlimleri, cem' ve istinsâh faaliyetlerinin yedi harfin hepsini ihata ettiğini, herhangi bir eksiltmenin mümkün olamayacağını ifade etmişlerdir. Fakat, şahsa ait Mushafların terkedilip imha edildiği hususunda ulemâ ittifak etmiştir.²³⁶ Hâcibzâde ise istinsâh edilen Mushafların her birinin bir harf üzere istinsâh edildiğini ifade etmiştir.²³⁷

Zeyd b. Sâbit nezaretindeki heyet ile istinsâh edilen Mushaflara gelince bunlar; Mekke, Medine, Kûfe, Basra, Şam, Yemen canibine ve Bahreyn'e gönderilmiştir. İstinsâh edilen Mushafların bu merkezlere gönderilmeleri ise tamamen Hz. Osman'ın tercihidir.²³⁸ Ayrıca Hâcibzâde, konuyla ilgili, câmiu'l-Kur'ân olarak Hz. Osman'ın bilindiği, fakat asıl câmiu'l-Kur'ân'ın Zeyd b. Sâbit olduğu görüşündedir.²³⁹

2.3.2.6. Hz. Osman Mushaf'ına Uymayan Kırâatlerin İmhası

Hz. Osman'ın Kur'ân'ı istinsâh etmesinin sebebi, Müslümanlar arasındaki ihtilafı yok etmek içindir. Bu ihtilafın sebebi ise kurrâ sahâbenin hususi mushaflarının, muhtelif yerlerde tilâvet edilmesi olmuştur. Söz konusu Mushaflar, mana itibariyle değil, lafız

²³⁴ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 3a.

²³⁵ Zerkeşi, *Burhân*, I, 347.

²³⁶ Suyûtî, *İtkân*, I, 157.

²³⁷ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 3b.

²³⁸ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 4a.

²³⁹ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 4b.

açısından birbirinden farklıdır. Bu farklılığın sebebi ise âyetlerin son arzadan evvelki arzalara göre yazılması veya Hz. Peygamber'in hadîs-i şerîflerine göre tefsir edilmesidir. Hâcibzâde, konuyla ilgili, Hz. Osman döneminde istinsah edilen mushafların son arza göre yazıldığını ifade etmiş ve son arza öncesindeki kırâatler mürtefi' olduğundan, bu kırâatlerin imha edildiğini söylemiştir.²⁴⁰

2.3.2.7. Kur'ân'ın Tertibi

Hâcibzâde, Kur'ân'ın tertibinin Cebrail vasıtasıyla Hz. Peygamber'e bildirildiğini söyleyerek, bu tertibin tevkifi olduğunu ifade etmiştir.²⁴¹ Ona göre Hz. Ebûbekir döneminde Mushaf haline getirilen Kur'ân, Hz. Peygamber'in Zeyd b. Sâbit ve diğer vahiy katiplerine ta'lim ettiği üzere tertip edilmiştir. Mushaf imlâsı ve kitabet ilminde, fazilet ve liyâkat sahibi olan ashâb da Kur'ân'ın bu tertibini icmâ ile kabul etmişlerdir. Dolayısıyla Kur'ân'ın bu imladan farklı olan bir imla ile yazılması hoş karşılanmamıştır.²⁴²

2.3.3. Kur'ân Harfleri ile İlgili Görüşleri

Hâcibzâde'ye göre Kur'ân-ı Kerîm'de yüz on dört sûre, otuz cüz, her sûrede dörder hizb ve altı bin altı yüz altmış altı âyet vardır. Bu âyetlerin bini va'd, bini va'îd, bini emir, bini nehy, bini emsâl ve ibretler, bini kıssalar, beş yüzü helal ve haram, yüzü tesbîh ve duâ, altmış altısı ise nâsîh ve mensûh ile ilgilidir.²⁴³ Hâcibzâde, konuyla ilgili kısmın sonunda İmâm Beğavî'den yaptığı nakille, her bir harfin Kur'ân'daki sayısını aktardıktan sonra, Kur'ân'ı okuyan ve dinleyenlere her bir harf için, Allah'ın on sevap vereceğini hatırlatmıştır.²⁴⁴

²⁴⁰ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 3b.

²⁴¹ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 4b.

²⁴² Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 4b.

²⁴³ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 5a.

²⁴⁴ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 5b.

2.3.3.1. Hurûf-ı Hecâ

Hâcibzâde'ye göre harfler, hurûf-ı hecâ ve hurûf-ı fer'î olmak üzere iki kısımdır. Bunlardan hurûf-ı hecâ, umumun kavline göre yirmi dokuz harftir.²⁴⁵ Bir kısım ulemâ ise elif ve hemzeyi bir kabul edip, hece harflerinin yirmi sekiz olduğunu ifade etmişlerdir.²⁴⁶ Ona göre bu yaklaşım, yanlış bir bakış açısına sahiptir. Çünkü hemze, harekât-ı selâse'yi kabul ettiği gibi sakin de olabilir. Fakat elif, harekât-ı selâse'yi kabul etmez; sadece kendinden önceki harfin harekesi fetha olduğu zaman sakin olabilir. Bir diğer husus, elif'in hat ve kitabette nasibi ve sûreti vardır. Fakat hemze'nin hat ve kitabette nasibi ve sûreti yoktur. Bu sebeplerden dolayı hemze ile elif'in bir kabul edilmesi yanlıştır.²⁴⁷

2.3.3.2. Hurûf-u Fer'î

Hurûf-u fer'î beş tanedir: Bunlar; imâle, işmâm, teshîl, harf-i ğunne ve elif-i mufahhame'dir.²⁴⁸

2.3.3.2.1. İmâle

Hâcibzâde imaleyi,²⁴⁹ النَّار kelimesinde olduğu gibi “ne elif'tir ne de yâ'dır” şeklinde tarif etmiştir. Ona göre kırâat âlimleri, imâleyi iki kısımda incelemişlerdir. Bunlar; imâle-i suğrâ ve imâle-i kübrâdır. İmâle-i suğrâda fethadan kesreye meyl, fetha istikametindedir. İmâlenin bu çeşidi Âsım kırâatinin Hafs rivayetinde

²⁴⁵ Hurûf-u Heca hususunda ihtilaf edilmiştir. Kûfeli dil alimleri lâmelif harfini mürekkep olarak kabul ettiklerinden dolayı bir harf kabul etmemişlerdir. Kûfeli dil alimlerine göre hurûf-u heca, yirmi sekizdir. Basralı dil âlimleri ise lâmelif harfinin müstakil bir harf olduğunu kabul etmişlerdir. Onlara göre de hurûf- u hecanın sayısı yirmi dokuzdur. Sıtkı Güllü, *Açıklamalı Örnekleriyle Tecvîd İlmî*, 1. bs. (İstanbul: Huzur Yayınları, 2005), 27.

²⁴⁶ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 6a.

²⁴⁷ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 6a.

²⁴⁸ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 5b-6a.

²⁴⁹ İmâle, meyl kökünden gelen bir kelimedir. Tecvîd ıstılâhında ise fethâ harekeyi kesre harekeye veya elif'i ya'ya meylettirmektir. Bkz. Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstılahları*, 91.

bulunmamaktadır. İmale-i kübrâda ise fethadan kesreye olan meyil, kesre istikametindedir. İmale-i kübra, Âsım kırâatinin Hafs rivayetinde, sadece Hûd sûresinin 41. âyetindeki مَجْرِيهَا kelimesinde vardır. Bu âyetteki imâle, harf-i med olan elif harfinde olur. Ayrıca burada fethadan kesreye meyil olurken râ harfî ince okunur.²⁵⁰

2.3.3.2.2. İşmâm

Hâcibzâde, işmâmı,²⁵¹ الصِّرَاطُ kelimesinde olduğu gibi “ne sâd’dır ne de zâ” şeklinde tarif etmiştir. Yine ona göre işmâm, Âsım kırâatinin Hafs rivâyetinde hiçbir kelimedede yoktur. Bu şekilde bir okuyuş, kırâat âlimlerinden Hamza, Kisâi ve Halef kırâatleri ile Ya’kûb kırâatinin Ruveys rivâyetinde mevcuttur.²⁵²

2.3.3.2.3. Teshîl

Teshîl, اَلْأَيْ كِ kelimesinde olduğu gibi ne hâlis hemze’dır ne de hâlis vav’dır; ayrıca اَلْأَيْ kelimesinde olduğu gibi ne hâlis hemze’dır ne de hâlis yâ’dır.²⁵³ Teshil lügatte, zorluğu kaldırmak manasına gelirken; kelimenin ıstılahtaki manası ise iki hemzeden ikinci hemzenin şiddet sıfatını izale edip, ara bir sesle okumaktır.²⁵⁴

²⁵⁰ İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, II, 30; Dimyâtî, *İthâf*, 74; Karaçam, *Kur’ân’ı Kerim’in Faziletleri*, 253; Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları*, 52.

²⁵¹ İşmâm kelimesi, koklamak manasına gelir. Tecvîd ıstılâhında ise bazı şartları taşıyan belli harfleri sükûndan sonra belli etmek, anlamındadır. Dolayısıyla işmâm, lügat manası düşünülerek, sükûn harfe zamme ve kesreyi harekeyi koklatmak şeklinde tarif edilebilir. Bkz. Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstilahları*, 97.

²⁵² İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, II, 250.

²⁵³ Hâcibzâde, *Kavâidü’l-Furkân*, vr. 5a.

²⁵⁴ İbn Cezerî, *Neşr*, I, 362; Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları*, 52; Dâni, *Teyisîr*, 33; Mehmet Ali Sarı, *Kur’ân-ı Kerim’i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları*, 3. bs. (İstanbul: İFAV Yayınları, 2011), 47.

2.3.3.2.4. Gunne

Ğunne, الْغُنَّة kelimesinde olduğu gibi tam bir harftir. Hâcibzâde; ğunne için, burun intihâsından gelen bir ses olarak tarif etmiştir. Ancak bu ses ağızdan gelmez.²⁵⁵ Eserdeki bilgilere göre bazı kırâat âlimleri, ğunneyi tarif ederken, harfin zatının kalkıp, ğunnesinin baki kalmasının özellikle, ihfâ kaidesinde olacağını ifade etmişlerdir. Bu kaideye nûn-u muhfat denilmiştir.²⁵⁶

2.3.3.2.5. Elif-i Muhaffame

Hâcibzâde, bu harfi elif-i mufahhame olarak isimlendirmiş ve الصَّلَاةُ، مُصَلَّى، الطَّلَاقْ kelimelerdeki lâm'ın kalın okunmasını buna misal vermiş; ayrıca bunun, imâlenin zıddı olduğunu ifade etmiştir.²⁵⁷ Esere göre istifâle sıfatını taşıyan lâm harfi umûmi yetle ince okunur. Fakat Allah lafzından evvel fetha ve zamme hareke ile müteharrik bir harf olması durumunda lâm kalın okunur. Ancak Âsım kırâatinin Hafs rivâyetine göre buralardaki lâm dışındaki lâm harfleri ince okunur. Nafi' kırâatinin Verş rivâyetine göre ise harekesiz veya fetha hareke ile müteharrik olan ط, ظ harflerinin akabinde fetha hareke ile müteharrik olan lâm geldiği takdirde kalın okunur. Söz konusu bu lâm, lâm-ı mufahhame olarak da isimlendirilmiştir.²⁵⁸

2.3.3.3. Harflerin Mahreçleri

²⁵⁵ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 6a.

²⁵⁶ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, I, 201; Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukil*, 10; Karaçam, *Kur'ân'ı Kerîm'in Faziletleri*, 202; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 69; Sarı, *Kur'ân'ı Kerîm'i Güzel Okuma*, 48.

²⁵⁷ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 5b-6a.

²⁵⁸ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, I, 202; İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 74; Ebû Amr Osmân b. Sa'id ed-Dânî, *et-Teysîr fi'l-kirâati's-seb'*, thk. Otto Pretzl (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1984), 58; Hamza Hüdâyî, *Tecvîd-i edâiyye* (İzmir: Hafız Nuri Efendi Matbaası, 1301/1885), 33; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 69; Sarı, *Kur'ân-ı Kerîm'i Güzel Okuma*, 48.

Tecvîd alimleri, harflerin mahreç ve sıfatları hususu üzerinde özellikle durmuşlardır. Bu bağlamda Kur'ân tilâvetinde harflerin mahreç ve sıfatlarının bilinmesinin ehem ve elzem olduğu hususu üzerinde ittifak sağlanmıştır.²⁵⁹

Hâcibzâde'ye göre mahreç, harfin mütevellid olduğu mekandır. Arapça'da harflerin mahreçleri ise üç kısımdan teşekkül eder. Bunlar; boğaz, lisan ve şefeh bölgeleridir. Fakat Halil b. Ahmed el-Basrî, harflerin mahreçlerini dokuz bölgeye ayırmıştır. Bu bölgeler; halkiyye, leheviyye, şeceriyye, eseliyye, zelekiyye, natakiyye, leseviyye, şefeviyye ve hevâ bölgeleridir. Söz konusu mahreçlerden boğaz mahreci kendi içinde üç kısımla taksim edilir. Bunlar boğazın evveli, evsatı ve aksâsıdır. Bu üç kısımdan sırasıyla همزة, ها و عین, حا و عین, خا و غین, harfleri çıkmaktadır. Sibeveyh ise elif harfinin boğaz aksâsından çıktığını savunmaktadır.

Hâcibzâde, harflerin mahreçleri ile ilgili umum ulemânın ve kendisinin kabul ettiği fikri aktardıktan sonra, Halil b. Ahmed ve Sibeveyh gibi önemli dil âlimlerinin de fikirlerini aktarmaktadır. Örneğin müellif eserinde, ikinci mahreç bölgesi olan lisan bölgesine geldiğinde Halil b. Ahmed'in bu husustaki fikirleri ile başlamaktadır. Nitekim Halil b. Ahmed, lisan bölgesini lehevî, şecerî, eselî, zelekî, nataî ve lesevî olarak taksim etmektedir. Hâcibzâde, daha sonra ulemânın büyük bir kısmının kabul ettiği fikir paralelinde, lisan mahrecini üç kısımda incelemektedir.²⁶⁰ Ayrıca o, söz konusu mahreçteki كاف و قاف, lehevî; يا, ضاد, شين, جيم, ز, şecerî; ظا, صاد, سين, را, eselî; ظا, ليم, نو, zelekî; تا, دال, nataî; را, نو, lesevî harfler olarak taksim etmiştir.²⁶¹

²⁵⁹ Dâni, *Tahdîd*, 68; İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime*, 1; Ebü'l-Hasan Nüreddîn Ali b. Sultân Muhammed Aliyyü'l-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye 'alâ metni'l-Cezeriyye* (Mısır: Matbaatü Mustafa Bâbî ve Evlâdüh, 1948), 21; Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukîll*, 109; Cüraysî, *Nihâyetü'l-kavli'l-müfîd*, 14-15; Ahmet Gökdemir, "el-Mürşidü'l-Vecîz ve en-Neşr Bağlamında Ebû Şâme ile İbnü'l Cezerî'nin Kur'ân Tilâvetine Bakışı", *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 6 (2019): 117.

²⁶⁰ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 7b-8a.

²⁶¹ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 7b.

Ayrıca müellif, üçüncü mahreç olan şefe' bölgesindeki ف, واو, با, ميم harflerini şefevî, dudağı şefe, med olunan واي harflerini ise hevâî şeklinde isimlendirmiştir.

Hâcibzâde, harflerin mahreçlerinin, ulemânın büyük bir kısmının kavline göre on yedi; Sibeveyh'e göre on altı, Ferrâ'ya göre on dört, İbnü'l-Cezerî'ye göre ise ulemânın büyük bir kısmının kabul ettiği sayı olan on yedi olduğunu aktarmıştır. Kendisi de "kavl-i esah budur" diyerek harflerin mahreçlerinin, on yedi olduğunu beyan etmiştir.²⁶²

Hâcibzâde, harflerin mahreçlerine değindikten sonra, insanoğlunun dişlerini teker teker ele almış, isimlerinin neler olduğunu bildirmiş, hangi harflerin hangi dişlerden çıktığını ve bu husustaki ihtilafları tafsilatlı bir şekilde tekrar ele almıştır.²⁶³ Müellif, harflerin mahreçleri ile ilgili son olarak şu değerlendirmeyi yapmıştır: Bir harfin mahrecinin ne olduğu bilmek istenilir ise o harf; sakın edilip evveline meksur bir hemze-i vasil getirilir. Ardından doğru bir şekilde telaffuz edilir ve o harfin mahreci böylece anlaşılır.²⁶⁴

2.3.3.4. Harflerin Sıfatları

Tecvîd alimleri harflerin birbirinden tefrik edilmesi için mahreçler kadar sıfatların da önemine vurgu yapmışlar ve tilâvetin sahih olmasının mahreç ve sıfatlara bağlı olduğunu ifade etmişlerdir.²⁶⁵ Çünkü mahreçleri aynı olan harflerin sıfatlarının farklı olması, bu harflerin birbirinden farklılığını ortaya koymaktadır.²⁶⁶

Lügatte, anlaşılabilmesi başka bir şey ile mümkün olan hususlardır. İstılahta ise mahreçte meydana gelen harfin hususiyetleridir. Her harfin doğru telaffuzu için sıfatlar

²⁶² Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 8a.

²⁶³ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 9a.

²⁶⁴ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 9b-10a.

²⁶⁵ Alican Dağdeviren, "Kur'ân Kırâatinin Ana Dinamiği: Harfler", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 17 (2008): 47-48.

²⁶⁶ Mekkî, *Ri'âye*, 195.

şarttır.²⁶⁷ Tecvîd alimleri, mahreçleri bir olan harflerin sıfatlar vasıtasıyla tefrik edileceğini dile getirmişlerdir.²⁶⁸ Mahreçleri ayrı olan harflerin ise sıfatların tatbik edilmesiyle daha güzel telaffuz edildiği ifade edilmiştir.²⁶⁹

Sıfatların adedi hususunda tecvîd, kırâat ve dil alimleri ihtilaf etmişlerdir. Sıfatların adedinin kırk olduğunu söyleyenler olduğu gibi²⁷⁰ on altı²⁷¹ ve on sekiz²⁷² olduğunu söyleyen alimler de olmuştur. Fakat bu hususta kabul edilen görüşe göre harflerin lâzımî sıfatları on yedidir.²⁷³ Tecvîd ve kırâat hususunda önemli alimlerden İbnü'l-Cezerî'ye göre de harflerin lâzımî sıfatları on yedidir²⁷⁴

Harflerin sıfatları, lâzımî ve ârizî olarak iki kısımda incelenmiştir. Bunlardan lâzımî sıfatlar, irtibatlı olduğu harften hiçbir durumda ayrılmayan cehr, isti'lâ gibi sıfatlar olup kendi içinde zıddı olan ve olmayan şeklinde taksim edilmiştir.²⁷⁵ Ârizî sıfatlar ise

²⁶⁷ Taşköprüzâde Ebü'l-Hayr 'İsamüddîn Ahmed Efendi, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Cezeriyye*, thk. Muhammed Seydî (Medine-i Münevvere: Vizâratü'ş-Şü'ûni'l-İslâmiyye ve'l-Evkâf ve'd-Da've ve'l-İrşâd, 1421), 87; Mahmûd Halîl Husarî, *Ahkâmü kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Mekke: el-Mektebetü'l-Mekkiyye, 1999), 80.

²⁶⁸ Aliyyü'l-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, 15; Cüraysî, *Nihâyetü'l-kavli'l-müfîd*, 44; Husarî, *Ahkâmü kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 77.

²⁶⁹ Cüraysî, *Nihâyetü'l-kavli'l-müfîd*, 45; Husarî, *Ahkâmü kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 79-80.

²⁷⁰ Mekkî, *Ri'âye*, 115.

²⁷¹ Dâni, *Tahdîd*, 105.

²⁷² Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukîll*, 141-173.

²⁷³ İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime*, 2-3; İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, I, 202-205; Aliyyü'l-Kârî, *Minehu'l-fikriyye*, 15-19.

²⁷⁴ Abdülfettâh Seyyid Acemî Mersafî, *Hidâyetü'l-kârî ilâ tecvîdi kelâmi'l-Bârî*, I (Medine: Mektebetü Tayyibe, 2005), 78.

²⁷⁵ Hamza Hüdâyî, *Tecvîd-i edâiyye*, 39; Cüraysî, *Nihâyetü'l-kavli'l-müfîd*, 46.

bazı durumlarda harfle beraber olan, bazı durumlarda ise harften ayrılan tefhîm, terkîk, med, kasr gibi sıfatlardır.²⁷⁶

Harflerin sıfatları, eserde iki kısımda incelenmiştir. Birinci kısım, sıfât-ı mutezâdde; ikinci kısım ise sıfât-ı gayrı mutezâdde olarak isimlendirilmiştir.

2.3.3.4.1. Zıt Sıfatlar

Hâcibzâde, sıfât-ı mutezâdde'yi kendi içinde on kısma ayırmıştır. Bunlar sırasıyla şunlardır:

2.3.3.4.1.1. Hems

Hems sıfatının lügat manası, sesi gizlemektir.²⁷⁷ İstilahtaki manası ise bu sifata haiz olan harfleri müteharrik olarak okurken, mahrecin bir miktar boşlukta bırakılıp, sesin akmasına imkân tanınması olarak tarif edilmiştir.²⁷⁸

Hems, cerh sıfatının zıddıdır ve cerh sıfatından daha zayıf bir sıfattır.²⁷⁹ Ayrıca kendi içinde de zayıflık ve kuvvetlilik dereceleri farklıdır. Meselâ ص ve خ harflerindeki hems sıfatı, hems harfleri içinde hems sıfatını taşıyan en kuvvetli harflerdir. Bu iki harfte hems sıfatı ziyadesi ile tatbik edilir. Bu iki harfin bu sıfatı daha ziyade taşımalarının sebebi ise isti'lâ, itbâk gibi sıfatları bünyesinde barındırmalarından

²⁷⁶ Husarî, *Ahkâmü kirâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 81; Mersafî, *Hidâyetü'l-kârî*, 1, 78.

²⁷⁷ Ebû Abdurrahmân Halîl b. Ahmed b. Amr Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, thk. Mehdî Mahzûmî, İbrahim Sâmerrâî (Beyrut: Müessesetü'l-'Alemlî li'l-Matbuat, 1988), 5; Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, XV, nşr. Emîn Muhammed Abdülvehhâb-Muhammed Sâdık Ubeydî (Beyrut: Dâru'l-İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1997), 132-133.

²⁷⁸ Mekkî, *Ri'âye*, 116; Dâni, *Tahdîd*, 105; İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 97; Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukîll*, 141-142; Cüraysî, *Nihâyetü'l-kavli'l-müfîd*, 47; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, 220; Sarı, *Kur'ân'ı Kerîm'i Güzel Okuma*, 55.

²⁷⁹ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 97; İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, I, 202.

kaynaklanmaktadır.²⁸⁰ Yine zikredilen bu sebepten dolayı ك ve ت harflerinde hems sıfatı ayrıca şiddet sıfatını taşıdıklarından صاد ve خا harflerinden bir kademe zayıf tatbik edilir.²⁸¹ Hems sıfatı en zayıf olan harfler ise ها, ثا, حا harfleridir. Bu harflerde hems sıfatının zayıf olmasının sebebi ise bu harflerde şiddet sıfatının olmamasıdır.²⁸²

Hâcibzâde hems harflerini mehmûsiyye diye isimlendirmiştir. Mehmûsiyye, فحنته terkindeki on harftir. Hems sıfatını taşıyan harflerden كاف ve تا harfinin ayrıca şiddet sıfatı da bulunmaktadır.²⁸³ Oysa şiddet ile hems birbirine zıt gibi görünmektedir. Çünkü şiddet sıfatında ağız tamamen kapanır. Hems sıfatında ise ağız bir miktar açık kalır. Dolayısıyla birbirine zıt gibi görünen bu sıfatlar, bu harfler için iki merhalede tatbik edilir. Birinci merhalede, şiddet sıfatından dolayı mahreç süratle kapanır. İkinci merhalede ise hems sıfatından dolayı mahreç süratle açılır. Ancak bu açılma olurken, ses nefesten az olmak şartıyla, ses ve nefes beraber akar. Bu husus, mehmûse-i şedîde olarak tesmiye olunmuştur.²⁸⁴

2.3.3.4.1.2. Cehr

Cehr sıfatının lügat manası, sesi aşikâr bir tarzda yükseltmektir.²⁸⁵ İstilahtaki anlamı ise bu sığata haiz harflerin okunması esnasında, sesin hapsedilmesidir. Bu sıfat hems

²⁸⁰ Mekkî, *Ri'âye*, 116; İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 97; Cüraysî, *Nihâyetü'l-kavli'l-müfîd*, 47; Husarî, *Ahkâmü kırâati'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, 83-84.

²⁸¹ Cüraysî, *Nihâyetü'l-kavli'l-müfîd*, 47.

²⁸² Husarî, *Ahkâmü kırâati'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, 84.

²⁸³ Müellif, mehmûsiyye harflerinden كاف ve فا'in gayrisinin aynı zamanda rihvet sıfatına sahip olduğunu belirtmiştir. Bkz. Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 10b.

²⁸⁴ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukîl*, 27; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, 200; Sarı, *Kur'ân-ı Kerîm'i Güzel Okuma*, 55.

²⁸⁵ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, III, 388; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, II, 397.

2.3.3.4.1.4. Rihvet

Lügatte; yumuşak, gevşek, sesin rahat akması gibi manalara gelir.²⁹⁴ İstilahta ise rihvet sıfatına haiz harflerin sükûn halinde, ses ve nefesin beraber rahat bir şekilde çıkması ve akmasıdır. Rihvet, şiddet sıfatının zıddıdır. Rihvet sıfatını taşıyan harfler **حَسُّ حَظِّ**²⁹⁵ **شَسُّ هَرِّ وَضَعْتُ يَا فَذُّ**²⁹⁶ terkindeki harflerdir.

Hâcibzâde rihvet harfleri **حَسُّ شَخْصٍ هَرِّ فَظِّ غَضُّ نَدِّ** terkinde on üç harf olarak belirlemiş **يا, او, وا, الف** harflerini bu gruba dahil etmemiştir.²⁹⁷

2.3.3.4.1.5. Beyniyye

Lügatte ortalamak demektir.²⁹⁸ İstilahta ise harf telaffuz edilirken ne şiddet gibi mahrece itimadın kuvvetli olması ne de rihvet gibi mahrece itimadın zayıf olması demektir. Beyniyye sıfatı tatbik edilirken akış zor olmaktadır. Bu yönüyle tevassut olarak tesmiye olunmuştur.²⁹⁹

Beyne'ş-şedîde ve'r-rihve harfleri, **لِنْ عُمُرُ** terkindeki beş harftir.³⁰⁰ Söz konusu sıfat, rihvet ve şiddet arasındadır. Birbirinin zıttı olan sıfatlar arasında, sadece bu sıfat vardır. Diğer zıt sıfatların arasında bir sıfat yoktur.

²⁹⁴ Cevherî, *Tâcü'l-lügâ*, VI, 2354.

²⁹⁵ Bazı tecvid alimleri **يا, او, وا, الف** harflerini beyniyye harfi kabul etmişlerdir. Hâcibzâde ise bu harfleri rihvet harfi kabul etmemiştir.

²⁹⁶ Mekki, *Ri'âye*, 118-119; Dâni, *Tahdîd*, 106; İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 98-99; Aliyyü'l-Kârî, *Minehu'l-fikriyye*, 16; Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 143-144; Cüraysî, *Nihâyetü'l-kavli'l-müfid*, 48-49; Husarî, *Ahkâmü kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 86.

²⁹⁷ Müellif, bazı ulemânın bu terkipteki harflere **يا, او, وا, الف** harflerini ilave ettiğini ifade etmiştir. Bkz. Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 11a.

²⁹⁸ Cevherî, *Tâcü'l-lügâ*, III, 1167.

²⁹⁹ Husarî, *Ahkâmü kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 86-87.

³⁰⁰ Aliyyü'l-Kârî, *Minehu'l-fikriyye*, 16-17; Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukil*, 143-144.

Hâcibzâde, eserinde, bazı ulemânın لَمْ يَرَوْعْنَا terkibindeki yedi harfe, beyne'ş-şedîde ve'r-rihve harfleri dediğini belirtmiştir.³⁰¹

2.3.3.4.1.6. İsti'lâ

Lügatte, yükseklik manasına gelmektedir.³⁰² İstilahta ise bu sığata haiz harfler telaffuz edilirken, dil kökünün yükselmesidir. İsti'lâ harfleri حَصُّ ضَنْغُ قَطُّ harfleridir.³⁰³ Mekkî b. Ebî Tâlib'e göre isti'lâ harflerinde قاف harfî, bu sıfatı taşıyan en güçlü harftir.³⁰⁴ İbnü'l-Cezerî'ye göre ise en kuvvetli isti'lâ harfî ط harfidir.³⁰⁵ İsti'lâ harfleri telaffuz edilirken dil kökünün yükselmesi ve sesin yüksek bir yerden çıktığı kanaatinin oluşması bu sıfatın müsta'liye olarak da isimlendirilmesine sebep olmuştur.³⁰⁶

Hâcibzâde, isti'lâ sıfatını müsta'liye olarak isimlendirir. Musta'liye sıfatının harfleri, حَصُّ ضَنْغُ قَطُّ terkibindeki yedi harftir. Dil kökünün yükselmesinin neticesinde, bu harfler kalın olarak telaffuz edilir. Bu harfler içerisinde ط, ظ, ضاد, صاد harflerinde ayrıca itbâk sıfatı olduğu için bu kalınlık daha ziyade yapılır.³⁰⁷

³⁰¹ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 11b.

³⁰² Cevherî, *Tâcü'l-lüğa*, VI, 2437.

³⁰³ Mekkî, *Ri'âye*, 125; Dâni, *Tahdid*, 106-107; İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 100; İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, I, 202; Aliyyü'l-Kârî, *Minehu'l-fikriyye*, 17; Cüraysî, *Nihâyetü'l-kavli'l-müfîd*, 51; Husarî, *Ahkâmü kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 90; Mersafî, *Hidâyetü'l-kârî*, I, 81.

³⁰⁴ Mekkî, *Ri'âye*, 125.

³⁰⁵ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, I, 202.

³⁰⁶ Cüraysî, *Nihâyetü'l-kavli'l-müfîd*, 51.

³⁰⁷ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 11a.

2.3.3.4.1.7. İstifâle

Lügatte alçalmak manasına gelmektedir.³⁰⁸ İstılahta ise istifâl harfleri telaffuz edilirken dil kökünün alçalmasıdır. Bu sıfat, isti‘lâ sıfatının zıddıdır. Dolayısıyla isti‘lâ harflerinin dışındaki harfler, istifâl harfleridir.³⁰⁹

2.3.3.4.1.8. Itbâk

Lügatte kapatmak manasına gelmektedir.³¹⁰ İstılahta ise bu sığfata haiz olan harf telaffuz edilirken dilin bir kısmının üst damağa yapışıp kapanmasıdır.³¹¹ Itbâk sıfatında dilin bir kısmı üst damağı tamamen kapatır. Dilin hangi bölgesinin (sırt, kök ve orta) üst damağı kapatacağı hususunda ihtilaf vardır.³¹² Itbâk sıfatı ضاد, صاد, ظا, ط harflerinde vardır.³¹³ Itbâk harflerinden ط harfnde dilin bir kısmı üst damağa tamamen yapışır.³¹⁴ Diğer itbâk harfleri olan ضاد, صاد, ظا harflerinde ise dilin bir kısmı damağa tamamen yapışmaz.³¹⁵

³⁰⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, VI, 285.

³⁰⁹ Mekkî, *Ri'âye*, 123-124; Dâni, *Tahdîd*, 107; İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 100; Aliyyü'l-Kârî, *Minehu'l-fikriyye*, 17; Cüraysî, *Nihâyetü'l-kavli'l-müfîd*, 51-52; Husarî, *Ahkâmü kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 91; Mersafî, *Hidâyetü'l-kârî*, I, 81-82.

³¹⁰ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, V, 108.

³¹¹ Mersafî, *Hidâyetü'l-kârî*, I, 82.

³¹² Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukîll*, 152.

³¹³ Mekkî, *Ri'âye*, 122; Dâni, *Tahdîd*, 106; İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 100; Taşköprüzâde, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Cezeriyye*, 96; Aliyyü'l-Kârî, *Minehu'l-fikriyye*, 17; Cüraysî, *Nihâyetü'l-kavli'l-müfîd*, 52; Husarî, *Ahkâmü kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 93; Mersafî, *Hidâyetü'l-kârî*, I, 82.

³¹⁴ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukîll*, 152.

³¹⁵ Husarî, *Ahkâmü kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 93.

Hâcibzâde'ye göre ıtbâk harfleri telaffuz edilirken dil ortası yükselip damağa yapışır.³¹⁶

2.3.3.4.1.9. İnfıtâh

Lügatte uzaklaşmak manasına gelmektedir.³¹⁷ İstilahta ise dil ile damak arasında bir miktar boşluk kalmasıdır.³¹⁸

Munfetiha, mutbaka sıfatının zıddıdır. İtbak harflerinin dışındaki yirmi beş harfte bu sıfat mevcuttur.³¹⁹

2.3.3.4.1.10. İzlak

Lügatte dilin keskinliği, hızlı hareket manalarına gelmektedir.³²⁰ İstilahta ise harf telaffuz edilirken dil veya dudak ucunun mahrece kuvvetli bir şekilde itimadı ile dilde kolaylıkla çıkma³²¹ manasına gelmektedir. İzlâk harfleri فَرَّ مِنْ لَبِّ terkindeki harflerdir. İzlâk harflerinden ف, ل, م, ن, ر harfleri dil ucunun mahrece dayanması ile ف, ل, م, ن, ر harfleri ise dudak ucunun mahrece dayanması ile çıkmaktadır.³²²

2.3.3.4.1.11. İsmât

Lügatte engellemek manasına gelmektedir.³²³ İstilahta ise kök itibariyle Arapça asıllı olan kelimelerin bütün harflerinin ismât harflerinden olmaması, en az bir harfin izlâk harflerinden biri olup telaffuzun kolaylaştırılmasıdır. Musmata, izlâk sıfatının zıddıdır.

³¹⁶ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, 11a.

³¹⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, X, 170.

³¹⁸ Mekki, *Ri'âye*, 123; Dâni, *Tahdîd*, 106; İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 100; Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıl*, 153; Cüraysî, *Nihâyetü'l-kavli'l-müfîd*, 53; Husarî, *Ahkâmü kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 94; Mersafî, *Hidâyetü'l-kârî*, I, 82.

³¹⁹ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 11a.

³²⁰ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, V, 134-135.

³²¹ Husarî, *Ahkâmü kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 95

³²² Husarî, *Ahkâmü kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 95-96.

³²³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, VII, 400.

İzlâk harflerinin dışındaki yirmi üç harfte bu sıfat mevcuttur.³²⁴ Bütün harfleri ismât harflerinden oluşan kelimeler Arapça'ya sonradan girmiş kelimelerdir.³²⁵

İzlâk ile ismât sıfatları birbirinin zıddı olduğu söylenemez. Bu iki sıfat arasındaki münasebet izlâk harflerinden en az birinin üç harften fazla olan Arapça asıllı bir kelimedede olup, telaffuzu kolaylaştırmasından ibarettir.³²⁶ Bu itibar ile bazı tecvîd müellifleri izlâk ve ismât sıfatlarına değinmemişlerdir.³²⁷

Musmata, izlâk sıfatının zıddıdır. İzlâk harflerinin dışındaki yirmi üç harfte bu sıfat mevcuttur. Hâcibzâde, musmata harflerinin telaffuzu zor olduğundan, Arapça'da rubâî ve humâsî bablardan olan kelimelerin bütün harflerinin musmata sıfatında olmasının mümkün olmadığını; ancak musmata sıfatı olan harflerin arasına, müzleka sıfatını taşıyan bir harf gelmesi durumunda, rubâî ve humâsî bablarından gelmesinin mümkün olacağını belirtmiştir. Ayrıca müellif, beyne's-ş-şedîde ve'r-rihve'yi yaptığı taksime dahil etmemiştir. Dahil edildiği takdirde o, sıfât-ı mutezâdde'yi on bir olarak belirlemiş olur.³²⁸

2.3.3.4.2. Zıddı Olmayan Sıfatlar

Hâcibzâde, sıfât-ı gayr-ı mutezâdde'yi de kendi içinde yediye ayırmıştır. Bunlar sırasıyla şunlardır.

2.3.3.4.2.1. Safir

Safir sıfatının harfleri, ز ا, سين, صاد' dır. Safir lügatte, ıslık sesi manasına gelirken; ıstılahta ise safir sıfatı olan harfler telaffuz edilirken, bunların ıslık sesine benzer bir sesle telaffuz edilmesidir.³²⁹

³²⁴ Husarî, *Ahkâmü kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 96.

³²⁵ عَسْطُوسِ, عَسْجُدِ kelimelerde olduğu gibi.

³²⁶ Husarî, *Ahkâmü kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 97.

³²⁷ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 115-122.

³²⁸ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 11b.

³²⁹ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 12a.

harfinden önceki harfin sesinin işitilmesi vacip görülmüştür. Zayıf bir şekilde tatbik edilmesi durumunda ise kalkale sıfatı terk edilmiş demektir.³³⁶

Kalkale sıfatı قطب جد harfleri için sıfât-ı lâzımedir. Bu harfler içerisinde kalkale sıfatının en kuvvetli olduğu harf ise قاف harfidir.³³⁷

2.3.3.4.2.3. Tefeşşî

Tefeşşî sıfatı, sadece شين harfinde vardır. Tefeşşî kelimesinin lügat manası, bir şeyin yayılmasıdır. İstilah manası ise bu sıfatı taşıyan şin'ı telaffuz ederken, bu harfin sesinin üst damağa yayılması demektir. Hâcibzâde tefeşşî sıfatını tarif ederken şekerin suda çözülmesini misal vermiştir. Şeker suyun içinde iken su şekerin her yerine ulaştığı gibi شين harfi telaffuz edilirken benzer bir şekilde ağzın içinde her yere yayıldığını söylemiştir.³³⁸

Tefeşşî harfleri hususunda bazı tecvîd alimleri, tefeşşî sıfatındaki yayılmanın ف, را, ميم, صا, سين, ثا, ميم harflerinde de mevcut olduğunu iddia ederek bu harflerde de tefeşşî sıfatının olduğunu ifade etmişlerdir.³³⁹ İbnü'l-Cezerî, sadece شين harfinde tefeşşî sıfatının olduğunu söylerken, Dâni ise ف, ثا harflerinde tefeşşî sıfatının olduğunu ifade etmiştir.³⁴⁰

Tefeşşî sıfatının hangi harflerde olduğu hususunda tecvîd alimleri sadece شين harfinde ittifak etmişlerdir. Yukarıda zikredilen harflerde ise tefeşşî sıfatının özelliği olan yayılmanın شين harfi gibi olmadığını ifade etmişlerdir.³⁴¹

³³⁶ Mağnisî, *Tercüme-i Cezerî*, 119; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, 211.

³³⁷ Mekkî, *Ri'âye*, 39.

³³⁸ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 12a.

³³⁹ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, I, 205.

³⁴⁰ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 228.

³⁴¹ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukîll*, 159.

2.3.3.4.2.4. Lîn

Lîn sıfatı, واو, يا harflerinde vardır. Lügatte, yumuşaklık demektir. İstilah manası ise bu sıfatı taşıyan vâv ve yâ harflerin, sakin ve kendilerinden evvelki harfin de fetha ile müteharrik olması şartıyla, telaffuzda zorlanma olmadan rahat bir şekilde telaffuz edilmesidir.³⁴²

2.3.3.4.2.5. İnhirâf

İnhirâf sıfatı, لام, را harflerinde vardır. İnhirâf lügatte, alçalmak manasına gelir. İnhirâfın istilah manası ise bu harfler telaffuz edilirken dilin ucunun alçalıp meyiletmesi manasına gelmektedir. لام harfindeki meyil, taraf-ı lisanda iken; را harfindeki meyil ise zahr-ı lisandadır. Ayrıca را harfinin لام harfine birazcık meyili vardır.³⁴³

İnhirâf sıfatındaki harfler kendi mahreçlerinden sonraki harfin mahrecine doğru veya rihvet sıfatından şiddet sıfatına doğru bir meyil eder. Bu meyil esnasında rihvet sıfatında olduğu gibi akması ve şiddet sıfatında olduğu gibi hapsolmemesinden dolayı beyniye sıfatı oluşur.³⁴⁴

2.3.3.4.2.6. Tekrîr

Tekrîr sıfatı, sadece را harfinde vardır.³⁴⁵ Tekrîr kelimesi lügatte, tekrarlamak manasına gelmektedir. Bu kelimenin istilah manası ise bu sıfatı taşıyan râ harfinin titretilmesi demektir. Fakat buradaki titretilme sakınılması gereken bir sıfattır.

³⁴² Peltek olan birinin را harfinde yaptığı telaffuz bu meyilden dolayıdır. Bkz. Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 12a.

³⁴³ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 12a.

³⁴⁴ Mekkî, *Ri'âye*, 131; Mağnisi, *Terceme-i Cezerî*, 128.

³⁴⁵ Hâcibzâde, tekrîr sıfatını açıklarken sihir misalini verir. Şöyle ki o, sihir yapmanın caiz olmadığını fakat sihirden kendini ve etrafını muhafaza için, sihir öğrenmenin caiz olduğunu misal verir. Yine müellif, râ harfinde de tekrîr sıfatının câiz olmadığını fakat bu hataya düşülmemesi için bilinmesinin gerekliliğini ifade eder. Bkz. Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 12b.

Hâcibzâde göre bu sıfat, râ harfine meyilli olduğu için râ harfinde incelenmiştir. Yoksa râ harfinde tekrîr sıfatı tatbik edilmez.³⁴⁶

را harfî şeddeli olduğu vakitte tekrîr sıfatı daha iyi tatbik edilirken, müteharrik olduğunda ise bu sıfatın belirtilmesi zorlaşmaktadır.³⁴⁷

2.3.3.4.2.7. İstîtâle

Müstedîl sıfatı, sadece ضاد harfinde vardır.³⁴⁸ İstîtâle lügatte, bir şeyin uzatılması manasına gelir. Bu kelimenin ıstılah manası ise istitâle harfi olan dâd harfi telaffuz edilirken, dilin adras denilen kenarlarından birinin sağ veya sol azı dişlerden lâm harfinin mahrecine varıncaya uzanmasıdır.³⁴⁹

ضاد harfini ظا'dan ayıran en temel hususiyet mahreçlerin farklı olması ve ضاد harfinde istitâle sıfatının olmasıdır.³⁵⁰

Hâcibzâde, bu sıfatların haricinde و او, و او, و او harflerinde gunne sıfatının olduğunu, و او, و او harflerinde ise illet sıfatının olduğunu ifade etmiş;³⁵¹ ayrıca bazı ulemânın bu sıfatlara sekiz sıfat ilave ettiğini bildirmiştir. Bu sıfatları şu şekilde sıralamak mümkündür:

³⁴⁶ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 12b.

³⁴⁷ Mekkî, *Ri'âye*, 195-197.

³⁴⁸ Hâcibzâde, istitâle sıfatını çıkarmanın en kolay yolunun ضاد harfini kendi mahrecinde temkin edip, ظا harfindeki memdûd sıfatından temyiz etmekle mümkün olacağını ifade etmiştir. O, müstedîl sıfatını, mahreçte çekilip uzamak olarak tarif etmiş, memdûd sıfatını ise nefeste çekilip uzamak olarak tarif etmiştir. Bkz. Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 12b, 15-19. satırlar.

³⁴⁹ Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kırâat*, 72; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, 217.

³⁵⁰ Mekkî, *Ri'âye*, 184-186.

³⁵¹ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 12b-13a.

Za'f: نون ve hâ-i te'nîs harflerinde bu sıfat vardır.³⁵²

Hurûf u hares: زان ذود terkibindeki altı harfte vardır.³⁵³

Hurûf-i imâle: فَحَبَّتْ ذَنْيْبُ كَرْهَا لَزُودُ شَمْسُ terkibindeki on dokuz harfte vardır.³⁵⁴

Araplar'a mahsus harfler: ضاد ve خا harfleridir.³⁵⁵

Farsça'da olmayan harfler: ضَعَّ حَطَّ نَطَّ قَصَّ terkibindeki sekiz harf olarak belirlenmiştir. Mütakâbirinde olmayıp mütakâziyi kendine idgâm edilen harfler: مُشْفَرُّ terkibindeki dört harftir.

Hatta yazılmayan harfler: إِنَّ وَلِيًّا terkibindeki beş harftir.

Hatta fazla yazılan harfler: هَوِيًّا terkibindeki dört harftir.

Hâcibzâde, harflerin sıfatları hususunda umumun kabul ettiği taksimatı yaptıktan sonra, bazı ulemânın bu taksimata yaptığı eklemeleri de aktarmış ve harflerin sıfatlarını etraflıca incelemiştir. Daha sonra, her harfi müstakil olarak ele alıp, bunlarda hangi sıfatların mevcut olduğunu aktarmıştır.³⁵⁶

³⁵² Bu sıfatın nûn harfinde olmasının sebebi, illet durumunda tenvindeki nûn'un düşmesi; hâ-i te'nîs'te olmasının nedeni ise vasl halinde tâ harfine munkalip olmasıdır. Bkz. Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 13a.

³⁵³ Bu harflere, kitabette kendilerinin dışındaki harflere bitişmelerinden dolayı, hurûf-u hares denilmiştir. Bkz. Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 13a.

³⁵⁴ Bu harflere hurûf-u imâle denilmesinin sebebi şudur: Vakf halinde, imâle elifinden veya te'nîs tâ'sından evvel bu harflerden biri gelirse, imâle yapılması caiz olur. İmâle elifinden veya te'nîs tâ'sından evvel bu harflerden biri gelmezse imâle caiz olmaz. النَّارُ, الْبَشْرَى, الْجَنَّةُ, وَالْخَلِيفَةُ kelimelerinde olduğu gibi. Bkz. Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 13a-13b.

³⁵⁵ Bazı ulemâ, sadece ضاد harfinin Araplar'a mahsus olduğunu söylemiştir. خا harfinin ise Süryanice'den geldiğini iddia etmişlerdir. Bkz. Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 13b.

³⁵⁶ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 14a

için, مِنْ تَارٍ, مِنْ مَاءٍ, مِنْ يَعْمَلُ, terkipleri misal verilebilir. Bu kaide bir kelimedede vaki olursa telaffuzda sıklet oluşturacağından bütün kurrâya göre, idğâm me'al ğunne olmaz. Buna Kur'ân'dan dört kelime, misal olarak verilebilir. Bunlar; دُنْيَا, بُنْيَانٌ, صِنْوَانٌ, فَنْوَانٌ kelimeleridir.³⁶¹

2.3.4.1.4. İdğâm Bilâ Ğunne

Tenvin veya sâkin nûnun لُ harflerinin birinden evvel gelmesi durumunda, ğunne yapılmadan idğâm edilmesidir. İdğâm bilâ ğunne için, مِنْ رَبِّكُمْ, مِنْ لَدُنْهُ, terkipleri misal olarak verilebilir.³⁶²

2.3.4.1.5. İklâb Me'al Ğunne

Tenvin veya nûn-u sakinden sonra ب harfinin gelmesi durumunda, tenvin veya nûn-u sakin'in مِمّ harfine kalb edilmesidir. İklâb'a, مِنْ بَعْلِهَا, terkipleri misal olarak verilebilir.³⁶³

Bazı tecvîd alimleri sakin nûn'un ihfâ olunan nûn'a kalbedilmesini söylemiştir. İbnü'l-Cezerî ise bunun doğru olmadığını ve kalbedilen nûn'un halis bir nûn olması gerektiğini ifade etmiştir.³⁶⁴

2.3.4.1.6. İhfâ Me'al Ğunne

Lügatte gizlemek manasına gelmektedir. İstılahta ise tenvin veya sâkin nûn'dan sonra, تَا, ثَا, جِيم, دَال, ذَال, زَا, سِين, شِين, صَاد, طَا, ظَا, كَاف, فَاف, قَاف harflerinden birinin gelmesi durumunda, tenvin veya nûn-u sakin'in ihfâ edilerek okunmasıdır.³⁶⁵ İhfâ'ya, مِنْ ثَمْرِهِ, terkipleri misal olarak verilebilir.

³⁶¹ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 15a.

³⁶² Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 15a.

³⁶³ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 15a.

³⁶⁴ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, II, 23.

³⁶⁵ Hâcibzâde bu kâidede, nûn-u sâkine veya tenvin, ihfâ, med ve ğunne gibi sıfatların olduğunu ve bu sıfatları kurradan hiçbir imamın terk etmediğini ve bu sıfatları terketmeyi caiz görmediklerini ifade etmiştir. Bkz. Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 16a.

Şâtıbî, ihfâ'nın, şeddesiz idğam olduğunu söylemiştir. Hâcibzâde ise ihfânın, izhâr ile idğâm arasında bir hal olduğunu söylemiştir. Bu fikir ekser ulemânın görüşüdür.³⁶⁶

Tecvîd alimlerinin önde gelenleri ihfâyı *حَالَةٌ بَيْنَ الْإِظْهَارِ وَالْإِدْغَامِ* şeklinde tarif etmiştir.³⁶⁷ İbnü'l-Cezerî, Dânî ve Saçaklızâde gibi alimler de bu tarifi kullanmışlardır.³⁶⁸

2.3.4.2. Mîm-i Sâkine

Hâcibzâde, mîm-i sâkineden sonra *بُوف* terkindeki harflerden *ب* harfinin gelmesi durumunda, ihfâ-i ğunne olduğunu ifade etmiştir. O, Şeyh Cezerî ve Ebû Amr'ın bu görüşte olduğunu bildirmiş; fakat burada izhâr-ı sarîh bir şekilde yapmanın da caiz olduğunu ifade etmiştir. Bu kaideye, *رَبُّهُمْ بِدَنِّيهِمْ* kelimeleri misal gösterilebilir. Mîm-i sâkineden sonra *بُوف* terkindeki *و*, *ا*, *و* harflerinin gelmesi durumunda, bütün imamların ittifâkı ile izhâr-ı sarîh olduğunu belirtmiştir.³⁶⁹ Bu kaideye, *هُمُ فِيهِ، عَلَيْهِمْ وَلَا* kelimeleri misal gösterilebilir. Bu üç harfin dışındaki harflerin hepsinde mîm izhâr edilerek okunur.³⁷⁰ Ayrıca ğunne sıfatı sakin mîm'in lâzımî sıfatı olması hasebiyle, ondan ayrılması mevzu bahis olamayacağından, sakin mîm üzerinde bir miktar ğunne yapılması gerekliliği vurgulanmıştır.³⁷¹

2.3.4.3. İdğâm-ı Misleyn ve İdğâm-ı Mütেকâribeyn

Müellif bu bahiste idğâm'ın manâsını, bir şeyi bir şeye dahil edip gizlemek olarak tarif etmiştir. Esere göre bazı ulemâ bir harf mahrecinde iki harf miktarı tutmak olarak tarif etmiştir. Müellif; idğâmı, idğâm-ı kebîr ve idğâm-ı saġîr olarak iki kısma ayırmıştır. Bunlardan idğâm-ı kebîr, iki harfin mütetarrîk bir şekilde, ister mütetarrîseyn ister

³⁶⁶ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 16a.

³⁶⁷ Dânî, *Câmiu'l-beyân*, I, 435.

³⁶⁸ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, 305.

³⁶⁹ İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime*, 4.

³⁷⁰ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 16a.

³⁷¹ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukîll*, 206.

mütekâribeyn olsun, karşılaşması diye tarif edilmiştir. İdgâm-ı sağır ise ilk harf sakin olup ikinci harfin müteharrik olması şeklinde nitelendirilmiştir.³⁷²

2.3.4.3.1. İdgâm-ı Misleyn

Eserde, iki kelimedede aynı cins harflerden birincisi sakin olup, diğer harf müteharrik olduğu zaman idgâm-ı misleyn diye tarif edilip bu idgâm çeşidinin vacip olduğu ifade edilmiş; ayrıca *كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ. وَاجْعَلْ لَنَا* gibi terkipler bu idgâm türü için misal verilmiştir.³⁷³

Bazı tecvîd alimleri şeddeli harfleri idgâm-ı misleyn saymamışlardır.³⁷⁴ Bu alimlerden Mekkî, şeddeli harfleri ayrı bir başlıkta incelemiştir.³⁷⁵

2.3.4.3.2. İdgâm-ı Mütekâribeyn

Eserde birbirine yakın olan harfler, iki kelimedede bulunup da birincisi sakin ikincisi müteharrik olursa; bu durum, idgâmı mütekâribeyn olarak tarif edilmiştir. Yine eserde idgâm-ı mütekâribeyn altı kısımda incelenmiştir. Bunlar sırasıyla şunlardır:

Birinci kısım: *إِذْ ظَلَمْتُمْ* misalinde olduğu gibi, *ذال* harfinden sonra *ظا* harfinin gelmesidir.

İkinci kısım: *أَجِيبْتِ دَعْوَتَكُمْ. وَقَالَتْ طَائِفَةٌ* kelimelerindeki gibi, *تا* harfinden sonra *دال* veya *طا* harflerinin gelmesidir.

Üçüncü kısım: *أَلَمْ نَخْلُقْكُمْ* örneğinde olduğu üzere, *قاف* harfinden sonra *كاف* harfinin gelmesidir.

Dördüncü kısım: *يَأْتِ ذَلِكَ* misalindeki gibi, *ثا* harfinden sonra *ذال* harfinin gelmesidir.

Beşinci kısım: *يَا بَنِيَّ ارْكَبْ مَعَنَا* ifadesinde olduğu gibi, *با* harfinden sonra *ميم* harfinin gelmesidir.

³⁷² Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 16b-17a.

³⁷³ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 16b.

³⁷⁴ Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kırâat*, 184-188.

³⁷⁵ Mekkî, *Ri'âye*, 245-261.

Altıncı kısım: قُلْ رَبِّ لَام harfinden sonra رَا harfinin gelmesidir.

Kur'ân-ı Kerîm'de ilk harfi sakin ikinci harfi müteharrik olan idğam-ı mütekâribeyn için on bir farklı misal vardır. Bu misaller bütün kırâat imamlarının yaptıkları idğamlardır.³⁷⁷

2.3.4.4. Lâm'ın Ahkâmı

Müellif, lâm harfinin aslı itibariyle terkîk ile okunması gerektiğini belirtmiş; tefhîm ile okunmasının sadece bir illet sebebiyle olacağını ifade etmiştir. Ona göre لَيُقُلْنَ، لَيْرُو misallerindeki gibi, lâm harfi, bütün hareketlerle terkîk okunur. Yine قُلْ أَعُوذُ، الْيَوْمَ، بِلْيَوْمِ örneklerinde olduğu üzere kendi sâkin olup, öncesindeki harf yine bütün hareketlerle terkîk okunur. Lâm'ın tefhîm okunması tebeyyet durumunda olur ve bu durumda lâm, iki elif miktarı med edilir. Örneğin نَصْرُ اللَّهِ، وَاللَّهُ kelimelerinde, lafza-i celâlde lâm harfinden önceki harf, mazmûm ve meftûh olursa tefhîm ile okunur. بِاللَّهِ misalinde olduğu gibi lâm harfinden önceki harf, meksûr ise bu durumda terkîk ile okunur.³⁷⁸

2.3.4.5. Râ Bahsi

Hâcibzâde, râ harfinin aslının tefhîm olduğunu ifade eder ve râ harfi ile ilgili hükümleri açıklar.³⁷⁹ Buna göre; رُسُولُ، رُسُولُ kelimelerindeki gibi râ harfi kelimenin başında bulunup da mazmûm veya meftûh olduğu zaman tefhimle; رَجَالُ ifadesinde olduğu üzere, meksûr olduğu takdirde terkîk ile okunur.

³⁷⁶ كَلَّا بَلْ رَانَ kelimesinde ihtilaf vardır. Şöyle ki Hafs burada sekte yaparken, Hafs'ın dışındaki kâripler burada idğâm ederler. Hafs, Kur'ân-ı Kerîm'de dört yerde sekte yapar. Bunlar; Kehf'teki عَوَجًا قَيِّمًا، Yâsîn'deki مِنْ مَرْقَدِنَا هَذَا، Kasem'deki مَنْ رَاقٍ ve Mutaffifin'deki كَلَّا بَلْ رَانَ kelimeleridir. Sekte, sesi kesip nefesi kesmemektir. Vakf ise ses ile beraber nefesi de kesmektir. Bkz. Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 16b.

³⁷⁷ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukîll*, 186.

³⁷⁸ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 17a.

³⁷⁹ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, 18a-18b.

Râ harfi, عَرَبِيًّا, يَشْرُونَ, örneklerindeki gibi, kelimenin ortasında ve harekeli haliyle mazmûm veya meftûh olduğu zaman tefhîm ile okunur. Şayet يَرْتَهَا misalinde olduğu üzere kelimenin ortasındaki râ harfi meksûr olursa, terkîk ile okunur. Ancak râ harfi أَزْسَلْنَا, تُزْرَقَانِهِ kelimelerinde olduğu gibi, kelimenin ortasında ve sakin olup da kendinden önceki harfin harekesi mazmûm veya meftûh ise tefhîm ile okunur. Eğer شِرْذِمَةٌ ifadesindeki gibi, kelimenin ortasındaki sakin râ harfinden önceki harfin harekesi meksûr ise râ terkîk ile okunur.

مِرْصَادٍ, فِرْقَةٍ, قِرْطَاسٍ misallerinde olduğu üzere, râ harfi kelimenin ortasında ve sakin olup, kendisinden sonra فَصَّطُ harflerinden bir harf gelirse; kendisinden önceki harfin harekesine bakılmadan, râ harfi tefhîm ile okunur. Yine مَنْ ارْتَضَى, اِرْجَعِي, örneğindeki gibi, râ harfinden önce hemze-i vasıl olursa; ister muttasıl olsun ister munfasıl olsun, râ harfi tefhîm ile okunur. Yine صُنُورٌ, نَهَازٌ kelimelerindeki gibi, râ harfi ve kendisinden evvelki harf sakin olursa,³⁸⁰ kendisinden evvelki bir diğer harfe bakılır. Râ'nın evvelinin evvelindeki harf, mazmûm veya meftûh olursa, râ harfi tefhîm ile okunur.

سَيِّرٌ, خَيْرٌ misallerinde olduğu üzere, vakf halinde sakin olan râ harfinden evvel sakin bir yâ gelirse, râ terkîk ile okunur. Yine سَيِّرٌ, بَكْرٌ örneklerindeki gibi, vakf halinde sakin olan râ harfinden evvel sahih sakin bir harf gelirse, bu sakin harften evvel de meksur harekeli bir harf gelmesi durumunda râ terkîk ile okunur. Şayet مِصْرٌ, عَيْنَ الْقَطْرِ, misallerindeki gibi³⁸¹ vakf halinde sakin olan râ harfinden evvel sakin olan harf, isti'lâ harflerinden bir harf olursa; bu durumda ulemânın umumuna göre râ harfi tefhîm ile okunur.

2.3.4.6. Medler Bahsi

Esere göre hurûf-u hecâ içerisindeki وَايِ harflerine, med harfleri denilir. Bu harflere lîn ve illet harfleri diyenler de olmuştur.³⁸² أُوذِينَا misalinde olduğu gibi, وَايِ harflerinden

³⁸⁰ İltikâ-i sâkineyn ancak vakf halinde caizdir. Vasıl halinde ise tefhîm ile okunur. Geniş bilgi için bkz. Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 18a.

³⁸¹ İbn Cezerî, *Neşr* adlı kitabında, مِصْرٌ kelimesinde tefhîm ile, قَطْرٌ kelimesinde ise terkîk ile okuduğu ifade etmiştir. Bkz. Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 18a.

³⁸² Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 18b.

elif sakin olup kendinden önceki harf meftuh, yâ sakin olup kendinden önceki harf meksûr, vâv sakin olup kendinden önceki harf de mazmûm olursa; bu harfler, harf-i med diye isimlendirilmiştir. Fakat جَوْفٌ, صَيْفٌ kelimelerinde olduğu üzere bunların kendileri sakin olup öncesindeki harflerin harekesi meftûh olursa, bu harfler medd-i lîn diye isimlendirilir.³⁸³

2.3.4.6.1. Medd-i Aslî/Medd-i Tabîî

Hâcibzâde; medleri, medd-i aslî ve medd-i fer'î olarak iki kısımda incelemiş; bunlardan medd-i aslî'ye medd-i tabîî demiştir. Yine harf-i meddin zatını telaffuz miktarı uzatmayı medd-i aslî; bu uzatmanın, telaffuz miktarını aşmasını ise medd-i fer'î olarak tarif etmiştir.

Eserde medd-i tabîî'nin uzatma miktarı için bir elif miktarı kadar denilmiştir. Ancak bu miktar hususunda ihtilaf vardır. Nitekim tecvîd âlimleri bazıları bir elif miktarı için, ağız açılacak kadar zaman, derlerken; bazıları da iki fethanın bir elif, iki zammenin bir vâv, iki kesrenin de bir yâ'yı ifade ettiğini söylemişlerdir. Ayrıca harf-i med için, bir elif iki fethadan, bir yâ iki kesreden, bir vâv ise iki zammeden müteşekkil olur, denilmiştir. Meddi tabîî'nin bir elif miktarından fazla veya eksik icra edilmesinin haram ve lahn olduğunu söyleyen alimler de olmuştur.³⁸⁴

Eserde medd-i tabîî için هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ kelimeleri misal verilmiştir.³⁸⁵

2.3.4.6.2. Medd-i Fer'î

Bir elif miktarından fazla uzatılmaya sebep bir durum da olabilir. Bu sebepler; hemze, şedde ve sükundur. Bu tür medlere ise medd-i fer'î denilir. Hâcibzâde, bu meddi sekiz kısımda incelemiştir.³⁸⁶

³⁸³ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 19a.

³⁸⁴ Aliyyü'l-Kârî, *Minehu'l-fikriyye*, 56.

³⁸⁵ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 19a.

³⁸⁶ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 19a.

2.3.4.6.2.1. Medd-i Muttasıl

Harf-i med sakin olup kendisinden evvelki harf, kendi cinsinin harekesiyle ve kendinden sonra da hemze, harf-i med ile bir kelimedede beraber gelirse medd-i muttasıl olur. جاءء, سوء, جيء misallerinde olduğu gibi, Cemî-i kurrâ medd-i muttasılın medd-i tavîl ile med olunmasının vacip olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Ayrıca bazı fıkıh âlimleri, meddi muttasılın meddini terk eden musallinin namazının fâsid olduğunu bildirmişlerdir. Medd-i muttasılın meddini, kırâat âlimlerinden Hamza ve Verş, beş elif; Âsım, dört elif; İbn Âmir ve Kisâî, üç elif;³⁸⁷ Kâlûn, İbn Kesîr ve Ebû Amr ise iki elif miktarı med ederler.³⁸⁸

Medd-i muttasılın med sebebi önemine binaen farklı şekillerde izah edilmeye çalışılmıştır. Bir kısım tecvîd alimleri, hemzenin cebr ve kuvvet sıfatlarını taşımasından dolayı, med harflerine nazaran daha kuvvetli olması hasebiyle, meddi uzatıp hemze ile meddi dengelemek şeklinde izah ederken; bazı alimler de hemzenin telaffuzunun zorluğundan dolayı düşmesini engellemek için med yapıldığını ifade etmişlerdir.³⁸⁹

2.3.4.6.2.2. Medd-i Munfasıl

أَنَا أَعْطَيْتُكَ, قُوا أَنْفُسَكُمْ, إِنِّي أَمْنْتُ misallerinde olduğu gibi, harf-i med sakin olup, kendisinden evvelki harf kendi cinsinin harekesi ile ve kendinden sonra da hemze ayrı bir kelimedede harf-i med olup diğer kelimedede karşılaşırlarsa medd-i munfasıl olur. Medd-i munfasıl, ittifak ile med olunmamıştır. Hatta Ebû Amr'dan Sûsî kırâatine göre, medd-i munfasılın meddi, medd-i tabîi gibidir. Yani med olunmamaktır.³⁹⁰

Medd-i munfasılın ismi hususunda ihtilaf olmuştur. Birinci kelimenin sonu ile ikinci kelimenin başını birbirinden ayırdığı için medd-i fasıl, medd-i tabîi'ye ziyade med

³⁸⁷ Bu mertebeler medd-i tavîl olarak kabul edilir. Bkz. Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 19b.

³⁸⁸ Bu mertebelere de medd-i tabîi hariçte bırakılarak medd-i kasîr denilmiştir. Bkz. Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 19a.

³⁸⁹ Dimyâtî, *İthâf*, 37.

³⁹⁰ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 19b; Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukall*, 247.

olduğu için medd-i zâid, meddi hususunda ihtilaf olduğu için de medd-i câiz gibi isimlerle tesmiye olunmuştur.³⁹¹ Ayrıca medd-i munfasılın meddinin tedbirden dolayı olduğu söylenmiştir.³⁹²

2.3.4.6.2.3. Medd-i Lâzım-ı Mudğâm

Bir kelimedede harf-i medden sonra şedde gelmesi durumunda, medd-i lâzım-ı mudğâm olur. Bu meddin hükmü, medd-i muttasıl gibidir. ذَابَّةٌ, خَاصَّةٌ, ضَالِّينَ gibi kelimeler, bu med için misal verilebilir.³⁹³

2.3.4.6.2.4. Medd-i Lâzım-ı Mazhar

Hece harfleri dört kısma ayrılabilir. Birinci kısım, iki harften mürekkep olur. هَا, يَا, حَا harflerinde olduğu gibi. Bunlar, medd-i tabiîdir. İkinci kısım, üç sahîh harften mürekkep olur. الف harfinde olduğu gibi. Bu da medd-i tabiîdir. Üçüncü kısım, عَيْنٌ harfinde olduğu üzere bütün harfleri sahîh olmayan, ayne'l-fiili yâ-i sâkine olan ve üç harften mürekkep harflerdir. Bu kısım, medd-i tavîl veya medd-i mutavassıt ile med edilir. Dördüncü kısım, üç harften mürekkep olup, ayne'l-fiil'i sahîh olmayan ve kendinden evvelki harfin harekesi cinsinden olan harflerdir. سَيْنٌ, مِيمٌ, صَادٌ, نُونٌ harfleri bu kısım için misal verilebilir. Bu kısmın meddine, medd-i lâzım-ı mazhar denilir. Kur'ân-ı Kerîm'de bu harflerin haricinde أَلَانَ kelimesi de medd-i lâzım-ı mazhara misal verilebilir.³⁹⁴

Medd-i lâzım'ın meddi hususunda kırâat imamları ittifak etmişlerdir. Bundan dolayı medd-i lâzım denilmiştir. Ayrıca bu med; uzatılmasının gerekliliği için medd-i 'adl,³⁹⁵

³⁹¹ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, I, 319; Aliyyü'l-Kârî, *Minehu'l-fikriyye*, 54; Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 247.

³⁹² Aliyyü'l-Kârî, *Minehu'l-fikriyye*, 54.

³⁹³ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 20b.

³⁹⁴ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 19b-20a.

³⁹⁵ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, I, 317.

sakin olan iki harfi tefrik ettiği için de medd-i hacz³⁹⁶ gibi isimlerle tesmiye olunmuştur.

Umum kırâat imamlarına göre medd-i lâzımın meddi, dört elif miktarıdır. Üç elif miktarı kabul edenlerin bir kısmının medd-i tabîyi hesaba katmadıkları söylenmiştir. Ayrıca bu meddin miktarının üç elif olduğunu söyleyenler de olmuştur. Hadr usulü tilâvette ise iki elif miktarı olabileceği söylenmiştir.³⁹⁷

2.3.4.6.2.5. Medd-i Ârız-ı Mazhar

Medd-i ârızda, sükûnun, ârız cinsinden olması gerekmektedir. Sükûn-u ârız, vasl halinde müteharrik olur. Vakf sebebiyle sakın olduğu vakit, kendinden evvel harf-i medden bir harf olursa, iki sakın cem olmuş olur. İki sakının cem'i caiz olmadığı için, med oluşur. Bu medde medd-i ârız-i mazhar denilir. الْعَالَمِينَ, يَعْزَمُونَ, الْعَالَمِينَ kelimeleri bu medde misal verilebilir. Kırâat imamları, bu meddi bir eliften beş elife kadar uzatmanın caiz olduğu hususunda ittifak etmişler. Bu, vakf hali içindir.³⁹⁸

2.3.4.6.2.6. Medd-i Ârız-ı Mudğam

Medd-i ârız, vasl durumunda ise kırâat imamlarından sadece Ebû Amr kırâatinin Sûsî rivâyetine göre olur. نُصِيبُ بِرَحْمَتِنَا, فِيهِ هُدًى, نُصِيبُ بِرَحْمَتِنَا kelimelerinde olduğu gibi, harf-i medden sonra gelen sükûn, ârızî ise ve vasl yapılırsa; bu durumda medd-i ârız-ı mudğam olur.³⁹⁹

2.3.4.6.2.7. Medd-i İbdâl

Medd-i ibdâl üç durumda mümkündür. Birincisi, أَمَنْ misalinde olduğu üzere bir kelimedede iki hemzeden ilk hemze meftûh, ikincisi sakın bir şekilde cem' olursa; sakın olan hemze, elif harfine dönüştürülüp iki elif miktarı med edilir. İkincisi, أُوْمِنَ örneğindeki gibi, bir kelimedede iki hemzeden ilk hemze mazmûm, ikincisi sakın bir şekilde cem' olursa; sakın olan hemze, vâv harfine dönüştürülüp iki elif miktarı med

³⁹⁶ Aliyyü'l-Kârî, *Minehu'l-fikriyye*, 52.

³⁹⁷ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, I, 317.

³⁹⁸ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 20a.

³⁹⁹ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 20a.

edilir. Üçüncüsü اِيْمَانًا ifadesinde olduğu gibi, bir kelimedeki iki hemzeden ilk hemze meksûr, ikincisi sakin bir şekilde cem' olursa; sakin olan hemze, yâ harfine dönüştürülüp iki elif miktarı med edilir.

2.3.4.6.2.8. Medd-i Temkîn

حَضَرَ الْمَوْتِ ifadesindeki gibi vakf halinde sakin vâv harfinden evvel, meftûh sahih bir harf olursa; bu vav harfinin, vucûh-i selâse ile med edilmesi caiz olur. Bu vucûh-i selâse; medd-i tavîl, medd-i mutavassıt ve medd-i kasrdır. Bu medde, medd-i temkîn de denilir.⁴⁰⁰

2.3.4.7. Hâ-i Kinâye

Müfred, müzekker, ğâib zamirine, hâ-i kinâye denir. Bazı tecvîd âlimleri hâ-i kinâye için, kırık tâ tabiri kullanırlar.⁴⁰¹ Hâ-i kinâye, mazmûm olursa zammesinden vâv harfi, meksûr olursa zammesinden yâ harfi tevellüt eder. Ayrıca Hâ-i kinâye asl halinde sabit olurken, vakf halinde ise hazf edilir. Fetha harekede ise bu hüküm yoktur.

Hâ-i kinâye için dört durum vardır:

Birinci durum: Hâ-i kinâyenin öncesindeki ve sonrasındaki harflerin müteharrik olması ve sonrasındaki müteharrik harfin hemze olması. وَتَبِعَهُ أَنَا, لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ, لِرَبِّهِ لَكُونُوا misallerinde olduğu gibi. Bütün kırâat âlimleri burayı sıla yaparak med ile okurlar. Hâ-i kinâyenin sonrasındaki harf, hemzenin dışında bir harf de olabilir. لَوْ تَأْخُذُهُ سِنَةٌ, لِرَبِّهِ لَكُونُوا misallerinde olduğu gibi, hemzeden sonraki harf mazmûm olursa, bir vâv kadar; hemzeden sonraki harf meksûr olursa, bir yâ kadar sıla yapılır. Fakat Kur'ân-ı Kerîm'de dört yerde İmam Âsım'ın râvisi Hafs sıla yaparken, diğer kırâat imamları sıla yapmazlar. Bu yerler; نُؤَلِّهِ, نُؤَلِّهِ, وَنُؤَلِّهِ, وَنُؤَلِّهِ kelimeleridir. Buralarda Hafs'ın şeyhi Âsım diğer kırâat imamları gibi sıla yapmaz. يَرْضَاهُ لَكُمْ kelimesinde ise Âsım ve râvisi Hafs, sıla etmezler. Âsım, فَارِجَةٌ, فَالْقَيْةِ kelimelerinde ise hâ-i kinâye zamirini, sükûn ile okur.⁴⁰²

⁴⁰⁰ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 21a.

⁴⁰¹ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 21a.

⁴⁰² Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 21b.

İkinci durum: فَبَيِّنْهُ، عَنْهُ misallerinde olduğu gibi, hâ-i kinâyenin öncesindeki harfin sakin, sonrasındaki harfin ise müteharrik olmasıdır. Bu gibi yerlerde kırâat imamlarından sadece İbn Kesîr, hâ-i kinâyeyi sıla yaparak okur. Diğer imamlar ise bu gibi yerlerdeki hâ-i kinâyeyi kasr ile okurlar.

Üçüncü durum: Hâ-i kinâyenin öncesindeki ve sonrasındaki harfin sakin olmasıdır. مِنْهُ اَتْتَنَا، عَلَيْهِ اللهُ misallerinde olduğu gibi. Bu gibi yerlerde bütün kırâat âlimleri, hâ-i kinâyede sıla etmezler.

Dördüncü durum: بِه اللهُ ifadesindeki gibi, hâ-i kinâyenin öncesindeki harfin müteharrik, sonrasındaki harfin sakin olmasıdır. Bu gibi yerlerde bütün kırâat âlimlerine göre sıla yapılmaz.

2.3.5. Vakf ve İbtidâ ile İlgili Görüşleri

Hâcibzâde, hâtîme bölümüne başlarken vakf-ibtidâ ve resm-i Mushaf'ın önemini ifade etmiştir.⁴⁰³ Buna göre tecvîd ilmini öğrenmek nasıl vacip ise vakf-ibtidâ ve bu ilimlerle alakalı olan Mushaf imlasını öğrenmek de aynı şekilde vaciptir.⁴⁰⁴

Kur'ân ve tecvîd talebesinin bilmesi gereken en mühim hususlardan biri, vakf ilmidir. Vakf, bir kelimeyi sonrasından ayırmak demektir. Hâcibzâde'ye göre Kur'ân kırâat eden birinin kısa bir sûreyi bile bir nefeste tilâvet etmesi mümkün olmayabilir. Dolayısıyla vakf ve ibtidâ etmek gerekli olur. Bu çerçevede Hâcibzâde, vakfi üç kısımda inceler ve İbnü'l-Cezerî ve ulemanın ekserîsinin de vakfi bu şekilde incelediğini aktarır.⁴⁰⁵

Vakfi, Kur'ân kırâati esnasında nefes alacak kadar durmak şeklinde tarif eden⁴⁰⁶ İbnü'l-Cezerî, vacip olan hiçbir vakfin olmadığını ifade etmiştir.⁴⁰⁷ O, kurrânın vacip

⁴⁰³ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 22a.

⁴⁰⁴ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, 22a.

⁴⁰⁵ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, 22a.

⁴⁰⁶ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, I, 333.

⁴⁰⁷ İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime*, 5.

dememesinin istilâhî olduğunu ve bu gibi yerlerde kârî'nin tağyirine göre vasl olunabileceğini vurgulamıştır.⁴⁰⁸

2.3.5.1. Vakf-ı Tâm

Vakf olan kelimenin sonrasına lafız ve mana itibariyle taallukunun kalmaması, sözün tamam olmasıdır. Vakf-ı tâmda muhatabın sözle ilgili bir beklentisi olmaz. Örneğin وَالَّذِينَ يَوْمِ الدِّينِ، إِيَّاكَ نَسْتَعِينُ، هُمْ فِيهِ مُفْلِحُونَ âyetlerinde söz tamam olmuş, lafız ve mana itibariyle sonraki âyetlerle taalluku kalmamıştır. Dolayısıyla bu misaller, vakf-ı tâmdır.⁴⁰⁹

2.3.5.2. Vakf-ı Kâfi

Bu tür vakfta, vakfolan kelimenin sonrasına mana itibariyle taalluku vardır. Ancak muhatap bir fikir sahibidir ve beklenti içinde değildir. Vakf olduğu taktirde mana bozulmaz aksine daha sarîh de olabilir. وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ âyetinde vakfedip وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ âyetinden ibtidâ etmek gibi. Bu ve benzer âyetlerde vakf halinde mana bozulmaz ve muhatap bir beklenti içinde dahi olmaz. Dolayısıyla buralarda da vakf yapmak câizdir.

2.3.5.3. Vakf-ı Hasen

Bu vakf çeşidinde, vakfolan kelimenin sonrasına lafız itibariyle taalluku vardır. Fakat mana bozulmayıp anlaşılmıştır. Bu tür vakfta nefesin yetmemesi sebebiyle, vakfedilir. Dolayısıyla ibtidâ ederken vakfedilen kelime okunmayıp sonrasındaki kelimedden başlanması caiz değildir. Yani okuma esnasında geriden alınıp ibtidâ edilmelidir. Meselâ، الْحَمْدُ لِلَّهِ da vakfedilip، رَبِّ الْعَالَمِينَ diye ibtidâ etmek caiz olmayıp kâbih görülmüştür.

Kur'ân'da bazı âyetler, vakf-ı hasen olarak nazil olmuştur. Bunlar müstesniyattan kabul edilmiştir. Meselâ، الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ، قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنِينَ، الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ âyetinde durak işareti konulmuş fakat لا işareti ile burada geçmenin daha güzel olacağına işaret edilmiştir. Burada الَّذِينَ هُمْ de vakf yapıp، الَّذِينَ diye ibtidâ etmek caizdir. Çünkü bu âyetlerde،

⁴⁰⁸ İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime*, 5.

⁴⁰⁹ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 22a.

Hız. Peygamber'in vakfettiği ile ilgili rivayetler, Ümmü Seleme tarafından rivayet edilmiştir. ⁴¹⁰ Sünnet, kıyasa mâni olduğundan burada vakf yapmak kabih görülmemiştir.

2.3.5.4. Vakftaki Hatalar

Lafız ve mana itibariyle, kendinden sonrakiyle taalluku olan kelimeler arasında vakf yapmak, kabih olarak vasıflandırılmıştır. Meselâ, بِسْمِ اللّٰهِ lafzında بِسْمِ üzerine vakf yapmak gibi. Normal şartlarda burada vakf yapmak caiz görülmemiştir. Fakat öksürük, esnemek, aksırmak gibi ârizî durumlarda, vakf zaruretten dolayı caiz olur. Böyle ârizî bir durum dolayısıyla vakf yapılırsa, ibtidâ ancak mana dikkate alınıp önceki kelimelerden olur. Buna vakf-ı kabih denilir. Vakf-ı kabih, vakfin çeşitlerinden kabul edilmemiştir. ⁴¹¹

Hâcibzâde, vakf hususunda Kur'ân okuyucuların bazılarının yaptığı azîm hatalara da değinmiştir. O, konuyla ilgili, bazı cahil kurrânın, غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ kelimesinde غَيْرِ üzerine, مِنَ النَّفَّاثَاتِ مِنَ شَرِّ النَّفَّاثَاتِ kelimelerinde مِنَ üzerine, إِلَهُ النَّاسِ kelimesinde إِلَهُ üzerine vakfettiklerini ve bunu da adet haline getirdiklerini; ayrıca bu hataların manayı etkilediğini ifade etmiştir. Yine o, bazı Kur'ân okuyucularının bu hatalardan daha büyük hatayı irtikap ettiklerini ifade etmiştir. Bu hatalardan bazıları; Âl-i İmrân sûresinde لَقَدْ سَمِعَ اللّٰهُ قَوْلَ الَّذِيْنَ قَالُوْا diye vakf edip, اِنَّ اللّٰهَ فَعِيْرٌ diye ibtidâ etmek, Mâide sûresinde لَقَدْ كَفَرَ الَّذِيْنَ قَالُوْا diye vakf edip, اِنَّ اللّٰهَ تَالِثٌ تَالِثَةٌ diye ibtidâ etmektir. Bu ve benzeri yerlerde yukarıda bahsedilen şekilde vakf ve ibtidâ etmek mananın tağyîr olmasına sebeptir. Bu hatayı bilerek yapmak ise küfrü muciptir. Ancak zaruret halinde ve manayı bilmeden yapıldığında zaruretten dolayı bu duruma ruhsat verilir. ⁴¹²

2.3.6. Resm-i Mushaf ile İlgili Görüşleri

Kur'ân talebesinin bilmesi gereken bir diğer husus da vakf ve ibtidâ ilmiyle alakalı olan resm-i Mushaf ilmini bilmektir. Zira vakf ve ibtidâ hususunda hataya düşmemek

⁴¹⁰ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 22b.

⁴¹¹ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 23a.

⁴¹² Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 23a.

için, Mushaf ilmini bilmek gerekir. Bunun için, Hz. Osman Mushaf'ındaki maktu' ve mevsûl resm olunan kelimeleri zapt etmek gerekir. Bunlardan maktu' olan kelimeler üzerinde vakf lazım olduğundan, doğru vakfedebilmek için, resm-i Mushaf ilmi bilinmelidir. Hâcibzâde, bu kelimeleri ve bu kelimelerin hangi âyetlerde geçtiğini belirterek, bunların hafızaya nakşedilmesini gerektiğini bildirmiştir.⁴¹³

2.3.7. Hemze Bahsi

Hâcibzâde, hemze bahsinin vakf ve ibtidâ ile alakalı olduğunu ifade etmiş; hemzenin vasl hemzesi mi yoksa vakf hemzesi mi olduğunu bilmek gerektiğini aktarmıştır.⁴¹⁴ Zira ona göre Kur'ân tilâvet eden kişinin vakf ve ibtidâ olmak üzere iki hali vardır. Bunlardan vakf halinde, sükûn üzerine durulur. İbtidâ ise hareke iledir. Çünkü, sükûn ile ibtidâ mümkün değildir. Yine bir kelimenin ahirinde vakf yapıldığı vakitte, sonra gelen kelimenin ibtidâ harfi sakin veya müteharriktir. Ayrıca vakf yapılan kelimedenden sonra gelen kelimenin ilk harfi müteharrik ise ya hemze-i kat'iyedir veya normal bir harftir. Böyle bir durumda ibtidâ edilirken, vakftan sonra gelen kelimenin ilk harfine göre normal bir şekilde ibtidâ etmek gerekir.

Vakf yapılacak kelimedenden sonra gelen kelimenin ilk harfi sükûn ise ibtidâ etmek için bu sükûnun önüne bir hemze-i vasliyye getirilir. Hemze-i vasliyye, ibtidâ halinde sabit olup, vasl halinde ise sakıt olur. Ayrıca herhangi bir mana ifade etmez. İf'âl babındaki katı' hemzesi ise ta'diye manası içindir. Bu hemze ibtidâ halinde de vasl halinde de sabit olup, sakıt olmaz. Vakf yapılacak kelimedenden sonra gelen kelime fiil, isim veya harf de olabilir. Fiil olması durumunda ya mazi fiil veya sülâsinin dışındaki bâbların emir sığası olur. Gerek sülâsî gerekse mezîd olsun, hepsinin başına hemze gelebilir. Fakat bu hemzelerin bazısı hemze-i kat'iyedir bazısı ise hemze-i vasliyyedir. Kur'ân'da vasliyye, hemze-i kat'iyeden daha azdır. Dolayısıyla Hâcibzâde'ye göre evvela hemze-i vasliyye bilinmelidir.⁴¹⁵

⁴¹³ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 23b-27b.

⁴¹⁴ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 28a.

⁴¹⁵ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 29a.

kaidelerinin ihmal edilmemesi; kıyamet gününde Kur'ân'ın şefaathçi olması için de gece, gündüz, seferde ve hazarda kısacası her an Kur'ân ile meşgul olunması gerekir.⁴²⁰

2.3.9. Hatim Duâsı

Hâcibzâde, sahâbenin ne sıklıkla hatim yaptığını aktardıktan sonra, Hz. Peygamber'in bu husustaki tavsiyesini aktarmıştır. Buna göre sahâbe, Kur'ân tilâvetine çok büyük ehemmiyet vermiştir. Nitekim ashâbdan bazı kimseler Kur'ân'ı bir ayda, bazıları on beş günde, bazıları bir haftada, bazıları üç günde, bazıları bir günde, bazıları iki rekâtta ve bazıları da bir rekâtta bir hatim etmişlerdir. Bir rekâtta hatim edenlerden bazıları, Sa'd b. Cübeyr ve Osman b. Affân'dır. Yine Hz. Osman'ın perşembe gecesi hatmi bitirdiği, cuma gecesi ise yeni hatme başladığı rivayet edilir. Fakat Hz. Peygamber, üç günden evvel hatim yapmamayı tavsiye etmiştir.⁴²¹

Hatmin akabinde hatim duâsı yapmak, tavsiye edilmiş ve bu duâyaya dört bin meleğin âmin dediği de rivayet edilmiştir. Hatmin sonundaki kısa sûrelere gelindiğinde, Duhâ sûresinden Nâs sûresine varıncaya kadar, yirmi iki sûrenin sonunda, tekbir getirmek; bunun yanı sıra Fâtiha sûresini ve Bakara sûresinin ilk beş âyetini okuyup, hatim yapmağa tekrar başlamak müstehap görülmüştür.⁴²²

Hâcibzâde hatim duâsı olarak şu duâyı tavsiye etmiştir:

سبحان ربك رب العزة عما يصفون, وسلام على المرسلين, والحمد لله رب العالمين, وبلغ رسوله الكريم, ونحن على ما قال خالقنا ورازقنا ومولانا من الشاهدين, اللهم تقبل منا ختم القرآن وتجاوز عنا ما كان في تلاوته من نسيان او تحريف كلمته عن مواقعها او تغيير حرف او تقديم او تأخير او زيادة او نقصان, فاكتبه منا على التمام والمهدب من كل الحان, فاغفر لنا يا ربنا ولا تؤاخذنا بفضلك يا الله, وارزقنا فضل من قراءة مؤدبا حقه مع الاعضاء والقلب واللسان, اللهم اهدنا بهداية القرآن وعافنا عن جميع البلايا بعناية القرآن ونجنا من النيران بكرامة القرآن وارفع درجاتنا بفضيلة القرآن وكفر عنا سيئاتنا بتلاوة القرآن, يا ذا الفضل والاحسان وبلغ ثوابه الى روح محمد صلى الله عليه وسلم والى ارواح اولاده وازواجه واصحابه اجمعين, والى ارواح ابائنا وامهاتنا واولادنا واخواننا

⁴²⁰ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 32b.

⁴²¹ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 33a.

⁴²² Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 33a.

واصدقائنا واستاذنا ومشايخنا ولمن اوصانا بالدعاء الخير والى ارواح جميع المؤمنين والمؤمنات, اللهم انصر من
نصر الدين واخذل من خذل الدين وانصر جيوش المسلمين وعساكر الموحدين واكتب السلامة علينا وعلى الحجاج
والغزاة والمسافرين, والمقيمين فى برك وبرك من امة محمد اجمعين, آمين يا مجيب السائلين, والحمد لله رب
العالمين⁴²³

⁴²³ Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, vr. 33b.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAVÂİDÜ'L-FURKÂN FÎ TECVÎDİ'L-KUR'ÂN ADLI ESERİN TRANKİRİPSYONU

[1^b] *Ḳavâidü'l-Furḳān fî Tecvîdi'l-Ḳur'ān*

Bismillāhirrahmānirrahīm. (1) Ḥamd ü Ṣenā وَرَتَّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا deyü emr eyleyen Allāh u 'Azīmu'ş-şān için (2) şābittir. Ve şalāt ve selām daḫı ol Ḳur'ān'ı aḫa inzāl eyledüḡi ḫabībi Muḫammed Muştafā (3) üzerine olsun ki اَصْوَاتِهَا وَ الْعَرَبِ وَ لُحُونِ الْعَرَبِ deyü buyurmuşlardır. (4) Ve daḫı اِقْرَأُ الْقُرْآنَ فَانَّهُ يَأْتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ شَفِيعًا لِاصْحَابِهِ deyü (5) buyurmuşlardır. Ve bittebe' āl ve ve aşḫābı üzerine olsun ki her biri (6) Ḳur'ān-ı 'Azīmu'ş-şān'ı tertīl ve tecvīd üzere tilāvet edüp. (7) رَبِّ قَارِيٍّ يَقْرَأُ الْقُرْآنَ وَالْقُرْآنَ يَلْعَنُهُ hadīs-i şerīfine mā şadaḳ olmadılar. (8) **Bundan sonra** Ḥācib-zāde dimekle ma'rūf Muḫammed b. Muştafa b. Maḫmūd ḡafere (9) zunūbehumu'l-Kerīmü'l-Ma'būd 'ilm-i tecvīd için olan ḳavā'id ve fevāyid-i bi'l-iltimās (10) türk-i lisan üzere ḫālişen li-vechillāhi te'ālā elfāz-ı tımtıraḡ terk olunup (11) mübtedīlere teshīl için 'ibāret-i sehle ile ḳılmaḡ ḡurup ismini (12) *Ḳavā'idü'l-Furḳān fî Tecvîdi'l-Ḳur'ān* koyup bir muḳaddime ve yedi bāb (13) ve biri ḫātime üzerine tertīb eyledim. **Muḳaddime** isti'āze ve besmele ve meḫāric (14) beyānındadır. **Bāb-1 evvel** idḡām me'al ḡunne ve idḡām bilā ḡunne ve izḫār (15) ve ihfā me'al ḡunne ve iḡlāb beyānındadır. **Bāb-1 Sānī** mīm-i sākin aḫvāli (16) beyānındadır. **Bāb-1 Sāliş** idḡām misleyn ve daḫı mutaḡāribeyn beyānındadır. (17) **Bāb-1 Rābi'** lām aḫkāmi beyānındadır.⁴²⁴ **Bāb-1 Sādis** medler aḫkāmi beyānındadır. [2^a] (1) **Bāb-1 Sābi'** hā-i kinaye beyānındadır. **Ḥātime** vaḳıflar için vaż olunan (2) ḫarfler ve ba'zı fevāyid beyānındadır.

El-Muḳaddime fī beyāni'l-isti'āze (3) ve'l-besmele ve ḡayri

Ey tālib 'ilm-i tecvīdi bilmek gereksün ki Ḳırāat-i Ḳur'ān'a şurū'dan (4) muḳaddem اَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ dimeḡ vācibdir. Cehr ile mi (5) veya ihfā ile mi ihtilāf vardır.

⁴²⁴ Müellif mukaddime kısmında muhtemeldir ki sehven beşinci bāb'dan bahsetmemiştir. Fakat eserin içeriğinde beşinci bāb mevcuttur.

Ammā muhtār olan cehr ile okumaktır. (6) **Şonra** بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ diye her sūreye ibtidā itdikte illā sūre-i (7) tevbede besmele dinmez. Zīrā besmele eyman içündür ve sūre-i tevbe kitāl (8) içündür. Pes imdi eyman ile kitāl zıdlardır. Bir yerde cem´ olmazlar. (9) Ammā sūre evveli olmaz ise muhayyerdir dilerse dir dilerse dimez. (10) Lākin isti´āzeyi gerek sūre evveli olsun gerek olmasun (11) ve sūre-i tevbede daḥı olsun elbette demek vācibdir. Zīrā Qur’an’da (12) وَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ buyurulmuşdur. (13) Ve daḥı iki sūre ortasında besmele vaşilla okumak ‘Āşım katında (14) sünnetdir. İllā iki veyl sūrelerinde ve iki lā uqsim sūrelerinde bu dört (15) sūrelerde besmele sekitle okunmak müstahsendir. Vaşlı (16) müstehcen ve қаbihdir.

Ve daḥı sūrenin āḥirinde besmeleyi vaşıl okunmadığı (17) vakitte bismeleniñ āḥiri daḥı mā ba´dında olan sūreye vaşıl (18) olunmaqdır. **Ammā** āḥir-i sūre besmeleye vaşıl olunmayup belki vaqıf (19) olunur ise besmelede muhayyerdir. Dilerse besmele āḥirinde vaqıf ider. [2^b] (1) Dilerse māba‘dına vaşıl ider. Ve daḥı anı bil ki Ḥazret-i Allāh ‘Azīmu’ş-şān (2) cümle Qur’an-ı Kerīm’i def’aten dünyā göğüne şehir-i Ramazanda Ḳadir gecesini inzāl (3) itdüğünü ḥaber virüp buyurdu. إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ. Şonra (4) ḥavādiş ḥasebiyle āyet āyet Ḥazret-i Peyğambere ‘aleyhisselām Cibrīl-i Emīn (5) vāşıtasıyla ilā āḥiri’l-‘ömr yigirmi üç yılda tamāmı tedricle nāzil (6) oldı. Mekātib-i Vaḥy olan Zeyd b. Şābit raḍıyallāhu ‘anh ḥazretlerine Cibrīl (7) ‘aleyhisselām beyān buyurduğı üzere falān āyet falān āyetden muḳaddemdir (8) ve falān sūre falān sūreden muḳaddemdir. Ve bu sūreniñ (9) ismī falandır deyü yazardı. Aşḥāb-ı Kirām riḍvānullāhi ‘aleyhim ecma‘īn (10) Ḥazret-i Peyğambere ta‘allüm idüp kağıdlara ve ḥurma yapraqlarına ve kemiklere (11) ve deve ve koyun derilerine yazarlar idi. Ve ezber iderler idi. Bu (12) tertīb üzere levḥ-i maḥfūzda daḥı yazılmışdır. İbn ‘Abbās ḥazretlerinden (13) rivāyet olunur ki Ḥazret-i Peyğamber şallallāhu ‘aleyhi ve sellem bir sūreniñ (14) tamām olduğıyla ḥüküm buyurmazlar idi. بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ olmayınca, (15) çünküm nāzil olur idi. Sūre ḥatm oldı deyü buyururlar idi. (16) **Şonra** Ebū Bekir raḍıyallāhu ‘anh ḥalīfe olduḡda Yemāme vilāyetinde Müseyleme (17) adlı bir kezzāb peygamberlik da‘vāsı itmekle ḥalīfe ḥazretleri aşḥabdan (18) bir miḡdar kimseyi ḡazāya gönderdikde altı yüz miḡdarı ehl-i (19) Qur’an ol ḡazāda şehīd olmağıyla bākī Aşḥāb-ı Kirām cem´ olup [3^a] (1) ehl-i Qur’an’a inḡirāz gelmek ḥavfindan ḡorḡulur Qur’an-ı ‘Azīmi cem´ idüp (2) bir muşḥaf yazmaḡda ḥayr-ı keşir

vardır deyü ittifaq ittiler. Ol kâtib-i vahy (3) olan Zeyd b. Sâbit rağıyallâhu ‘anh hazretlerine bir Muşhaf-ı şerîf yazmağı (4) teklîf eylediler. Ol dağı hıfz eyledüğü üzere tamâm yazdıķda Muşhaf-ı (5) Ümm deyü aña ad virdiler. Hazret-i Ebübekir rağıyallâhu ‘anh hilâfetde (6) olduķca ol Muşhaf-ı Şerîf yanlarında durur idi. İrtihallerinden (7) sonra Hazret-i ‘Ömer rağıyallâhu ‘anh yanlarında maḥfûz idi. Andan sonra (8) anların kerime-i mukerremeleri ve Ḥabîb-i Ḥudâ’nın zevce-i muṭahhereleri Hazret-i (9) Ḥafsâ rağıyallâhu ‘anhâ ve ‘an ebîhâ’nın yanlarında ṭurur idi. Şonra (10) Şâm-ı Şerîf ve ‘Irâķ dağı Hazret-i ‘Osmân rağıyallâhu ‘anh’ın hilâfetlerinde (11) fetḥ olduķda ḥalk mâ beyninde hiçbir Muşhaf-ı Şerîf olmamağla kırâatde (12) ‘azîm ihtilâf vâki’ olmağın ḥatta kırâatı inkâr ile birbirlerini tekfire (13) başladıkları Ḥalîfe’niñ ma‘lûmı olduķda cümle ashâb-ı kirâm ittifâkı (14) ile yine Zeyd b. Sâbit hazretlerine yedi Muşhaf-ı Şerîf yazdırdılar. (15) Birini Mekke’ye ve birini Medîne’ye ve birini Kûfe’ye ve birini Başra’ya ve birini (16) Şâm’a ve birini Yemen cânibi’ne ve birini Bahreyn’e irsâl eylediler. Pes (17) Hazret-i ‘Osmân rağıyallâhu ‘anh’ın re’yi ve tedbirleri ve taşarrufları (18) bu miḳdardır. Yoḥsa tertîbini Hazret-i Resûl-i Ekrem şallalâhu ‘aleyhi ve sellem (19) levḥ-i maḥfûzda yazıldığı üzere Cebrâil ‘aleyhisselâm’dan ta‘allum [3^b] (1) buyurdukları üzere beyân buyurmuşlardır. Ve cem’ olmasını (2) Hazret-i Ebübekir rağıyallâhu ‘anh rey buyurmuşlardır. Ve Zeyd b. Sâbit (3) hazretleri her bir Muşhaf’ı bir kırâat üzere i‘rabsız ve noktasız (4) yazmışlardır. Ancağ imâle olan yerlerde kelimeniñ altına surḥ ile (5) bir işâret buyurmuşlardır. Ve bu yedi kırâat Hazret-i Resûl-i Ekrem (6) sallallâhu ‘aleyhi ve sellem zamânlarında oğunur idi. Zîra Cebrâil (7) ‘aleyhisselâmdan ta‘allüm buyurmalarıyla her kimseye bir kırâat ta‘lîm (8) buyurmuşlar idi. Ki eğer bir ğayrı kimse işidse ta‘accub eder idi. (9) Hatta Hazret-i ‘Ömer rağıyallâhu ‘anh Hişâm b. Ḥakîm namaz içinde (10) Sûre-i Furḳân’da bir ḥarf kırâat eyledikde ol kırâat Hazret’den (11) kendi ta‘allümüne muḥâlif olmağla ta‘accub edüp Hazret’in ḥuzûruna (12) ikisi bile varup her biri ta‘allum etdikleri üzere kırâat eylediklerinde (13) ol Hazret sallallâhu ‘aleyhi ve sellem buyurdular ki: “Bu kırâatler baña böyle nâzil (14) olmuşdur”. Şonra buyurdular ki: نَزَّلَ عَلَيَّ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرَفٍ (15) كَلِمًا كَمَا مُحْسِنٌ مُجْمَلٌ إِنَّ الْقُرْآنَ ya’ni ikiniz dağı (16) Ḳur‘ân-ı ‘Azîm’iñ kırâatı sebebiyle nefsinize ḥasen ve cemâl ḥâşıl kılarısız (17) taḥkîķ budur ki Ḳur‘ân-ı ‘Azîm yedi uslûb üzere nâzil

olmuştur. (18) Her kankısı kolay gelür ise ol uslûb üzere kırâat ediñ. Ve dañı (19) Ubey b. K‘ab ile ‘Amr b. ‘Ăş rađıyallāhu ‘anhumā beynlerinde huzūr u [4^a] (1) Hāzret’de kezālik böyle nizā‘ vākı‘ olduñda yine böyle cevāb buyurdular. (2) Şeyhu’l-Ğurra olanlar tāb‘inden istimā‘ edüp zabt etlediler. (3) Bu sebebden kırâat-ı seb‘a şeyhu’l-ğurrā’ya nisbet olunur. Biri (4) Nāfi‘’dir ki Ğālūn ile Verş anıñ rāvīleridir. Ve biri İbn Keşir’dir ki (5) Bezzī ile Ğunbūl anıñ rāvīleridir. Ve biri Ebū ‘Amr’dır ki Dūrī ile (6) Sūsī anıñ rāvīleridir. Ve biri İbn ‘Āmir’dir ki Hişām ile İbn Zekvān (7) anıñ rāvīleridir. Ve biri ‘Ăşım’dır ki Ebū Bekir ile Hāfş anıñ rāvīleridir. (8) Ve biri Hāme’dir ki Hālef ile Hāllād anıñ rāvīleridir. Ve biri Kisāi’ (9) dir ki Leyş ile Dūrī deñir anıñ rāvīler. Şimdi mütedāvil olan, (10) Hāfş kırâatı’dır. Nitekim şerī‘at-ı eimme’ye nisbet olunub şerī‘at-ı Hānefiyye (11) ve şerī‘at-ı Şāfi‘i denülür. Ve çünküm Muşhaf-ı Umm tamām olduñda kağıd pāre (12) lerine ve tahtalara ve ħurmā yapraklarına yazılan Ğur‘ān-ı ‘Azīm bir yere cem‘ (13) olup ittifağ-ı ashāb ile ateşe yağıdılar. Ol sebebden ki bunlarda (14) nice lafız ki Ğur‘ān-ı ‘Azīm’e ma‘nā hasebiyle gerçe yağın amma lafız hasebiyle (15) muğāyir bulundu. Meşelā كَلْعَيْنِ الْمُنْفُوشِ yerine كَالصُّوفِ الْمُنْفُوشِ (16) yazmışlar. فَاْمَضُوا yerine فَاَسْعُوْا اِلَى ذِكْرِ اللهِ (17) yerine غَيْرِ الضَّالِّينَ yazmışlar. رَقِيْبَةً وَّاحِدَةً yerine صَيْحَةً وَّاحِدَةً (18) yazmışlar idi. Bu cümle ise Hāzret-i Resūl-i Ekrem ‘aleyhişşalātu (19) vesselamın en soñraki kırâatlerinde mürtefi‘ olmuş-idi. [4^b] (1) Zeyd b. Şābit rađıyallāhu ‘anh’ıñ yazdıkları Muşhaf’lar eñ soñraki (2) kırâat üzere yazmışlardır. Anı dañı bil ki cāmi‘-i Ğur‘ān beyne’n-nās (3) Hāzret-i ‘Osmān rađıyallāhu anh olmak üzere meşhūrdur. Amma eşah cāmi‘-i (4) ‘l-Ğur‘ān Zeyd b. Şābit rađıyallāhu ‘anh hāzretleridir. Hāzret-i Hābīb-i Ekrem (5) Resūl-i Mukerrem sallallāhu ‘aleyhi ve sellem’ıñ aña ta‘līm buyurdıkları tertīb (6) üzere cem‘ eylemişdir. Ebū Bekir rađıyallāhu ‘anh’ıñ ħilāfetleri zamanında (7) emirleri ile ve cümle aşhāb-ı kiram rıđvānullāhi ‘aleyhim ecma‘in (8) ittifağları ile. Zīrā anlarıñ ‘ilm-i kitābet’de ve hecā-i Muşhaf’da (9) fazilet ve ehliyetleri cümle’niñ katında müsellemdir ve muttefeğun aleyhdır. (10) Hāтта cemī‘-i udebā ve küttāb demişlerdir ki: “Anlarıñ yazduğı imlādan (11) ğayrı imlā ile yazmak lāyık değıldir.” Zīrā Hāzret’in kitāb-ı vahyī (12) ve emīnī olmağla hayır ve du‘aları berekātiyle her yazdıklarında nice nice (13) ħikmet-i ħafıyye olup ħağıqate kimseniñ ‘ilmī irişmez. Ve imlayı Hāzret’e (14) Cebrāil telkīn edüp anlar dañı huzūrunda Zeyd’e ta‘līm buyurlar (15) idi. Ve dañı bil ki Muşhaf’ıñ cümlesi, yüz on dört süredir (16) ve otuz cüzdür ve her cüz dörder

hizbdır ki cem'an yüz yigirmi hizb olur. (17) Ve altı biş altı yüz altmış altı âyetdir. Bişi va'ad beyânında (18) bişi va'id beyânında ve bişi emr beyânında ve bişi nehy beyânında (19) ve bişi emsâl ve 'ibretler beyânında ve bişi aḥbâr ve kışaş beyânında [5^a] (1) ve beş yüzü ḥelâl ve ḥarâm beyânında ve yüzü tesbîḥ ve du'â beyânında (2) ve altmış altısı nâsiḥ ve menşūḥ beyânındadır. Ve on dört sürede (3) daḡı secde âyeti vardır. Ve tefsîr-i Beḡavî'de zıkr olunmuştur ki ol (4) altı biş altı yüz altmış altı âyetde doksan dokuz biş altı yüz (5) otuz altı kelime vardır. Ve üç yüz yigirmi üç biş altı yüz yetmiş bir (6) ḥarf vardır. Elli altı biş yetmiş ikisi elif ḥarfidir. Ve on (7) bir biş dört yüz yigirmi sekizi bâ ḥarfidir. Ve on biş yüz (8) yetmiş yedisi tā ḥarfidir. Ve biş iki yüz yetmiş altısı şā (9) ḥarfidir. Ve üç biş iki yüz yetmiş üçü cîm ḥarfidir. (10) ve üç biş yedi yüz yetmiş üç ḥā ḥarfidir. Ve iki biş (11) dört yüz yigirmi altı ḥı ḥarfidir. Ve beş biş altı yüz kırk iki (12) dāl ḥarfidir. Ve dört biş altı yüz toḡsan toḡuz zāl ḥarfidir. (13) Ve on bir biş altı yüz yetmiş üç rā ḥarfidir. Ve biş beş yüz yetmiş ḥarfî (14) zā ḥarfidir. Ve beş biş sekiz yüz sîn ḥarfidir. Ve iki biş iki yüz (15) elli üç şîn ḥarfidir. Ve iki biş on üç şād ḥarfidir. (16) Ve biş yedi yüz yedi zād ḥarfidir. Ve biş iki yüz yetiş tā (17) ḥarfidir. Ve sekiz yüz kırk iki zā ḥarfidir. Ve toḡuz biş (18) iki yüz yigirmi 'ayn ḥarfidir. Ve iki biş iki yüz yigirmi ḡayn (19) ḥarfidir. Ve sekiz biş dört yüz toḡsân toḡuz fā ḥarfidir. [5^b] (1) Ve altı biş sekiz yüz on üç kāf ḥarfidir. Ve yedi biş beş yüz (2) kāf ḥarfidir. Ve otuz biş dört yüz otuz iki lām ḥarfidir. Ve yigirmi (3) altı biş yüz otuz beşi mîm ḥarfidir. Ve yigirmi altı biş beş yüz (4) altmış nûn ḥarfidir. Ve yigirmi beş biş yüz otuz altı vāv (5) ḥarfidir. Ve on toḡuz biş yetmiş ḥā ḥarfidir. Ve dört (6) biş yedi yüz yigirmi lām ḥarfidir. Ve yigirmi beş biş yedi yüz (7) on toḡuz yā ḥarfidir. Ḥazret-i Allāḡ 'Azîmu's-şân her bir ḥarf (8) için okuyana ve istimā' eyleyene on şevāb (9) verir. Terceme veçhi üzere İmām Beḡavî'niş kelāmı tamām oldu. (10) Ve daḡı anı bil ki aşıl ḡurûf u hecāi 'Arabiyye, mezheb-i aḡaḡ üzere (11) yigirmi toḡuz ḥarfdir. Ve beş ḥarf daḡı vardır ki aḡa ḡurûf u (12) fer'î dirler. Biri ḥarf-i imāledir ki ne ḡālîş elifdir ve ne ḡālîş (13) yādır النَّارُ gibi. Ve biri ḥarf-i işmāmdır ki ne ḡālîş şāddır (14) ve ne ḡālîş zādır صِرَاطٌ gibi. Ve biri ḥarf-i teshîldir ki iki (15) hemze cem' olduğda hemze-i şāniye mezmûm olur ise ne ḡālîş hemze (16) olur ve ne vāv olur ءَأَلْفِي gibi. Ve eḡer meksûr olur ise (17) ne ḡālîş hermze olur ve ne ḡālîş yā olur أَلٌّ gibi. Ve biri (18) ḥarf-i ḡunnedir. Ḡunne deyü ḡayşumdan ya'ni burnunun intihāsından (19) gelen burun gömüldisene dirler ki bir ḥarf-i tamamdır. Ve ol ḥarf [6^a] (1) burnı gömüldisini

çekmekle hâsıl olur. Ancak yoḥsa (2) ağızdan ḥarf çıkmaz النَّاسُ gibi. Ve biri elif-i mufehḥamedir. (3) Aḥa mufahḥame dediklerinin sebebi oldur kim bir lafız ile muḥālaṭa olur ki (4) ol tefḥīm olunur. Bu zıdd-ı imaledir. Zīrā elif-i imale bir elifdir ki (5) yālanur. Ve elif-i mufahḥame bir elifdir ki vāvlanur. Ve bir kelimeye ḥalaṭ olunur ki (6) ol terkīḳdir الصَّلَاةُ وَمُصَلِّيٌ وَالطَّلَاقُ gibi. Amma ba'zılar (7) ḳatında ḥurūf u aṣliyye yigirmi sekizdir. Elif ile hemzeyi bir dutmuşlardır. (8) Amma aṣaḥ olan yigirmi ṭokuz olmaḳdır. Zīrā hemze bir ḥarfdır ki ḥarekāt-ı (9) ṣelāṣe ile ya'ni fetha ve zamme ve kesre ile muteḥarrrik olur. Sākin de olur. (10) Elif ise ḥarekāt-ı ṣelāṣeyi aṣlā ḳabul eylemez. Dāima sākin olur. Ve sākin (11) olması ancak fetha ile olur. Ve elifin ḥaṭ ve kitabette naṣibi ve ṣūreti (12) vardır. Amma hemzenin ḥaṭ ve kitabette ṣūreti ve naṣibi yoḳdur. Eḡer hemze (13) kelimenin evvelinde vāḳi olsa elif ṣūretinde yazılır. Muṭlaḳan ya'ni (14) meftūḥ ve mezmūm ve meksūr daḥı olur ise. Meftūḥa miṣāl اُحْدٌ dir. (15) Mezmūma miṣāl اُحْدٌ dur. Meksūra miṣāl اِئِلٌ dir. Ve evveline bir ḥarf-i (16) muttaṣıl olsa daḥı kezālik وَكَايِلٌ وَبَاُحْدٍ وَكَايِلٌ denilir. Ve eḡer hemze (17) vasaṭ-ı kelimedede vāḳi' olsa kendi mutaḥarrrik māḳabli sākin olduḡı (18) ṣūretde ḥarekesinin cinsi ṣūretinde yazılır. Ya'ni meftūḥ ise (19) elif ṣūretinde yazılır. يَسْأَلُ gibi. Mazmūm ise vāv ṣūretinde yazılır. [6^b] (1) يُؤْخَذُ gibi. Meksūr ise yā ṣūretinde yazılır. يَسْتِمٌ gibi. Ve eḡer kendi sākin (2) māḳabli mutaḥarrrik olsa māḳablinin ḥarekesi cinsinin ṣūretinde yazılır. (3) يَأْكُلُ وَيُؤْمِنُ وَيَسٌ gibi. Ve eḡer kendi daḥı māḳabli gibi muteḥarrrik olur ise (4) teshīl olunduḡı gibi yazılır. Ya'ni yazılması ṭokuz vecih üzeredir. (5) Zīrā hemze ḥarekāt-ı ṣelāṣenin biri ile muteḥarrrik olmaḳdan ḥālī deḡildir. Ya'ni (6) ya meftūḥ ya mezmūm ya meksūr olur. Ve bu üçünden her birinin (7) māḳabli daḥı kezālik ya meftūḥ ya mazmūm ya meksūr olur. Öyle olucaḳ (8) ṭokuz ḳısım ḥāṣıl oldu. Bu ṭokuzdan iki ḳısımdaki hemze kendi (9) meftūḥ olup māḳabli mazmūm veya meksūr olduḡı ṣūretlerdir. (10) māḳablinin ḥarekesi cinsinin ṣūretinde yazılır. Vāv ile yazıldıḡına (11) miṣāl مَوْجَلٍ yā ile yazıldıḡına miṣāl فَئَةٍ dir. Ve beṣ ḳısımda hemze (12) kendi ḥarekesi cinsi ṣūretinde yazılır. Ol beṣden biri hemze-i meftūḥ (13) olup māḳabli daḥı meftūḥ ola سَأَلَ gibi. Ve biri daḥı hemze-i mezmūm (14) olup māḳabli meftūḥ ola لَوْمٌ gibi. Ve biri daḥı hemze yine mazmūm olup (15) māḳabli daḥı mazmūm ola رَوْسٌ gibi. Ve biri daḥı hemze-i meksūr olup māḳabli (16) meftūḥ ola يَيْسٌ gibi. Ve biri daḥı hemze-i meksūr ola مِنْ مُفْرِنِكَ (17) gibi. Ve bāḳi ḳalan iki ḳısımda iki ḳavl vardır. Ya'ni kendi ḥarekesi (18) cinsi ṣūretinde veyāḥut māḳablinin ḥarekesi

üç harf naṭa'ıdır. (19) Yuḡarı damāğın Őęinlerine naṭa'ı dirler. Ve dağı lām ve rā-i [8^a] (1) muhmele ve nūn bu üç harf leṣevīdir. Yuḡarı dişlerin dibindeki (2) ete leře dirler. Ve dağı fā-i mu'ceme ve vāv ve sefelī bir noğtalı bā ve mīm (3) bu dōrt harf Őefevīdir. Dudađa Őefe dirler. Ve dağı vāy (4) harfleri medd olunduğlarında bu üç harf hevāıdır. Hevāı deyū āğzın (5) ųovuđı ve hevāıdır. Lākin cumhūr u zāhib olduğları cem'an mağreç (6) on yedi olmağ üzeredir. ųavl-ı ařađ bu olduğı Cezerī'de muşarriğdir. (7) Pes imdi ųavl-ı ařađ üzere muğaddemen zıkr olunan ĥalk mağreci üç (8) mağreç 'ad olunmuşdur. Evvel evreç eđřā itibāriyle. Ve dağı lehevī (9) olan mezkūrān ųaf ile kāf'dan her biri birer mağreç 'ad olunmuşdur. (10) ųāf mağrecine ğalşam dirler ki dilin dibinden ve boğaz ile dilcik (11) arasındandır. Ve kāf mağrecine 'uked dirler ki dilin dibinden ve dilciğin (12) āğzından yađa tarafındandır. Ve dağı Őeceriyye olan olan mezkūrūn dōrt (13) harfden üçü ki cīm ve řin ve yā'dır. Mađreçleri āğz aralığından (14) iki çene mabeyninden ve dilin ortasından ve yuḡarı damağdandır. (15) Ve ol biri ki đād'dır. Anın mağreci dilin yanından ve adrāsındandır. Ya'ni nevācid ve řavāhin ve zavāhikdir. (16) Velĥāřıl đād'ın mağreci lisānin kenārından ve yanındandır. ųaçan ki lisānin (17) kenarı varup adrāsa şayansa gerek řāğ cānibden olan adrāsa olsun gerek (18) řol canibinde olan adrāsa şankısı olursa olsun. Buđa (19) đarsī dirler. Ve dağı ĥāfi dirler. Anı dağı bi ki ben-ī Ādem'in ekşerinin dişleri, [8^b] (1) otuz iki olur. Ve altı kısımdır. Bir kısmı řenāyā'dır ki iki yuḡaruda (2) ve iki aşağıda olan öñ dişlere řenāyā dirler. Ve bir kısmı rebā'iyāt (3) dır ki dōrt dişdir. řenāyā'nın şağında ve şolunda birer dişdir ki (4) iki yuḡaruda ve iki aşağıdadır. Bu dōrt diře rebā'iyāt (5) dirler. Ve bir kısmı enyāb'dır ki ol dağı dōrt dişdir. şağlı ve (6) şollü kezālik ikisi yuḡaruda ve ikisi aşağıda bu dōrt (7) diře enyāb dirler. Ve bir kısmı đavāhik'dir kezālik dōrt dişdir. (8) şağlı ve şollü ikisi yuḡaruda ve ikisi aşağıda bu dōrt (9) diře dağı đavāhik dirler. Ve bir kısmı dağı řavāhin'dir ki on iki (10) dişdir. şağlı ve şollü altısı yuḡaruda ve altısı aşağıda (11) ve bir kısmı navācid'dir ki dōrt dişdir şağlı ve şollü kezālik ikisi (12) yuḡaruda ve ikisi aşağıda. İşbu đavāhik ve řavāhin ve nevācid ki (13) yigirmi dişdir cümlesine adrās dirler. Ve nevācid yigirmi yaşından otuz (14) yaşına varınca çıkar 'ağıl dişleri dimekle meşhurdur dimişler. (15) Ve muğaddemen zıkr olunan leṣevī harfleri ki lām ve nūn ve rā harfleridir. Her (16) biri birer mağreç 'ad olunup, pes lām'ın mağreci dilin kenārından (17) yuḡarı dudağa yapışdırup enyāb ve rabā'ıye ve řenāyā ile (18) iki cānibden bu dişlerin dibine dağı yapışa. Merĥūm řeyĥ

Cezerî (19) davâhik'i bile dahîl itmişdir. Ve dahî mezkûr nûn'uş maħreci diliñ [9^a] (1) başı ortasından yukarı şenâyânîñ dipleri etindendir. Muteħerrick (2) olduğı ħalde yâhut sâkin olup izhâr olunduğda ve dahî mezkûr rā'nîñ (3) maħreci nûn'uş maħrecine yaķındır. Yukarı diş dibinden ve diliñ (4) altından yaña meyli vardır. Ve ba'zılar üstünden yaña meyli vardır. (5) Dişlerin ikisi dahî cāizdir. Ve dahî naṭa'î olan mezkûrûn tā ve dāl (6) ve tā ħarfleriniñ maħreci diliñ ucundan ve yukarı ki damağîñ etindendir. (7) Amma Secāvendî “yukarı ki şenâyâlardandır” demişdir. İkisinden bile (8) telaffuz cāizdir. Ve dahî eselî olan mezkûrûn şād ve sîn ve zā (9) ħarfleriniñ maħreci diliñ ince ucundan ve şenâyâ-i suflânîñ üzerindendir. (10) Ve yukarı ki damāğîñ dahî medħali vardır. Ve diliñ başı kıvrılıp birazcık fâsıla (11) aşığı şenâyâ ile dil mabeyninde ħala. Ve dahî zeleķî olan mezkûrûn (12) zā ve şa ve zā'liñ maħreci diliñ ucu şenâyâlar mabeyninde bir cüz'î (13) taşra çıkup şöyle ki eğer dişleri biri birine dam etse diliñ (14) ucu kesile. Ve dahî şefevî olan mezkûrûn fā ve vāv ve bā ve mīm'den (15) yalnız fā için bir maħreç i'tibār olunur. Ol maħreç alt dudağîñ (16) ortasından ve yukarı şenâyânîñ başındandır. Ve bāķî vāv (17) ġayr-ı medd ve bā ve mīm ħarfleridir ki maħreçleri iki dudaķ arasından (18) zāhir olur. Vāv'da dudağîñ yuğulması birazcık lazımdır. Çok değıl (19) amma idğam evvelinde artucaķ yuğılır. Ve dudağı yuğup bir nazik [9^b] (1) şadā ile vāv'ı edā itmek gerek. Ve bā ħarfi dudağîñ terindendir. (2) Ve mīm ħarfi ise ħaşnındandır. Amma Sibeveyh 'aks demişdir. Ya'ni (3) mīm terinden ve bā ħaşnından ve dahî hevāî maħreç ki zıkr olunan üç (4) 'aded ħarf-ı meddir. Biri elif'dir. Ve biri māķabli mazmûm vāv-ı sâkindir. (5) Ve biri māķabli meksûr yā-i sâkindir. İşbu üç ħarf ağız kuru'undan (6) çıkduğı için hevāî dirler. **Amma** ba'zı ħurrā dirler ki elif (7) ħalk hevāsından ve bā ağız hevāsından ve vāv dudaķ hevāsından (8) dir. Ve on yedinci maħreç ħayşûmdur. Ya'ni burun delügi ki (9) ġunne andan taşra gelür. Ve ol ħayşûm ancak nûn-i sâkine ile (10) tenvîniñ maħrecidir. İĥfā me'al ġunnede ve dahî idğām me'al ġunne'de (11) ve dahî iķlāb me'al ġunnede ve dahî mīm kendi mişilli mīm'de idğām (12) olduğda ve dahî lām-ı ta'rîf nûn'a ulaşdıķda النَّاسُ gibi (13) bunlarıñ cümlesi ġunnedir. Ve ġunneniñ maħreci ħayşûmdur. Ve dahî (14) nûn ile mīme ġunevî dirler. Pes Şeyĥ Cezerî taşrihi üzere maħāric (15) tamam oldı. **Amma** Sibeveyh ve etbā'ı ħatında maħreç on altıdır. (16) Zîrā anlar ħurûf u meddi isķāt iderler. Ve dahî Ferrā ve aşĥābı yanında (17) on dört maħreçdir. Zîrā anlar rā'yı ve lām'ı ve nûn'u bu üçüni bir (18) maħreçden 'ad iderler.

maḥzadır. Ve altı harf ki أَجْدُ قَطْبُ dir. Şedīde-i maḥzadır. (2) Ve sekiz harfi ki لَمْ يَرَوْا عَنَّا dır. Ba'zılar kavlinde beyne's-ş-şidde ve'r-riḥvedir. (3) Ve biri musta'liyedir ki yedi harfdır. ضَعَطُ قَطُّ حَصٌّ ضَعَطُ terkibinde (4) cem' olmuştur. Bu harflere müsta'liye ol ecilden dirler ki telaffuz (5) olunduğda dil yukarıya meyl ider ve tefhīm olunurlar. Ve biri (6) daḥı anıḡ zıddı olan müstefiledir. İşbu yedi harfden (7) ġayrı yigirmi iki harfdır. Telaffuz olunduğlarında dil aşağı canibe (8) meyl itdüğü ecilden müstefile dinildi. ذَكَتْ شَمْسٌ عَلَا فَوْرٌ حَرَتْ بَيْنَ أَجْدِهِ (9) terkibinde cem' olmuştur. Ve biri muṭbakadır. (10) Ve dört harfdır ki şād ve ḡād ve tā ve zā'dır. İşbu harfler telaffuz (11) olunduğlarında dil tabak gibi olup yukarı damağa berāber olduğı (12) ecilden bunlara ḥurūf u muṭbakā dirler. Ve biri daḥı anıḡ zıddı (13) olan munfetiḡedir. İşbu dört harfden ġayrı, bākī kalan (14) yigirmi beş harf cümle ḥurūf u munfetiḡedir. Bunları dil tekellüm (15) itdikde yukarı damāğa yapışmaz. Ve ḡanek-i e'lādan ayrılır. (16) Ol sebebden bunlara ḥurūf u munfetiḡe dinilür. Ve biri müzleḡa (17) dır ki altı harfdır. فَرَّ مِنْ لُبِّ terkibinde cem' olmuştur. Zeleḡ (18) luġatde ḡiffet ma'nāsınadır. Ve bir nesneniḡ ṡarafı ma'nāsına (19) daḥı gelür. İşbu altı harfe müzleḡa denildüğüne sebep budur ki [11^b] (1) çıḡduğı yerden ḡiffet ile çıḡar me'a ḡāzā üḡi şefevī (2) ve üḡi ṡaraf-ı lisāndan iken altısına bile müzleḡa dirler. (3) Ve biri daḥı anıḡ zıddı olan muşmatadır ki yigirmi üḡ harfdır. (4) Ve şumt luġatde meni'dir. Ve şekilliḡdir. Bu harflere andan (5) ötüri muşmata dirler ki terkibinden meni' idicidir. Ya'ni kelām-ı (6) 'arabide rubā'ī ve yaḡud ḡumāsī olan kelimelerden bir kelime yoḡdur ki (7) anlarıḡ cemī'-i ḡurūfi, ḡurūf-i muşmatadan ola. Elbette ḡurūf u (8) muzlaḡeden arasında bir harf olmak lazımdır. Zīrā cemī'-i ḡurūf-ı (9) muşmata olan kelimeniḡ telaffuzunda şıḡlet vardır. Terkibi memnu'dur. (10) Bu sebebden عَسَجِدٍ وَعَسْطُوسٍ kelimeleri 'Arap kelamından (11) olmayup mu'arreb ve müvelled olduğini 'ulemā-i luġat taḡḡik (12) itmişlerdir. Pes imdi teheccī harfleriniḡ her birinde işbu (13) on şıfatdan beşi mevcūd olmaḡ lāzımdır. Çünki şıfat-ı (14) ḡurufdan kıs-ı evvel tamām oldı ise kısım-ı şānisi olan (15) ġayrı mutezāddeyi beyān idelim. Pes imdi şıfat-ı ġayrı (16) mutezādde yedidir. Biri şafīrdır ki üḡ harfdır. Şād (17) ve sīn ve zā'dır. Şafīr içḡırmağa dirler. Ve ḡuş avazına daḥı (18) dirler. İşbu harfler telaffuz olunduğda dil ile diş arasında (19) bu vaşif ḡāşıl olduğı sebebden bu harflere şafīr dinildi. [12^a] (1) Ve biri ḡalkāledir ki beş harfdır. قَطْبُ جِدْ harfleri cem' itmişdir. (2) Ve ḡalkāle ditretmek ma'nāsınadır. İşbu harfler üzerine vaḡıf (3) olunduğda ol ḡarfīḡ maḡrecinde ditretmesini elbette müstemi' olanlar (4)

işitmekle bu harflere kalkale harfleri dinildi. Ve biri tefeşşîdir ki (5) ancak şîn harfidir. Ol sebebden ana tefeşşî dirler ki telaffuz (6) olunduğda ağzından yel koyup taşraya çıkar. Ve bir dahı (7) dimişler ki şeker şuya ilkā olunduğda cemī'-i yerine şu vāşıl (8) olunduğı gibi şîn dahı ağzı anıñ gibi ihāta eyler. Ve biri dahı (9) līndir ki vāv ile yā harfleridir. Mākabilleri meftūh ve kendüleri (10) sākin oldukları şüretde işbu iki harfi telaffuz katında tamām-ı (11) avazda yumuşaklık hāşıl olur. Yumuşaklığıñ 'Arabī ma'nāsı, (12) līndir. Ol sebebden bu iki harfe, līn dinildi. Ve biri (13) inhīrāfdır. İnhrāf meyil ma'nāsındır. Ve lām ile rā harfleridir. (14) İşbu iki harfe munharıf didikleri telaffuz zamānında bunlarda meyl (15) bulunduğundan ötürüdür. Pes imdi lām'da olan meyl, taraf-ı (16) lisān semtindedir. Ve rā'da olan meyl, zāhr-ı lisān semdindedir. (17) Ve rā'nıñ lām'a dahı azacığ meyli vardır. Hatta peltek olan kimse rā'yı (18) lām telaffuz itdüğüne ol meyl-i qalīl sebep olur, dirler. Ve biri dahı (19) tekrīrdır. Ol tekrīr şıfatı ile muttaşif olan rā harfidir. [12^b] (1) Koya ki rā mahrecinde iki telaffuz olunmağıyla mükerrer dinildi. Anı dahı (2) bil ki gerçi harf-ı rā'da tekrar şıfatı ile mevsüfe olmağığa kabiliyet (3) vardır. Amma mükerrer telaffuz olmaz. Eğer mükerrer telaffuz iderse lahn (4) ve haṭā idüp işm olur. Pes imdi ehl-i tecvīdiñ, "harf-i (5) rā tekrīr şıfatı ile mevşufdur" didiklerinden ğaraz, ol şıfat (6) harf-ı rā'da zuhūr itmekden ihtiraz itsünler deyü tenbīhdır. (7) Yoḥsa bilüp 'amel itsunler demek değıldir. Nitekim siḥri (8) öğrenmek kendüden mazarratı def' için caiz olup amma 'amel (9) itmek ašlā caiz değıldir. Ve biri müsteṭīldir. Ol dahı ancak ḡād (10) harfidir. İstiṭāle boyun çekmeğe dirler. Ve uzaklık talep itmeğe dahı dirler. (11) Pes imdi boyun çekmek her kese müyesser değıldir. Meğer üstād-ı hāziqden (12) ta'allüm iyliye. Ve dilini anıñ mahrecine mu'tād iyliye, tā anıñ namāzı (13) şurū' yüzünden derest ola. Amma uzaklık talep itmek, (14) ol i'tibār ile dirler ki mahrecinde uzanur. Lām mahrecine varıncaya (15) değın. Bununıñ tarīk-i eselī oldur ki ḡād'ı kendi mahrecinde (16) temkīn ve zā'dan temyīz olan şıfatı taḥşīn idüp, mahreci muqābilinde (17) olan mekāndan kaṭ'-ı nazār oluna. Ve müsteṭīl ile memdūd beyninde (18) fark oldur ki müsteṭīl, mahrecinde çekilür. Amma memdūd, nefesinde (19) çekilür. Med dahı bir şıfatdır. Kaçan kim vāv ile yā sākinler olup, [13^a] (1) mākabilleriniñ hareketleri kendüleri cinsinde ola. Anlara harf-ı med (2) dirler. Ve ḥurūf u 'illet dahı dirler. Ve eğer mākabilleriniñ hareketleri kendüleri (3) cinsinden olmaz ise işṭilāḥ-ı kurrāda anlara harf-ı med dinilmez. (4) Ve ğunne dahı bir şıfatdır ḥayşumdan hāşıl olan avaza dirler. (5) Ğunevī nūn ile mīm

harfleridir. Bu iki harfde mudğam ve muhğā olduklarında (6) hāyşumdan bir avaz hāşıl olduğuçun bunlara ğunevī dirler. (7) Ve ‘illet vāv’ın ve yā’nın ve elif’in şıfatıdır. Bunlara ‘illet didikleri (8) ol sebebdendir ki ekser aħvalde hāzif veya ħalb olunurlar. (9) Hurūf u hecānıñ bu üç harfden ğayrısı ħurūf u şaħiħdir. (10) Ve ba‘zılar ħurūfuñ aħsāmı i‘tibāriyle sekiz şıfat daħı işbāt (11) itmişlerdir. **Birincisi**, za‘f’dir. Ve iki harfdir. Biri hā-i te’nīs (12) ve biri daħı nūn’dur. Hā-i te’nīs, hālet-i vaşıda tā’ya munğalip (13) olduğuçun شَجْرَةٌ وَتَمْرَةٌ gibi. Ve nūn’u, bi ğayr-ı ‘illet sākıt olduğuçun (14) لَمْ يَكُ gibi bunlara ħarf-ı za‘īf dinildi. **İkincisi**, ħurūf u ħaresdir. (15) Altı harfdir ki زَارٌ دُوذٌ ħarfleri anı cem’ ider. Bunlara kitābetde (16) sāyir ħurūfa muttaşıl olduğuçun bu altı ħarfe, ħurūf u ħares dinildi. (17) **Üçüncü**, ħurūf-i imaledir. Ve on toğuz ħarfdir. (18) فَحَبِثْ ذَنْيْبُ كَرْهَا terkibi cem’ ider. Bunlara ħurūf u imāle anıñçun dinildi ki (19) her kaçan elif-i imalenıñ ve hā-i te’nīs-i imālenıñ mākablinde bu ħarflerıñ [13^b] (1) biri olsa, imalesi cāizdir. Bunlardan ğayr-ı ħurūf olsa, (2) her halde cāiz değıldir. Elif’e mişāl النَّارُ وَالذَّارُ وَالْبُشْرَى (3) gibi. Hā’ya mişāl الْجَنَّةُ وَالرَّحْمَةُ وَالْخَلِيفَةُ gibi. Ve sāyir bunlara benzer (4) ne var ise. Ancak hālet-i vaķıfda imāle olunur. **Dördüncüsü**, ‘Arab’a (5) maħşuş olan đād ile hā ħarfleridir. Amma ba‘zılar ancak đad (6) ħarfidir dimişler. Zīrā hā ħarfı, lugāt-ı süryāniden gelmişdir. Nitekim Resūlullāh (7) şallallāhu ‘aleyhi ve sellem بِالضَّادِ مِنْ تَكْلُمٍ أَفْصَحُ إِنَّا أَفْصَحُ مِنْ تَكْلُمٍ بِالضَّادِ deyü buyurmuşdur. (8) Ya’ni ben đād ile tekellüm idenlerıñ efsāhiyim dimekdir. **Beşincisi**, Fāriside (9) gelmeyen ħarflerdir ki sekizdir. (10) müteķabirinde olmayup müteķāziyi kendüde idğām olan ħarflerdir ki (11) dört ħarfdir ki مُشْفِرٌ terkibinde cem’ ider. **Yedincisi**, ħağdan nāķış (12) olan ħarflerdir ki altı ħarfdir. اِنَّ وِلْيَا terkibinde cāmi’dir. Pes imdi, (13) hemzenıñ nāķış olduğı kelimenıñ āħirinde vāķi’ olduğı şürettedir. (14) وَخَبَاءٌ وَخَبَاءٌ gibi. Ve nūn’uñ nāķış olduğı tenvindir ki cemī’-i (15) esma-i nekrede vāķi’dir. Kitābet olunmaz. دَارٍ وَفَرَسٍ gibi. Ve vāv’ıñ (16) nāķış olduğı, دَاوُدُ وَطَاوُسٌ gibi. Ve lām’ıñ nāķış olduğı اَلَّذِي وَالَّتِي (17) gibi. Ve yā’nıñ nāķış olduğı وَنَذِيرٌ وَنَكِيرٌ gibi. Ve elif’ıñ nāķış (18) olduğı, cemī’-i esma-i ‘acemiyyeden اِسْمَعِيلُ وَاسْحَقُ gibi. (19) **Sekizincisi**, ħağda zāid olan ħarflerdir ki هَوِيًّا terkibi cem’ ider. [14^a] (1) hā’nıñ zāid olduğı فَهٍ وَشِهٍ gibi. Ve daħı Ĥağ Te‘ālā’nıñ فَبِهْدِيهِمْ (2) اَفْتَدِيهِ كَاوْلِي gibi. Ve bunlara benzer ne var ise. Ve vāv’ıñ zāid (3) olduğı ‘ayn’ıñ fethi ve mīm’ıñ sukūni ile olan عَمْرُو gibi. (4) ‘Ayn’ıñ zammı ve mīm’ıñ fethi ile olan عَمَرَ e müştebih olmamağ (5) için. Ve daħı اُولَئِكَ gibi اِلَيْكَ ye müştebih olmamağ için. (6) Ve bunlara benzer ne var ise. Ve yā’nıñ

zāid olduğu مِنْ نَبَاي (7) الْمُرْسَلِينَ وَذُنْب gibi. Ve bunlara benzer ne var ise. Ve elif'in (8) zāid olduğu مَائِهِ gibi ye müştebih olmamak için. Ve dahı (9) zāmīr olan vāv-ı cemi'den sonra yazılan elif gibi. Mişāli, (10) آمَنُوا وَهَاجَرُوا ve bunlara benzer ne var ise. **Bundan sonra** hūrūf u (11) hecā-i ' Arabiyyeniñ her birinde zıkr olunan şıfatlardan kaçu bulunur. (12) Ziyāde tavzīh için anı beyān idelim. **Hemze**; cehr, şiddet, tesseffül, (13) infitāh, şumt, şıhhat, sükün. **Elif**; cehr, riħvet, tesseffül, infitāh, şumt, (14) 'illet, sükün, medd. **Bā**; cehr, şiddet, tesseffül, infitāh, inzilāk, şıhhat, (15) kalkale. **Tā**; hems, şiddet, tesseffül, infitāh, şumt, sükün. (16) **Şā**; hems, riħvet, tesseffül, infitāh, şumt, şıhhat, sükün. **Cīm**; cehr, (17) şiddet, tesseffül, infitāh, şumt, şıhhat, kalkale. **Hā**; hems, riħvet, tesseffül, (18) infitāh, şumt, şıhhat, sükün. **Ĥā**; hems, riħvet, isti'lā, infitāh, şumt, (19) şıhhat, sükün. **Dāl**; cehr, şiddet, tesseffül, infitāh, şumt, şıhhat, kalkale. [14^b] (1) **Zāl**; cehr, riħvet, tesseffül, infitāh, şumt, şıhhat, sükün. **Rā**; cehr, beyne (2) 'ş-şedide ve'r-riħve, tesseffül, infitāh, inzilāk, şıhhat, sükün, tekrīr, inħirāf. (3) **Zā**; cehr, riħvet, tesseffül, infitāh, şumt, şıhhat, şafir. **Sīn**; hems, (4) riħvet, tesseffül, infitāh, şumt, şıhhat, sükün, şafir. **Şīn**; hems, (5) riħvet, tesseffül, infatāh, şumt, şıhhat, sükün, tefeşşī. **Şād**; hems, (6) riħvet, isti'lā, inħibāk, şumt, şıhhat, sükün, şafir. **Dād**; cehr, riħvet, (7) isti'lā, inħibāk, şumt, şıhhat, sükün, istiħale. **Tā**; cehr, şiddet, (8) isti'lā, inħibāk, şumt, şumt, şıhhat, kalkale. **Zā**; cehr, riħvet, isti'lā, (9) inħibāk, şumt, şıhhat, sükün. 'Ayn; cehr, beyne'ş-şedide ve'r-riħve, (10) tesseffül, infitāh, şumt, şıhhat, sükün. **Ġayn**; cehr, riħvet, isti'lā, (11) infitāh, şumt, şıhhat, sükün. **Fā**; hems, riħvet, tesseffül, infitāh, inzilāk, (12) şıhhat, sükün. **Ķāf**; cehr, şiddet, isti'lā, infitāh, şumt, şıhhat, kalkale. (13) **Kāf**; hems, şiddet, tesseffül, infitāh, şumt, şıhhat, sükün. **Lām**; cehr, beyn (14) e'ş-şedide ve'r-riħve, tesseffül, infitāh, inzilāk, şıhhat, inħirāf, sükün. (15) **Mīm**; cehr, beyne'ş-şedide ve'r-riħve, tesseffül, infitāh, inzilāk, şıhhat, sükün, ğunne. (16) **Nūn**; cehr, beyne'ş-şedide ve'r-riħve, tesseffül, infitāh, inzilāk, şıhhat, sükün, ğunne. (17) **Vāv**; cehr, riħvet, tesseffül, infitāh, şumt, 'illet, līn, medd, sükün. (18) **Hā**; hems, riħvet, tesseffül, infitāh, şumt, şıhhat, sükün. **Yā**; cehr, riħvet, (19) tesseffül, infitāh, şumt, şıhhat, sükün. **Temmet el-muħaddime**. [15^a] (1)

El-Bābü'l-Evvel fi'l-İdgāmāt ve'l-İzhār ve'l-İħfā ve'l-İklāb. Ey tālib-i 'ilm-i (2) tecvīd anı bil ki kelāmullāhda nūn u sākine ile tenvīn'in yigirmi (3) sekiz hecā harflerine uğrasa, beş ħukmī vardır. Biri, izhār. (4) Biri, idgām me'al ğunne. Biri, idgām bilā

(8) idgām olunur. Bu kısma, idgām-ı mütekaribeyn dirler. Zāl’i zā’da (9) idgām gibi. Mişāli, اُدْ ظَلَمْتُمْ ve dāl’ı tā’da yahud ṭā’da idgām gibi. (10) Misalleri, اُجِيبَتْ دَعْوَتُكُمَا وَقَالَتْ ve sāl’ı tā’da idgām gibi. Mişāli, اَلَمْ نَخْلُقْكُمْ ve sāl’ı tā’da idgām gibi. Mişāli, يَلْهَثُ ذَلِكَ (12) ve bā’yı mīm’de idgām gibi. Mişāli, يَا بُنَيَّ ارْكَبْ مَعَنَا ve lām’ı rā’da (13) idgām gibi. Mişāli, اَمَّا بَلْ رَانَ وَقُلْ رَبِّ amma ḥilāf vardır. Hafş (14) sekte-i laṭife idüp idgām ider. Ve andan gayrısı, sekte itmeyüp (15) idgām iderler. Ve daḥı bil ki Hafş cemi-i Kur’an’da sekteyi dört (16) maḥalde ider. Biri, Sūre-i Kehf evvelindeki عَوْجًا dir. Biri, Sūre-i (17) Yāsīn’de مِنْ مَرْقَدِنَا هَذَا dir. Biri, Lā uḫsim’de مَنْ رَانَ dir. Biri, Veylün (18) li’l-Muṭaffifin’de كَلَّا بَلْ رَانَ dir. Eđer sekte ile vaḫfiñ farkı ne? dinilür (19) ise. Sektede ḫaṭ’-ı şavt olunur. Lakin nefes ḫaṭ’ olunmaz. Amma vaḫıfda [17^a] (1) hem ḫaṭ’-ı şavt olunur ve hem ḫaṭ’-ı nefes olunur. (2)

El-Bābü’r-Rābi’ fi’l-Aḫkāmi’l-Lāmāt. (3) Ey tālib daḥı anı bil ki her ḫaçan lām ḫarfi meftūḥ yā mazmūm (4) yā meksūr olsa, terḫik olunur. Ya’ni ince oḫunur. Meftūḥ ile (5) mezmūm olduđına mişāl, لَيَقُولُنَّ dir. Meksūr olduđına mişāl, لِيُرُوا (6) dır. Eđer kendi sākin olup māḫabli meftūḥ yā mazmūm ya meksūr (7) olursa, ol lām yine terḫik olunur. Zīrā lām’da aşıl terḫikdir. (9) Tefḫīm olması ya’ni yođun oḫunması tebe’iyyet iledir. İki elif (10) miḫdārı med olunur. **Amma** lafza-i celāliñ māḫabli meftūḥ yā (11) mezmūm olursa, tefḫīm olunur. وَاللّٰهُ وَاللّٰهُمَّ وَنَصْرُ اللّٰهِ gibi (12) ve bunlara beñzer ne var ise. Eđer meksūr olur ise yine terḫik (13) olunur بِالله gibi ve bunlara beñzer ne var ise.

El-Bābü’l-Ḥāmis (14) fi’r-Rā. Ey tālib anı daḥı bil ki rā ḫarfi kelimeniñ evvelinde olursa, (15) meftūḥ yā mazmūm olursa رَسُولٌ رَّوْسٌ gibi tefḫīm olunur. (16) Zīrā ḫarf-ı rā’da aşıl tefḫīmdir. Eđer meksūr olursa رَجَالٌ gibi, terḫik (17) olunur. **Amma** vasatında olup meftūḥ yā mazmūm olsa عَرَبِيًّا (18) وَيَشْرُونَ gibi, yine terḫik olunur. Eđer meksūr olsa يَرْتُهَا gibi, yine (19) terḫik olunur. Ve ol vasatında olan rā ḫarfi sākin olup [18^a] (1) māḫabli meftūḥ yā mazmūm olsa وَتُرْزَقَانِهِ أَرْسَلْنَا gibi yine, tefḫīm olunur. (2) Eđer meksūr olsa, ol kesr-i aşlı olıcak شِرْذِمَةٌ gibi, terḫik olunur. (3) Međer ol rā-i sākine قَصَطٌ ḫarflerine ulaşa. Ol zamanda tefḫīm (4) olunur. فِرْقَةٍ وَمِرْصَادٍ وَقِرْطَاسٍ gibi. Amma ‘ārızī olıcak, gerek (5) muttaşıl olsun اِرْجَعِي gibi gerek munfaşıl olsun مِنْ اِرْتَضَى gibi, yine tefḫīm olunurlar. Amma rā ḫarfi kelimeniñ āhirinde olsa, pes imdi (7) rā ḫarfi kendi ve māḫabli daḥı meftūḥ olmaḫ var تِسْعَةَ عَشَرَ gibi yāḫud (8) kendi ve māḫabli daḥı

mazmûm olmak var **النُّذُرُ** gibi. Yâhud kendi (9) meftûh ve mâkabli dağı mazmûm olmak var **وَيُؤْتُونَ الدُّبْرَ** gibi. Yâhud (10) kendi mezmûm ve mâkabli meftûh olmak var **مُحْتَضِرٌ** gibi. İşbu (11) şuver-i erba‘a’nın vaqfında ve vaşlında, rā harfi tefhîm olunur. Ve eğer kendi (12) meksûr ve mâkabli dağı meksûr olursa **مِنْ مُذَكِّرٍ** gibi. Kezâlik vaşılta vaqıfda (13) terķik olunur. Her kaçan kim rā harfi sâkin ve mâkabli dağı sâkin olsa bu şüretde (14) rā harfinin mâkablinin mâkabline nazar olunur. Eğer meftûh veyâ mazmûm (15) olursa **نَهَارٌ وَصُدُورٌ** gibi, tefhîm olunur. Anı dağı bil ki rā harfi (16) sâkin olup mâkabli dağı sâkin olmak caiz değildir. İllâ vaqıfda (17) câiz olur. Zîrâ iltikâ-i sâkineyn ‘alâ ğayr-ı ğadde vaqıfda câizdir. (18) Eğer vaqıf olunmayup vaşıl olunursa terķik olunur. Ve ğurûf u (19) muķatta‘âtda dağı caiz olur. **ل ص س ن م** gibi. **Amma [18^b]** (1) vaqıf ğalinde sâkin olan rā harfinin mâkabli yâ-i sâkin olsa, (2) terķik olunur. **خَيْرٌ وَسَيْرٌ** gibi. Eğer yâ-i sâkin olmayup, belki harf-ı (3) şaĥîĥ-i sâkin olup, anın mâkabli meksûr olsa **بَكْرٌ وَسِحْرٌ** gibi, (4) yine terķik olunur. Meğer ol sâkin olan rā harfinin mâkablinde (5) sâkin olan harf, ğurûf u isti‘lâ’dan ola. Ol zamanda tefhîm (6) olunur, **مِصْرٌ** gibi **وَعَيْنَ الْفَطْرِ** gibi. Ba‘zı ‘ulemâ ise bunları terķik (7) ile oğur. Şeyĥ Cezerî neşr adlu kitabında demişdir ki “ben kelime-i mışr’da (8) tefhîm i‘tibâr iderim. Amma kıtr’da terķik.” Nazâren li‘l-vuşul ve ‘amelen (9) bi‘l-uşul. Vallâhu a‘lem.

El-Bâbü’s-Sâdis fi‘l-Meddât. (10) Ey tâlib anı dağı bil ki yigirmi toğuz harf olan ğurûf u hecâ mâbeyninde (11) üç harf ki **وَائِ** harfleridir. Ħurûf u med dinilür. Ve ğurûf u lîn dağı (12) dinilür. Ve ğurûf u ‘illet dağı dinilür. Pes imdi elif harfi, dâimâ (13) sâkindir. Ve mâkabli dağı meftûh olur. Ve dağı vâv harfi, kendi sâkin (14) olup mâkabli mazmûm olsa. Ve kezâlik yâ harfi dağı kendi sâkin (15) mâkabli meksûr olsa. **أُوذِينَا** kelimesi işbu ğurûf u şelâşenin kendüleri (16) sâkin ve mâkabilleri ğarekât-ı şelâşe ile müteĥarrik olmasını cem‘ itmişdir. (17) Bu şüretde bu üç harfe, ğurûf u med tesmiye olunur. Amma işbu (18) ğurûf u şelâşenin kendüleri yine sâkin olup ve mâkabilleri ancak (19) fetĥa ile müteĥarrik olsa. Ol şüretde bu üç harfe ğurûf u lîn tesmiye olunur. **[19^a]** (1) **كَلٍ وَصَيْفٍ وَجَوْفٍ** kelimeleri gibi. Amma vâv ile yâ harfleri kendüleri (2) ğarekât-ı şelâşe ile müteĥarrik olsa. Bu taķdirce mâkabilleri (3) yâ meftûh ola. **Ķâf**’ın ve vâv’ın fetĥalarıyla **قَوْلٌ** gibi. Yâ mazmûm (4) ola. **Ķâf**’ın zammı ve vâv’ın kesriyle **قَوْلٌ** gibi. Yâ-i sâkin, ol **Ķâf**’ın (5) sükûnu ve vâv’ın zammı ile **يَقُولٌ** gibi. Bu şüretde işbu harflere (6) ğurûf u ‘illet tesmiye olunur. Bu taĥķikî bilmeyenler vây deyüp (7)

kalurlar. Zabtı lâzımdır. Anı dağı bil ki aqsâm-ı med ikidir. Biri (8) aşılı ve biri fer'ı. Pes imdi ĥarf-i meddiñ zātını telaffuz miqđarı (9) imtidāda, medd-i aşılı dirler, هَاتُوا gibi. Ve eđer telaffuz miqđarından (10) ziyade imtidād bulunur ise aña medd-i fer'ı dirler, جَاءَ gibi. Ve mücevviddin (11) medd-i aşılye, medd-i tabi'ı didikleri ekşeriyā beynderinde müsta'meldir. (12) Amma zātı ve medd-i vezni ve medd-i işbā' dağı dirler. Ve dağı medd-i tabi'ı'nin (13) ĥukmi oldur ki kaçan ĥarf-i med yalnız bir kelimedede bulunsa bir elif miqđarı (14) çekilür. Ve miqđar-ı elifde söz çokdur. Ba'zıları āğız açılacak (15) miqđarı çekilür dimişler. Zīrā ĥarf-i med ĥaqqında dinilür ki bir elif iki fetħadan (16) ve bir vāv iki zammeden ve bir yā iki kesreden 'ibāretidir. Öyle olıcağ ol (17) miqđar-ı işbā' bulunmayıcağ, ĥarf-i meddiñ edası mümkün olmaz. (18) Ve ba'zılar, barmağını yumunca dimişler. Tālibe bu miqđar kifāyet ider. (19) Ve muqaddemen هَاتُوا بُرْ هَاتَكُمْ deyü mişāl irād olunmuşdur. Ve eđer sebebi [19^b] (1) bulunur ise bir elifden ziyade çekilür. Ve sebebi dağı üç nesnedir. Hemze (2) ve şedde ve sükün. Pes imdi ĥurūf u meddiñ hemzeye ulaşması, (3) yā muttaşıl ola yā munfaşıl ola. Her kaçan kim ĥurūf u med, kendüleri (4) sâkin olup mâkabilleri kendi cinsleri ĥareketiyle dağı müteĥarrik (5) olup, bir kelimedede hemze ile me'an vâki' olsalar aña medd-i muttaşıl dirler. (6) جَاءَ وَجِبِيَّ وَسُوءَ gibi. Cemî'-i kurrā ittifākiyla medd-i tavil ile med (7) olunmağ vâcibdir. Ĥatta fetevā-i kâđi hânında ba'zı fuĥahā katında, (8) medd-i muttaşılı terk iden muşalliniñ şalātı, fâsid olduğı meştürdur. (9) İşbu meddi, kurrâlardan beş elif miqđarı med iyleyen Ĥamze ile (10) Verş'dir. Ve dört elif miqđarı çeken 'Aşım'dır. Ve üç elif (11) miqđarı İbn 'Āmir ile Kisāi çeker. Bu mertebelere, medd-i tavil dirler. (12) Ve medd-i mutevassıt iki elif miqđarı olanlar ki Ĥālūn ve İbn Keşir (13) ve Ebū 'Amr'dan mervīdir. Ve medd-i tabi'ı ki bir elif miqđarı çekilendir. (14) Aña medd-i kaşir dirler. Amma zikr olunan ĥarf-i med ve sebab-i med bir kelimedede (15) vâki' olmayup, belki ĥarf-i med bir kelimedede ve sebab-i med bir kelimedede vâki' (16) olsa. Elif ile hemze cem' olmağ إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ de olduğı gibi. (17) Vāv ile hemze'nin cem' i قُوا أَنْفُسَكُمْ gibi. Yā ile hemze'nin cem' i إِنِّي أَمْنْتُ (18) gibi. Bunların meddi, medd-i munfaşıldır. Ve medd-i mezkūr ile med olunmaları (19) dağı cāizdir. Zīrā bi'l-ittifāk med olunmadı. Ĥatta Ebū 'Amr'dan Sūsī [20^a] (1) rivayeti med olunmamağdır. Anı dağı bil ki ĥurūf u med şeddeye (2) ulaşsa anıñ meddine, medd-i lazımlı mudğam dirler. Bunun ĥukmi (3) medd-i muttaşıl gibidir. دَابَّةٌ خَاصَّةٌ ضَالِّينَ gibi. Ve bunlara benzer (4) ne var ise. Bundan sonra geldik imdi ĥurūf u med sâkin (5) olan

harfe ulaşsa, ol sâkin dağı iki dürlüdü. Biri aşlı (6) ve biri ‘arızıdır. Pes imdi sükün ü aşlı, ĥurûf u hecânı (7) isimlerinde vâki‘ olan sükündür. Ve dört kısımdır. Bir kısmı (8) řol ĥarflerdir ki anlarıĥ ismi iki ĥarfden mürekkeb ola. **بَا** (9) **تَا تَا حَا خَا رَا زَا طَا ظَا فَا** gibi. İşbu kısmıĥ (10) meddi, medd-i řabî‘i’dir. Bir kısmı dağı, üç ĥarf-ı řaĥîĥden mürekkeb (11) ola. Ancak elif gibi bu kısmıĥ dağı meddi, medd-i řabî‘i’dir. Bir kısmı (12) dağı kezâlik üç ĥarfden mürekkeb ola. Lâkin cümlesi ĥarf-i (13) řaĥîĥ olmayup, ‘ayne’l-fi‘li yâ-i sâkine olup, mâķabli meftûĥ (14) ola, **عَيْنَ عَيْنَ** gibi. Bu kısım, medd-i şavîl yâĥud mutevassıtı ile (15) med olunmak câizdir. Bir kısmı dağı kezâlik üç ĥarfden mürekkeb (16) olup ve cümlesi ĥarf-i řaĥîĥ olmayup, ‘ayne’l-fi‘li dağı (17) yine yâ-i sâkine olup lâkin mâķabli meftûĥ olmaya, belki meksûr ola, (18) **جِيمَ سِينِ شِينِ مِيمِ** gibi. Ve yâĥud ‘ayne’l-fi‘li elif ola, (19) **دَالِ ذَالِ صَادِ قَافِ كَافِ لَامِ وَاوِ** gibi. Yâĥud [20^b] (1) ‘ayne’l-fi‘li vâv-ı sâkine olup mâķabli dağı maźmûm ola. (2) Ancak **نُونُ** gibi. Bu kısmıĥ dağı meddi, medd-i lâzımdır. Bu maĥalleden (3) zıkr olunanlar ĥarfleriĥ isimleri ile olanda idi. Evvelki (4) müsemmâ iledir, aĥa mişâl **الآن** dir. Ve dağı evâil-i suver-i Ķur‘ân’iyyede (5) olan, ĥurûf u muķařta‘ât med olunur. Medd-i lâzım-ı maźhar dirler. (6) **الم, كهيعص, طه, طسم, حم** gibi. Çünkü, sükün u aşlı oldu. (7) Sükün u ‘arızıye geldik. Sükün u ‘arızı didiğimiz ol ĥarfdir ki (8) ĥâl-i vaşlında müteĥarrık idi. Vaķıf sebebi ile sâkin olup, (9) mâķabli dağı ĥarf-i med olmağıyla iki sâkin bir yire cem‘ (10) olmağın. Öyle olıcaķ, bir miķdar çekmek lâzım geldi. Bu medde, (11) medd-i ‘arız-ı maźhar dirler. **مِصْرَا**. Bir elifden beře dek, bu meddi (12) şurrâ çekdiler. **اللّٰه, عَفُوْرُ, النَّاسِ, مُجْرِمُوْنُ, نَسْتَعِيْنُ, رَحِيْمُ, دِيْنِ, اِسْلَامِ, يَعْظُمُوْنُ, رَبِّ الْعَالَمِيْنَ** (13) gibi. Ve bunlara beņzer (14) ne var ise. Vaķıf ĥâlinde çekilür. **Amma** vaşıl ĥâlinde (15) çekilmez. **Ve eđer** ĥarf-i med‘den şonra vâki‘ olan sâkiniĥ sükünü (16) ‘arız olup Ebü ‘Âmr ve rivayeti üzere idĥâm olunsa, (17) ol maĥalde olan medde, medd-i ‘arız-ı mudĥam dirler, (18) **فِيْهِ هُدًَا**, gibi. Ve bunlara beņzer ne var ise. (19) **Ve eđer** bir kelimedede cem‘ olan iki hemzenin evvelkisi meftûĥ ve şânincisi [21^a] (1) sâkin olmağla elife řalb ve tebdîl olunsa, iki elif miķdarı (2) med olunur. Ve ol medde, medd-i ibdâl dirler. Hemzenin meddi ile (3) **أَمَنْ** gibi. Kezâlik ikinci hemze sâkin olup ve evvelkisi maźmûm (4) olmağla vâv’a řalb ve tebdil olunsa **أَوْمَنْ** gibi ve yâĥud (5) ikinci hemze yine sâkin olup ve evvelkisi meksûr olmağla (6) yâ‘ya řalb ve tebdîl olunsa **إِيْمَانُ** gibi medleri, medd-i ibdâldir. (7) Ve iki elif miķdarı çekilür. **Ve eđer** vâv-ı sâkinenin mâķabli (8) ĥarf-i řaĥîĥ-i meftûĥ olsa **حَضَرَ الْمَوْتِ** gibi, bunun gibilerde (9) vucuh u şelâşe caizdir. Medd-

i tavīl ve medd-i mutevassıt ve medd-i kaşır (10) ve bu medde medd i temkīn dirler. Velhāşıl muḳaddemen aşlen ve fer'an (11) iki kısım olan med, cem'an sekiz kısım oldu. Medd-i muttaşıl, (12) medd-i munfaşıl, medd-i lazım-ı mażhar, medd-i 'arız-ı mażhar, medd-i lazım-ı mudġam, (13) medd-i 'arız-ı mudġam, medd-i ibdāl, medd-i temkīn. (14)

El-Bābü's-Sābi' fi'l-Hāi'l-Kināye. (15) Ey tālib anı daġı bil ki müfred müzekker ġāib zamirine hā-i (16) kināye dirler. Ve daġı hā-i girid dirler. **Eġer** mażmūm olursa, zamme (17) sinden vāv harfı ve eġer meksūr olursa, kesresinden yā harfı (18) tevellüd ider. Ve hālet-i vaşıl da şābit olurlar. Amma vaḳıf (19) hālinde ḥaẓf olunurlar. Zīrā aşılları olan zamme ve kesre ve vaḳıfda [21^b] (1) ḥaẓf olıncaġ, furu'ları olan vāv yā'nın ḥaẓfı, bi-tarīķi'l-ülādır. (2) Fethada ise bu hüküm yoġdur. İşbu hā'nın dört hāli vardır. (3) Biri, māḳabli ve māba'di ikisi bile müteḥarrik ola. Lākin mā (4) ba'dinde ki müteḥarrik olan hemze, harf olmaġ var **مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا** (5) **وَتَّبِعَهُ اَنَا** gibi. Bundan cemī'-i ḳurrā şıla iderler. Ya'ni med iderler. (6) Ve hemzenin ġayrı olmaġ var, bu şüretde ol hā mażmūm olursa, (7) bir vāv kadar şıla olunur, **لَا تَأْخُذُ سِنَةً** gibi. Ve eġer meksūr (8) olursa, bir yā kadar şıla olunur, **لِرَبِّهِ لَكُنُودٌ** gibi. Amma **نُؤَلِّهِ** (9) **وَنُؤْتِيهِ وَيُؤَدِّهِ** gibilerde, Ḥafş şıla ider. Amma (10) şeyḫi olan 'Aşım kaşır idüp şıla itmez. Ve daġı **يَرْضَاهُ لَكُمْ** da (11) 'Aşım ve Ḥafş ikisi bile kaşır idüp şıla itmezler. Ve daġı 'Aşım (12) iki mevzı'da hā-i zamiri, sākin oġur, **فَأَرْجُهُ** ile **فَأَلْفِيهِ** dir. (13) Ve biri, māḳabli sākin ve māba'di müteḥarrik ola **فَبَشِّرْهُ بِمَغْفِرَةٍ** (14) ve daġı **عَنْهُ مَالُهُ** gibi, bunda İbn Keşir'den ġayrı kimse şıla (15) itmez. Ve ancak **فِيهِ مَهَانًا** āyet-i kerimesinde Ḥafş, İbn Keşir'e (16) tābi' olup şıla ider. Ve biri, māḳabli ve māba'di ikisi bile (17) sākin ola **مِنْهُ ائْتَنَّا** ve daġı **عَلَيْهِ اللهُ** gibi, bunda ḳurrādan hiç kimse (18) şıla itmez. Ve biri, māḳabli müteḥarrik olup māba'di sākin ola (19) **بِهِ اللهُ** gibi, bunda daġı aşlā şıla olunmaz. Bu aḥvāl-ı erba'a-i [22^a] (1) mezkūrenin ḫıfzı, elzem ve ehemdir. (2)

El-Ḥātıme, Fi'l-Vaḳfi ve'l-İbtidāi ve Resmü'l-Muşḫafi. (3) Ey tālib anı daġı bil ki ḳurrā iştilāhında vaḳıf deyü, (4) bir kelimeyi māba'dinden ḳaṭ' itmeġe dirler. Ya'ni kesmeġe dirler. (5) Çünkü Ḳur'an-ı 'Azīm tilāvet iden kimseye bir kışa süreyi (6) bile bir nefesde tamām itmek mümkün olmayıcaġ istirāḫat (7) ve teneffüs için vaḳıf itmek lazım geldi ki andan sonra ibtidā (8) müte'ayyin ola. Ḥatta 'ilm-i tecvīdi öġrenmek nice vācib ise, vuḳūf (9) 'ilmini ve daġı ibtidā 'ilmini ve daġı vuḳūf 'ilmi aña tevaḳḳuf

deyü vaqıf ide, sonra إِنَّ اللَّهَ فَقِيرٌ deyü ibtidā (13) iyleye. Ve Sūre-i Māide'de لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ deyü vaqıf ide (14) sonra إِنَّ اللَّهَ ثَالِثُ ثَلَاثِهِ deyü ibtidā iyleye. Zīrā bu maḥallerde (15) ve bunların emsallerinde vaqıf itmekle ma'na taḡyir olur. Ma'nāsı (16) bilüp kaşden vaqıf iderse, ne'üzü billah kāfir olur. Amma (17) ma'nası bilmeşe ruḡşat var, lākin ḡāsen deḡildir, ziyāde zārūret (18) olayınca. Hasen olan budur ki bu maḡvel-i eyhām-ı vāki' yerleri bilüp, (19) vaqıfından ictināb idüp ḡāzer üzere ola. Çūnkü vuḡūf 'ilmi [23^b] (1) ve ibtidā 'ilmine ma'lūmuḡ oldu ise vuḡuf 'ilmi aḡa tavaḡḡuf iden (2) Resmu'l-Muḡḡaf 'ilmini beyana şurū' idelim. Ey tālib anı daḡı bil ki (3) ḡāzret-i 'Oşmān raḡıyallāhu 'anh Muḡḡafında maḡtū' resm olunan (4) ve mevşūl resm olunan kelimeleri şöyle zabt idesin ki (5) maḡtū' olan kelimededen vaqıf lāzım gelse, āḡirinde vaḡf idüp (6) ḡaḡā olunmaya. **Ma'lūm olsun ki** Meşāḡif-i Seb'a'nın cümlesinde (7) nef'i iḡün olan lā ḡarfine kendüden muḡaddem gelen en-i nāşıb (8) ḡarfı, on mevzi'da ulaşmayup maḡtū'an resm olunmuşdur. (9) İki Sūre-i A'raf'dadır ki biri أَنْ لَا يَقُولُوا أَن لَّا يَقُولُوا dır. (10) Ve biri لَّا أَقُولُ عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ dır. Ve Sūre-i Tevbe'de (11) أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ dır. Ve ikisi daḡı Sūre-i Hūd'da (12) dır ki biri أَنْ لَا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ dır. (13) Ve Sūre-i ḡāc'da أَنْ لَا تُشْرِكْ بِي شَيْئًا dır. Ve Sūre-i Yāsīn'de (14) يَا بَنِي آدَمَ لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ dır. Ve Sūre-i Duḡān'da (15) أَنْ لَا تَعْلُوا عَلَى اللَّهِ dır. Ve Sūre-i Mumteḡine'de (16) عَلَى أَنْ لَا يُشْرِكَنَّ بِاللَّهِ شَيْئًا dır. Ve Nūn Sūresindeki أَنْ لَا أَلِدِي (18) إِنَّ مَا نُرِيكَ بَعْضَ الَّذِي dır. (17) Ve daḡı hemzenin kesiyile Sūre-i Ra'd'da أَمَّا يُشْرِكُونَ ve Sūre-i En'ām'da (19) أَمَّا اسْتَمَلْتُ عَلَيْهِ dır. Amma Sūre-i Neml'de iki mevzi'da (20) أَمَّا يُشْرِكُونَ ve daḡı أَمَّا دَا كُنْتُمْ mevşūlen resm olunmuşdur. Ve daḡı ḡurūf u cārreden [24^a] (1) عَنْ ḡarfı mā-i mevşūleden maḡtū' resm olunmaḡ ancak Sūre-i (2) A'raf'da عَنْ مَا نُهَى عَنْهُ āyetinde vāki' olmuşdur. Ve daḡı (3) ḡurūf u cārreden فَمِنْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ Sūre-i Nisā'da (4) olmaḡ Sūre-i Rūm'da (5) مِنْ قَتِيلَاتِكُمْ ve Sūre-i Rūm'da (6) مِنْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ مِنْ شُرَكَاءَ āyetlerinde bi'l-ittifāḡdır. **Amma** Sūre-i Munāfiḡ'da وَأَنْفَقُوا (7) مِنْ مَا رَزَقْنَاكُمْ da iḡtilāf vardır. **Ve daḡı** أَمْ ḡarfı, men-i istihnāmiyeden (8) maḡtū' resm olunması dōrt mevzi'da bi'l-ittifāḡdır. Biri (9) Sūre-i Tevbe'de أَمْ مِنْ أَسْسَ بُنْيَانَهُ dır. Ve biri Sūre-i Fuşşilet'de (10) أَمْ مِنْ يَأْتِي dır. Ve biri Sūre-i Nisā'da (11) أَمْ مِنْ يَكُونُ عَلَيْهِمْ وَكَيْلًا dır. (11) Ve biri Sūre-i Şāffāt'da أَسْدُ حَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا dır. **Ve daḡı** (12) Sūre-i Baḡara'da iki mevzi'da (13) حَيْثُ da olan سَا مَا كُنْتُمْ da olan mā'dan maḡtū' resm (14) olunmuşdur. **Ve daḡı** en-i maşḡariyye'nin nūn'u cezm iḡün olan (15) لَمْ ḡarfının lām'ından her ne

Ve daħı en-i şartıyye ħurūf u cevāzımdan olan لَمْ ħarfine, bi'l-ittifāk (19) mevşūlen resm olunduđı Sūre-i Hūd'da فَاَلَمْ يَسْتَجِيبُوا لَكُمْ āyetindedir. [25^b] (1) Bundan ġayrısı her ne kadar var ise maġtū'an resm olunur. (2) Ve daħı en-i maşdariyye len-i nāşibeye iki mevzı'da mevşūlen resm (3) olunması ittifākıdır. Biri Sūre-i Kehf'de اَلَّن نَجْعَلْ لَكُمْ مَوْعِدًا (4) ve biri Sūre-i Kıyāme'de اَلَّن نَجْمَعُ عِظَامَهُ bunlarıñ mā'adāsı (5) maġtū'an resm olunması daħı kezālik ittifākıdır. Ve daħı كِي (6) ħarfiniñ yā'sı lā ħarfiniñ lāmına mevşūlan resm olunması dört (7) mevzı'da ittifākıdır. Mā'adālarında maġtū'an resm olunması (8) ittifākı olduđı gibi. Ol dörtten biri Sūre-i Āl-i 'İmrān'da (9) لِكَيْلَا تَحْزَنُوا ve biri Hāc'da مَا عَلَيَّ مَأْفَاتِكُمْ (10) لِكَيْلَا يَعْلَمَ مِنْ بَعْدِ عِلْمٍ ve biri Aħzāb'da لِكَيْلَا يَكُونَ عَلَيْكَ ve biri Hādīd'de (11) مَا فَاتَكُمْ ve daħı ħurūf u cārreden عن ħarfı, men-i (12) mevşūleden iki mevzı'da maġtū'an resmi ittifākı olduđı (13) gibi. Mā'adāsında daħı mevşūlen resmi ittifākıdır. Ol iki mevzı'dan (14) biri Sūre-i Nūr'da يَصْرِفُهُ عَنْ مَنْ يَشَاءُ ve biri Sūre-i Necm'de عَنْ مَنْ (15) تَوَلَّى عَنْ ذِكْرِنَا ve daħı يَوْمُ lafzı, zamīr-i merfū' olan hem lafzından bi'l-ittifāk (16) maġtū'an resm olunur. Ancak iki mevzı'dadır. Biri Sūre-i Ġāfir'de (17) يَوْمَ هُمْ بَارِزُونَ ve biri Sūre-i Zāriyāt'da يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ (18) ve daħı lām-ı cārre mecrūrundan dört mevzı'da maġtū'an resm olduđı (19) Meşāhif-i seb'a'da vākı' olmuşdur. İşbu dört mevzı'dan [26^a] (1) mā'adāda mevşūlen resm olunduđuñuñ ittifākı gibi. Ol dört mevzı'dan (2) biri Sūre-i Nisā'da فَمَا لِهَؤُلَاءِ الْقَوْمِ ve biri Kehf'de مَا لِهَؤُلَاءِ الْقَوْمِ (3) ve biri Furġān'da مَا لِهَؤُلَاءِ الْقَوْمِ (4) فَمَا الَّذِينَ ve biri Sūre-i Me'āric'de مَا لِهَؤُلَاءِ الْقَوْمِ (5) مَا لِهَؤُلَاءِ الْقَوْمِ bu dört mevzı'da vaġıf itdikde (5) mā-i istifhāmiyye üzerine vaġıf ider. Amma **Kisāī**, mā üzerine de (6) ve daħı lam üzerine de vaġıf ider. Ve **Nāfi'** ve **İbn Keşir** ve **İbn 'Āmir** (7) ve **'Aşım** ve **Ĥamze** resme ittibā'an ancak lām üzerine vaġıf iderler. Ve daħı (8) Sūre-i Şād'da اَلَّتْ حِينَ مَنَاصِ āyetinde Ĥazret-i 'Oşmān rađıyallāhu 'anh (9) Muşhaf'ında لَات lafzıñuñ tā'sı, حِينَ lafzıñuñ ħā'sına muttaşıl (10) resm olunmuşdur. Amma Şām ve Ĥicāz ve 'İraġ Muşhaf'larında munfaşıl (11) resm olunmuşdur. İşbu لَات lafzında ekser ħavl, lā-i nāfiye olup ve tā-i (12) te'nīş 'alāmeti ola. Ma'nā-ı kelām; ol ħīn, ħīn-i ħarār deđildir. Ya'ni (13) ħarnlardan nicesini helāk itdik ki feryād itdiler. Şol (14) vaġıfde ki ħalāş yokdur. Ve Kisāī hā ile, لاه deyü vaġıf ider. (15) Bāķileri tā' ile vaġıf iderler. Ve daħı Sūre-i Muţaffifin'de اَوَّلُ وَزْنِهِمْ (16) كَالْوِزْمِ āyetinde كَالْوِزْمِ ve daħı هُمْ وَزْنًا lafzına ħükmen mevşūlen resm (17) olmaġ, ol Meşāhif'in ittifākıdır. Zīrā maġtū' olsa vāv şoñradır. (18) Elif kitabet olunur idi. Ve vaġıf olunduđda muġtār olan هُمْ (19) üzerine vaġıf olunmaġdır. Amma 'İsā b. 'Amr كَالْوِزْمِ da

Rūm'da فطرت الله (8) ve daḥı Süre-i Hūd'da بقيت الله ve daḥı Süre-i Tahrim'de ومريم (9) وابتنت عمران التي (10) وتمت كلمت ربك الحسنی ve daḥı Vasat-ı A'raf'da (11) Meşāḥif-i seb'a'da ittifāk üzere vāki' olmuşdur. **Ḳā'ide;** (12) şol kelimeler ki ba'zı ḳurrā anı müfred ve ba'zıları cem' oḳuya. Anda (13) olan tā-i ṭavīle yazılır, deyü Şeyḫ Cezerī yazmışdır. (14) Anı daḥı bil ki Meşāḥif'de ittifāk üzere müfred ve cem' (15) tilāvet olunan kelimāt, ṭoḳuzdur. Biri, En'ām'da وتمت (16) وكلمت ربك صدقاً وعدلاً (17) müfred şīḡasıyla كلمت oḳudılar. Bāḳīleri cem' şīḡasıyla كلمات oḳudılar. (18) Ve biri, Süre-i Yūnus'da kezālik حقت كلمت ربك على الذين فسقوا (19) ḳavlidir. Nafi' ve İbn 'Āmir, cemi'le; baḳīleri, ifrād ile oḳudılar. [28^a] (1) Ve üçi Süre-i Yūsuf'da آیات للسائلين ḳavlidir. İbn Keşir'den (2) ḡayrısı cemi'le oḳuyup ifrād ile oḳuyan ancak mezbur İbn Keşir'dir. (3) Ve daḥı وان يجعلوه في غيابت الجب ve daḥı والقوه في غيابت الجب (4) ḳavlidir. Bunlarda olan غيابت lafzını Nāfi' cemi'le bāḳīleri (5) ifrād ile oḳumuşdur. Ve biri Süre-i 'Ankebūt'da لولا انزل وهم في الغرفات آمنون (6) عليه آیات من ربه ḳavlidir. İbn Keşir ve Ebū Bekir ve Hamze ve Kisāi, (7) ifrād ile; bāḳīleri, cemi'le oḳumuşlardır. Ve biri, Süre-i Sebe'de (8) وهم في الغرفات آمنون ḳavlidir. Hamze, ifrād ile; bāḳīleri, cemi'le (9) oḳumuşlardır. Ve biri, Süre-i Fāṭır'da فهم على بيتت منه (10) Nāfi' ve İbn 'Āmir ve Ebū Bekir ve Kisāi, cemi'le; bāḳīleri, ifrād ile oḳumuşlardır. (11) Ve biri, Mürselāt Süresi'nde جمالت صفراء ḳavlidir. Hafş ile (12) Kisāi, ifrād ile; bāḳīleri, cemi'le oḳumuşlardır. Zıkr olunan (13) ṭoḳuz mevzı'dan ḡayrı iki mevzı'da daḥı كلمت lafızları, (14) ba'zı Muşḥaf'da tā-i ṭavīle ile ba'zı Muşḥaf'da kirid tā ile resm olunmuşdur. (15) Biri, Süre-i Yūnus'da ikinci vāki' olan وكذلك حقت كلمة ربك على الذين حقت كلمت ربك (16) ḳavlidir. Ve biri, Süre-i Ġāfir'de حقت كلمة ربك على الذين كفروا (17) ḳavlidir. İşbu Süre-i Ġāfir'de ṭā'nın fethi (18) ve vāv'ın sükūni ile Süre-i Ṭavl ve daḥı Süre-i Mu'min dirler. (19) Bundan sonra hemezāt envā'ını beyān idelim. Anı daḥı bil ki [28^b] (1) Ḳur'ān-ı 'Azīm'i tilāvet iden kimsenin iki ḥāli vardır. Biri, (2) vaḳfī ḥāli ve biri, daḥı ibtidāsı ḥālidir. Evvelki ḥalde, sükūn (3) üzerine vaḳıf olunduḡı gibi. İkinci ḥalde, ḥareket ile (4) ibtidā itmek elbette lāzımdır. Zīrā sükūn ile ibtidā, (5) mute'azzıdır. Pes imdi bir kelime āhirinde vaḳıf olunduḡda (6) andan sonra gelen kelimenin ibtidā ḥarfı sākin olmaḡ var muteḥarrık (7) olmaḡ var. Eḡer muteḥarrık olursa; ol muteḥarrık yā hemze i ḳat'iyyedir, yāḥud (8) ḡayrıdır. Bu iki şüretde bile ol muteḥarrık olan ḥarfın ḥareketi ne (9) ise bi'aynihā ol ḥareket ile ibtidā itmek gerekdir. Amma ol sonra (10) gelen kelimenin ibtidā ḥarfı sākin olursa, sükūn ile nuṭḳa ancak

(11) tavaşşul için evveline hemze-i vaşliyye getürmek lâzımdır. Ve ol (12) hemzeye anınçun, hemze-i vaşliyye dirler. Ve ibtidâda şâbitdir. Amma (13) vaşılta sâkıttır. Ve aşlâ bir ma'nâya delâleti yokdur. Amma if'âl (14) babına getürdükleri hemzeye, hemze-i kaç'iyye dirler. Ve ta'diye ma'nâsı (15) için getürmüşlerdir. İbtidâda ve vaşılta şâbitedir. Ve ol (16) sonra gelen kelime fi'il olmak var. İsim olmak var. Harf olmak (17) var. Eğer fi'il olursa, yâ fi'l-i mâzîdir. Şülâşîniñ gayrıdan (18) yâhud fi'l-i emirdir. Gerek şülâşîden olsun gerek mezîdâtdan (19) olsun bu aqsâmıñ cemi'siniñ evveline elbette hemze getürülür. [29^a] (1) Pes imdi bu hukmi icra itmek, hemze-i vaşliyye ile hemze-i (2) kaç'iyye'yi bilmeğe mevkuftur. Qur'an 'Azîm'de ise hemze-i (3) kaç'iyye hemze-i vaşliyye'den ziyade bulunup aña nisbet (4) hemze-i vaşliyye eķaldır. Öyle olıcaķ eķalli ta'dâd itmek (5) mümkün olmağın te'kîm andan mâ'adâsı, hemze-i kaç'iyye (6) olduğı ma'lûm ola. Pes imdi şülâşîden olan (7) emriñ eğer üçinci harfi zamme-i vaşliyye ile maẓmûm olursa, (8) hemze-i vaşıl dağı yâ aña tebe'ıyyet ile yâhud kesreden zammeye (9) huruç lâzım gelmesün için maẓmûm olur. أَنْصُرُ أُخْرَجُ (10) gibi. Amma ol zamme 'arîza olduğı şüretde, hemze-i meksûre (11) getürülür. أَقْضُوا gibi. Zîrâ aşlında أَقْضُوا idi. (12) Yâ üzerine zamme şekîl olmağıyla dâd'ıñ kesresini ħazf (13) idüp yâ'nıñ zâmmesini, dâd'a virüp ictimâ'-ı sâkineyn (14) oldu. Vâv'dan yâ'dan ictimâ'-ı sâkineynden ötüri. (15) Yâ'yı ħazf itdik أَقْضُوا oldu. Buña benzeyen امشوا (16) kelimesi ve sâiri bu kıyâs üzerinedir. Ve eğer mezkûr u (17) şülâşîden olan emriñ üçüncü harfi, kesr-i aşli ile meksûr (18) yâhud meftûh olursa. Bu iki şüretde ol vaşıl için (19) gelen hemze, meksûr olur. Zîrâ hemze-i vaşliyye'de aşıl kesredir. [29^b] (1) Maẓmûm olması zıkr olunan sebab-i ħâricîden ötürüdür. (2) اضْرِبْ gibi. اِفْتَحْ gibi. اِعْلَمْ gibi. Amma üçüncü harfiñ kesri (3) aşlî olmayup belki 'arîzî olursa, bunıñ mişâlî Qur'an'da vâki' (4) olmamışdır. Lâkin ħâriçde mişâlî اَغْرَى يَا هِنْدُ gibidir. (5) اَغْرَى lafzında zâ'nıñ kesr-i 'arîzîdir. Zîrâ aşlında اَغْرَى (6) idi. Zamme zâ ile vâv'ıñ üzerine kesr, şekîl olmağıyla zâ'nıñ (7) zammesini ħazf idüp, vâv'ıñ kesresini zâ'ya nakl itdiler. Ba'dehu (8) ictima-i sâkineynden ötüri vâv'ı ħazf idüp, اَغْرَى (9) didiler. Bu şüretde hemze-i vaşliyye ile ibtidâda, iki vecih (10) vardır. Biri, zamm-ı ħâliş ile ibtidâ itmek. Ve biri, hemzenin (11) zammesini kesreye işmâm itmek. (12) Çünkü hemze-i vaşliyye fi'ilde olmak aşlıdır. Aña binâen (13) 'aleyh taķdîm olunup taķķîķ olundu. Anı dağı bil ki hemze-i (14) vaşliyye isimde olduğı vaķitde, meksûr olması vâcibdir. (15) Taķķîķi budur ki iki kısımdır. Semâ'î ve kıyâsî. Amma kıyâsî (16) her maşdar ki

anın fi‘liniñ elifinden sonra yā dört harf (17) yā dağı ziyade ola. Ol dağı ‘ilm-i şarf babları olan otuz beş (18) babdan, on bir babdadır. Biri, infī‘āl bābı انْطَلَق gibi. (19) Ve biri, ifti‘āl bābı اِكْتَسَبَ gibi. Ve biri, if‘ilāl bābı اِحْمِرَار [30^a] (1) gibi. Ve biri, if‘ilāl bābı اِحْمِرَار gibi. Ve biri, istif‘āl bābı (2) اسْتِخْرَاج gibi. Ve biri, if‘iāl bābı اِعْتِشَابَ gibi. Ve biri, (3) if‘ivvāl bābı اِخْرَاطَ gibi. Ve biri, if‘inlāl bābı اِفْعِنْسَاسَ gibi. (4) Ve biri, if‘inlā’ bābı اسْتَلْقَاءَ gibi. Ve biri, if‘inlāl bābı اِخْرِنْجَامَ (5) gibi. Ve biri, if‘ilāl bābı اِقْشِعَارَ gibi. Ve dağı if‘āl bābının (6) hemzesi, kaṭ‘iyye olduğu muḳaddemen zikr olundu. Hem fi‘liniñ elifden (7) sonra yā dört harf yā dağı ziyade ḳaydı ile işbu bāb çıkmışdır. (8) Geldik semā‘īye. Semāī dağı, on isimdir. Biri, infī’ lafzıdır ki (9) oğul ma‘nāsına aşı بَنُو dur. Zīrā ابناء if‘āl veznindedir. If‘āl vezni (11) aşı isti‘malde fi‘il lafzının cem‘i için mevzu‘dur. İ‘lālī (12) budur ki vāv’ın üzerine zamme şekil olmağıyla vāv’ın zammesi ḳazf (13) olundu. Ve iki sākīn cem‘ oldu. Biri, vāv. Ve biri dağı tenvīn ki (14) ol tenvīn aşında nūn u sākīnedir. Zīrā بَنُو lafzının taḳdīri (15) vāv’dan sonra nūn ile بَنُونُ dur. Lākīn ol nūn tenvīn şüretinde (16) resm olunmuşdur. İctimā-i sākīneynden ötüri vāv’ı ḳazf (17) idüp ve bā’yı dağı iskān itdikden sonra ol ḳazf olunan vāv’dan (18) ‘ıvaż ibtidā mümkün olsun için evveline hemze-i meksüre getürüp (19) اِبْنٌ didiler. Ve biri اِبْنَةٌ lafzıdır ki kız ma‘nāsına aşı بَنَوَةٌ dur. [30^b] (1) شَجَرَةٌ vezninde. Zīrā اِبْنٌ lafzının müennesidir. Bunun dağı i‘lal’de (2) ḳısmī اِبْنٌ gibidir. Ve biri اِبْنَمٌ lafzıdır. Bu dağı اِبْنٌ ma‘nāsındır. (3) Te’kidden ve mubālāğadan ötüri, mīm ziyade olunmuşdur. (4) زُرُقُمٌ lafzında ziyāde olduğu gibi. اَزْرُقٌ ma‘nāsına (5) ziyāde gök demekdir. İ‘rab’da nūn’uñ ḳareketi, mīm’e tābī’dır. (6) Meselā هَذَا اِبْنَمٌ وَرَأَيْتُ اِبْنَمًا وَمَرَرْتُ بِاِبْنَمٍ dirler. Ve biri (7) اِسْمٌ lafzıdır ki ad demekdir. Ya‘ni nām ma‘nāsına سِمٌ قَنُو vezninde (8) vāv’ın üzerine ḳarekāt-ı i‘rābiye cārī oluduğunu şekil görüp, (9) vāv’ı ḳazf itdiler سِمٌ ḳaldı. Mīm’ın sūkūnı ile. Bundan sonra (10) mīm’ın sūkūnını sīn’e naḳl idüp, ḳarekāt-ı i‘rābiyeyi mīm’de (11) icra eylediler. İbtidā mümkün olsun için evveline, hemze-i vaşl-ı (12) meksüre getürdiler, اِسْمٌ didiler. ‘İnde’l-başıyyin muḳtār olan (13) budur. Taşgīrinde اِسْمِي deyüp ba‘de’l-i‘lāl اِسْمِي (14) didikleri buña delildir. Amma ‘inde’l-kūfiyyīn اِسْمٌ aşında (15) اِسْمٌ idi, ‘alāmet ma‘nāsına. Zīrā isim müsemmə için (16) ‘alāmetdir. Ve dağı müsemmə ol isim ile bilinür. Taşgīrinde اِسْمِي (17) didikleri buña delildir. Vāv ḳazf olunup ve hemze-i meksüre (18) aña ‘ıvaż virilüp اِسْمٌ didiler. Lākīn kelām-ı ‘Arabda maḳzūfu’ş-şadr (19) üzerine hemze dāḳil olmak ma‘hūd değıldir, deyü red olundu. [31^a] (1) Ve biri, اِسْتُ

lafzıdır. Aşılı سِنَّةٌ dur. جمَلٌ vezninde cem‘-i teksîri (2) اسْنَاهُ dır. Ve biri, اثنان ve biri, اثنان lafızlarıdır. İki (3) nesneye müzekker olurlar ise اثنان dırlar. Ve müennes olurlar (4) ise اثنان dırlar. Aşılıları وَتَنِيَانٍ وَتَنِيَانٍ dir. حَمَلَانِ (5) وَشَجَرَتَانِ vezinleride ve nisbetlerinde تَنَوَى didikleri buña (6) delildir. Pes imdi yā‘yı ĥazd itdiler. Ve şā‘yı daĥı iskān (7) itdiklerinden sonra hemze-i meksûre getirüp اثنان وَاثْنَانِ (8) didiler. Ve biri, امرءٌ lafzıdır. Er adam dimekdir. Ve biri, امرأةٌ lafzıdır. (9) ‘Avret dimekdir. Ve bunlardan امرءٌ وَاثْنَانِ daĥı luġatdır. Ve biri, (10) أَيْمَنٌ وَأَيْمٌ وَأَمٌ dur. İşbu üçünde daĥı, hemzenin fethi ve kesri (11) cāizdir. Hemze-i vaşıl olmaġla, aşıl kesredir. Meftūh olması, ĥurūf u (12) ĩasem olan vāv-ı münābene nāib olduġı sebebdendir. Sibeveyh (13) didi ki يُمْنٌ pirket ma‘nāsınadır. Pes imdi yemin itmek murād (14) iden kimse, كَانَتْ بَرَكَهُ اللهُ أَيْمَنٌ اللهُ لَأَفْعَلَنَّ, الله قَسَمِي لَأَفْعَلَنَّ (15) demiş olur. Amma küfiyyūn يمن lafzının cem‘i olmaġa zāhib olmuşdur. (16) **Anı daĥı bil ki** hemze-i vaşliyye ĥarfe dāĥil olduġda meftūh olur. (17) Ve ancak sākın olan ĥarf-ı vāĥid üzerine dāĥil olur. Ol ĥarf-ı vāĥid, (18) lām-ı ta‘rīf’dir ancak. Ve ol hemze-i zāide’dır, Sibeveyh ĥatında ve ekser (19) naĥviyyin ĥatında ve muĥtār olan daĥı budur. Zīrā hemze-i zāide olmayup [31^b] (1) belki maĥşūde olsa, vaşıl ĥatında ĥazf olunmaz idi. (2) Nitekim اَمْ وَأَنْ lafızlarından hemze ĥazf olunmaz. Zīrā anlarda (3) maĥşūdedir. Ve daĥı tenvīn, ĥarf-i (4) vāĥid iken tenkīre delālet ider. Pes ta‘rīfe delālet iden daĥı, anın gibi bir ĥarf (5) olmaġ vācib oldu. Amma Ĥalīl mezhebinde hemze ile lām, (6) ikisi me‘an ta‘rīf ifāde ider. Zīrā aĥşāyiş-i esma’dandır. (7) Ve isimde ma‘nā ifāde ider. Ve daĥı ĥurūf u me‘ānide sākın (8) olan ĥarf-i vāĥid üzerine vāz olunmuş kelime yokdur. Anı (9) daĥı bil ki ĥünkü vaĥıfda aşıl sūkündür. Ol sūkūn ĥareketin (10) tamāmı ile elbette olmaġ vācibdir. Meġer revm ve iĥtilās ve işmām iyleye. (11) Pes imdi revm ile vaĥıf, iştilāĥ-ı mücevvidin’de ĥīn-i vaĥıf’da, (12) ĥareketin ekseri gidüp eġalli getürmekdir. Şavt-ı za‘īf ile (13) şöyle ki ĥarīb işidüp be‘īd işitmeye. (14) Amma luġatde ĥaşd ma‘nāsınadır. Ve ref’inde ve zammında (15) olur. Ve cerrinde ve kesrinde olur. Mezĥūr olan ĥarekāt gerek (16) fi‘ilde olsun gerek isimde olsun. Mişalleri نَسْتَعِينُ gibi. وَلَا تَخْشَوْنَ (17) الْنَّاسِ gibi. وَاخْشَوْنَ gibi. وَلَا يَكَادُ بَيِّنٌ gibi. مَلِيكٌ مَقْتَدِرٌ gibi. هُوَ لَاَءٌ gibi. بِالْأَمْسِ gibi. مِنْ تَحْتِهَا الْإِنهَارُ (18) gibi. مِنْ بَعْدِ gibi. مِنْ قَبْلِ gibi. عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ve bunlara beñzer ne var ise. Lākin fethada ve naşbda [32^a] (1) ve vaşılta olmaz. Zīrā fetha ĥafıfdir. Nuĥĥ olunduġda sür‘atle (2) nuĥĥ olunup bir aġuzdan tamāmı zāhir olur. Ba‘zısı nuĥĥa gelüp (3) ba‘zısı terk olunmaġ mümkün deġildir. Naşb daĥı kezālik. Vaşıl ise olmaduġı (4) vaĥfın ĥilāfı olduġün. Amma

Anlardan biri (2) Sa'd b. Cübeyr rađıyallāhu 'anh'dır. Ve 'Osmān b. 'Affān rađıyallāhu 'anh ḥazretleridir. Amma üç günden (3) eḳalde ḥatm itmeye. Zīrā Peyğamber 'aleyhişşalātu ve's-selām'ın (4) لا يقفه من ثلاث (4) deyü buyurdıkları 'Amr b. 'Ās rađıyallāhu 'anh (5) rivāyet itmiştir. Ve Ḥazret-i 'Osmān rađıyallāhu 'anh ekşeriyyen yā cum'a gicesi (6) ḥatme ibtidā idüp pençşembe gicesi tamām idüp du'ā iderler idi. (7) Zīrā 'aḳıbu'l-ḥatm du'ā müstaḥsendir. Ve dört bin melek du'āsına (8) ḥazır olup āmīn dirler. Ve daḫı ve'd-Ḍuḫā Süresi āḫirinden tā قل اعوذ (9) āḫirine varınca yigirmi iki süredir. Her biriniḡ tamāmında (10) tekbīr eylemek müsteḥabdır. Ba'dehu Süre-i Fātiḫa okuyup ve Süre-i (11) Baḳara'dan مفلحون a deḡin okuyup bu vecihle tekrar-ı ḥatm'e şurū' (12) itmek daḫı müsteḥabdır. Şonra (14) yüze deyü el (14) یصفون. وسلام علی المرسلین. والحمد لله رب العالمین. (13) سبحان ربك رب العزة عما على ما قال خالقنا، ورازقنا ومولانا من (15) صدق الله العظيم، وبلغ رسوله الكريم، ونحن سürüp be'dehu ونحن (16) الشاهدين، اللهم وتحريف كلمة عن (17) تقبل منا ختم القرآن، وتجاوز عنا ما كان في تلاوته من نسيان (18) مواقعها أو تغيير حرف أو تقديم أو تأخير أو زيادة أو نقصان، فاكتبه منا على التمام، والمهدب من كل (19) الحان، فاغفر لنا حقّه مع (1) [33^b] يا رباه ولا تؤاخذنا بفضلك يا الله، ورازقنا فضل من قراءة مؤدبًا (2) الاعضاء والقلب واللسان، اللهم اهدنا بهداية القرآن وعافنا عن جميع البليات بعناية القرآن، ونجنا من النيران (3) بكرامة عليه وسلّم والى ارواح اولاده وازواجه واصحابه اجمعين، والى ارواح (4) القرآن، ورفع درجاتنا بفضيلة القرآن، وكفر عنا سيئاتنا (5) ومشايخنا ولمن اوصانا بالدعاء الخير، والى ارواح (6) وانصر جيوش المسلمين، (7) ابائنا وامهاتنا واولادنا واخواننا، واصدقاننا واستاذنا (8) جميع المؤمنين (9) والمؤمنات، اللهم انصر من نصر الدين، واخذل من خذل الدين، (10) عساكر الموحدين، واكتب السلامة (11) علينا وعلى الحجاج والغزاة والمسافرين، والمقيمين في برك (12) وبحرك من امة محمد اجمعين. آمين يا مجيب السائلين، والحمد لله (13) قال النبي عليه الصلوة والسلام، (14) من بكل حرف خمسين الف حسنة (15) اخذ المصحف و اراد قراءة فدعى بهذا الدعاء اعطاه الله تعالى (16) وجيد به (17) واجعله نورًا لبصرى، وشفاءً لصدري، اللهم زين به لسانى (18) وجهى و ارزقنى تلاوته اثناء الليل و اطراف النهار واحشرنى مع النبيين برحمتك يا ارحم الراحمين، والحمد (19) Ve daḫı Hüseyñ vā'iz raḫimehullāh tuḫfetu's-şalāt nāmında olan te'līfinde [34^a] (1) dir ki; Ḥāfiz Ebū'l-Ḥasan 'Alī b. Maḫmūd el-Şāzelī raḫimehullāh buyurmuş ki (2) Şeyḫu'l-Meşāyiḫ Ebū 'Abdullah el-Ḥüseyñ el-Ḥarrānī ḥazretlerine yetişdim. Ve anlardan (3) "bir nev' şalavāt telḳin buyuruḡ" deyü iltimās eyledim ki zāhirde (4) ve bāḫında fāide bulam. Dünyada ve 'ukbāda anıḡ münāsebetiyle müstezhar (5) olam. Buyurdı ki "Ḳur'ān hıfzında mıdır?" "Ne'am didim." Didi ki "her gāh (6)

vazîfeni tamâm idesin ihtitâmını bu şalavât ile.” Ol şalavât (7) budur. اللهم صل على سيدنا
جميع القرآن حرفاً حرفاً وبعده كل حرف ألفاً. (8) محمد وآله وصحبه وسلم بعد ما فى
(9) İmâm Ebû'l-Hasen Vâcidî'ye suâl olundu ki müştegil bi'l-Şur'ân (10) olanlara
selam virmek mi evladır? Yoħsa terki mi? Cevabında (11) terki evlâdır. Ve daħı
virildügi ŗuretde eğer işaret ile red iderse, (12) istiāze lâzım değildir. Ve eğer lafız ile
red iderse, tekrar-ı istiāze (13) ider, ba'dehu yine telāvete başlar didiler. **Ĥamden
feħamden ŗümme ĥamden 'alā tamām.** (14)

İşbu *Ķavā'idu'l-Furķān fī Tecvīdi'l-Şur'ān* deyü tesmiye eyledüğüm cehiyyetî (15)
gerçi bin toķsān toķuz Receb'inde tamāmen beyāz eyledim. Lākin (16) Sultān
Süleymān Cāmi'i İmāmı olup ve Sultān (17) Bāyezīd Cāmi'inin daħı Ĥaĥibī Reīs-i
Meřāyiħi'l-Şurrā olan Ĥüseyn (18) Efendi'den biņ altmış dört târiħinde Şur'ān-ı
'Azīmu'ş-řānı (19) ta'allum ve ĥıfzım zamanında sevdāsı olup rüz-i garıņ ālām ve şed
idi. [34^b] (1) Beyāzına māni' olmuş-idi. Öyle olıcaķ bu cem'iyyetimden (2) müstefid
olan ŗullābdan me'müldur ki bu faķirî (3) ve üstadım merħüm mezbür Ĥüseyn Efendiyi
du'ā-i (4) ĥayr ile yād ve bir fātiħa ile ruħlarımızı (5) řād eyleyeler. Ol muķabilde
anları daħı (6) Ĥazret-i Allāh 'Azīmu'ş-řān fī'd-dāreynde (7) nāil-i meram eyleye.
Āmīn āmīn āmīn. Bi cāhi'l-emīn.

SONUÇ

Kur'ân kırâatinin ta'lîm i ve tecvîdi, Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminden itibaren tatbik edilmiştir. Şöyle ki Kur'ân'ın ta'lîm ini Cebrail'den (a.s) alan Hz. Peygamber, aldığı bu ta'lîm i ve tecvîdi ashabına aktarmıştır. Ashabdan bazı kimseler de Kur'ân tedrisi hususunda temâyüz etmiş; bu vesileyle Hz. Peygamber, sahâbenin Kur'ân'ı özellikle bu kişilerden öğrenmelerini istemiştir. Bu husus, Kur'ân tedrisinde fem-i muhsin meselesinin önemini ortaya koymaktadır. Ayrıca o dönemde Kur'ân'ın muhafazası için, ezber ve kitâbet metotları tatbik edilmiştir. Kur'ân ta'lîm i, bu usullerle bugüne dek tekâmül ederek gelmiştir.

Hâcibzâde Muhammed Efendi, Osmanlı medeniyetinin son dönemlerinde yaşamış, Osmanlı tecvîd ve kırâat alimidir. Hâcibzâde, Süleymaniye Camii'nde imamlık ve Bayezid Camii'nde hatiplik yapan ve o dönemin meşâyih-i kurrâlarından olan Hafız Hasan Efendi'den ta'lîm ve hıfzını tamamlamıştır. Şüphesiz İstanbul, o zamanki Osmanlı medeniyetinin en zirvede yaşandığı bir şehirdir. Dolayısıyla Hâcibzâde'nin Kur'ân tedrisini böyle bir ortamda alması sebebiyle eseri, o dönemin ta'lîm ve tecvîdine dair üslubunun anlaşılması bakımından oldukça önemlidir.

Hâcibzâde'nin eserinde dikkat çeken en önemli husus; eserinde tecvîd konularının yanında Kur'ân tarihi, kırâatler, vakf-ibtidâ, Mushaf imlâsı ve Kur'ân'ı tilâvet adabı ile ilgili bilgi verilerek bu hususta sağlam bir temel inşa edilmeye çalışılmasıdır. Zira bu konulardan her biri, önemine binaen bir eser olma kapasitesi taşımaktadır. Hâcibzâde ise bu meselelerle ilgili fazla derine inmeden sade bir üslup ile en temel bilgileri vermiştir.

Hâcibzâde, tecvîd kaidelerini anlatırken, Türkiye'de ve dünyada en fazla tilâvet edilen Âsım kırâatini esas almıştır. Fakat o, diğer kırâatlere de yeri geldikçe temas etmiştir. Tecvîd anlatımındaki bu üslup, diğer kırâatlere aşina olmak ve onlardaki temel kaideleri kıyas etmek bakımından son derece önem arz etmektedir.

Bu çalışmada dikkat çeken bir diğer husus, Hâcibzâde'nin "Yedi Harf" meselesine yaklaşımıdır. Nitekim yedi harf meselesi, İslam dünyasındaki en ihtilafli konulardan biri olmuştur. Bu hususta pek çok fikir serdedilmiş ve Kur'ân'ın yedi harfe göre tilâvetinin devamı noktasında bir ittifak sağlanamamıştır. Hâcibzâde, konuyla ilgili,

Hz. Ebû Bekir döneminde cem' edilen Mushaf'ın, noktasız ve harekesiz olmasının vermiş olduğu avantajla, yedi harfin hepsine şamil olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca o, Hz. Osman hilafetinde istinsah edilen Mushafların her birinin bir harfe göre istinsah edildiği kanaatindedir. Bu durumda o, yedi farklı beldeye gönderilen Mushafların yedi harften her birine göre yazıldığını ve hali hazırdaki kırâatlerin temelini teşkil ettiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla Hâcibzâde, şu an okunan ve okutulan kırâât-ı aşere'nin aslında yedi harften kaynaklandığını ifade etmiş olmaktadır. Hâcibzâde'nin bu hususta yaptığı sarîh değerlendirme, yedi harf meselesinin anlaşılması bakımından önem arz etmektedir.

Hali hazırda Kur'ân ta'lîm inde umûmî yetle mananın ihmal edildiği muhakkaktır. Bu çerçevede Kur'ân eğitimi almış birinin hangi kelimeler üzerinde vakf yapıp yapmaması hususu çoğu zaman gözden kaçmaktadır. Hâcibzâde, bu hususu, önemine binaen ayrı bir başlık altında incelemiştir. Bu kısımda Kur'ân okuyucularının, Kur'ân tilâvetindeki vakf hataları Kur'ân-ı Kerîm'den misallerle anlatılmıştır. Bu husus, muhtemel hataların önüne set çekilmesi bakımından önemlidir. Ayrıca o, yapılan vakf hatalarının manayı nasıl tağyir ettiği hususu ve fikhî vechesi üzerinde de durulmuştur. Hâcibzâde, Mushaf imlasını, vakf-ibtidâ ile alakalandırarak, bu üç meselenin birbiriyle irtibatına değinmiş; Mushaf imlasına dair ilmin elzem ve ehemmiyetli olduğunu ifade ederek, Mushaf imlasında farklı yazılan kelimelerin ezberlenmesinin gerekli olduğunun altını çizmiştir.

Bu eserdeki önemli noktalardan bir diğeri de Kur'ân tilâvetinde gözetilmesi gereken edeplerdir. Eserde Kur'ân hâfızının Kur'ân'ı hatmetmede bir süreklilik kazanması gerektiğinin altını çizmiş; bu hususla ilgili ashâbdan nakiller yapmıştır. O, konuyla alakalı, ashâbdan bazı kişilerin bir günde bazılarının bir ayda bazılarının yedi günde hatim yapmalarını misal vermiş; ayrıca Hz. Peygamber'in üç günden az bir zamanda hatim yapmayı tavsiye etmediğini aktarmıştır. Hâcibzâde, bütün bu misallerde, Kur'ân hâfızının hıfzını muhafaza etmesi ve mesuliyetten kurtulması için kendi zamanına ve durumuna göre Kur'ân tilâvetinde süreklilik içinde olmasının önemi üzerinde durmuştur. Ayrıca o, Kur'ân tilâvetine başlarken misvak kullanmanın faydaları ve tavsiye ettiği bir salavat ile tilâvete başlamanın gerekliliğine de değinmiştir.

Tüm bu verilerden yola çıkarak denilebilir ki Hâcibzâde'nin bu eseri, Kur'ân eğitimi almak durumunda olan biri için, en temel bilgileri sade bir üslup ile aktarması ve tecvîd eseri yazma niyetindeki araştırmacılara örnek olması bakımından önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdü'l-Alî el-Mes'ûl. *Mu'cemü mustalehâti 'ilmi'l-kırâati'l-Kur'âniyye*. Kâhire: Dâru's-Selâme, 2007.
- Abdullah b. Mübârek. *ez-Zühhd ve'r-rekâik*, 2 Cil., thk. Habîbu'r-Rahmân el-A'zamî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Abdurrahmân b. Ebî Bekr Celâlüddîn es-Suyûtî. *ed-Dürrü'l-mensûr*, 7 Cil. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Abdülfettâh es-Seyyîd 'Acemî. *Hediyyetü'l-kârî ilâ tecvîd-i Kelâmi'l-Bârî*. Suudi Arabistan: Mecmû'atu Bin Lâdin es-Sa'ûdî, 1982.
- Ahmet b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *Müsned*, 55 Cil., thk. Şuayb el-Arnaûd v.dğr. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Akakuş, Recep. "İlmi kırâat otoritelerinden İbn Cezeri ve torunu Kasım Paşa". *Diyanet Dergisi*, S. 4 (1990): 3-31.
- Akbayar, Nuri. *Sicill-i Osmani*. 6 Cil., çev. Seyyid Ali Kahraman. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Albayrak, Halis. *Tefsir Usûlü*. 4. bs. İstanbul: Şûle Yayınları, 2011.
- Altıkulaç, Tayyar. "Alemüddîn es-Sehâvî", *DİA*, İstanbul, 2009, XXXVI, 311-313.
- "İbn Mücâhid", *DİA*, İstanbul, 1999, XX, 214-215.
- "İbnü'l-Cezerî", *DİA*, İstanbul, 1999, XX, 551-557.
- Aliyyü'l-Kârî, Ebü'l-Hasan Nureddîn Ali b. Sultân Muhammed. *el-Minehu'l-fikriyye alâ metni'l-Cezeriyye*. Mısır: Matbaatü Mustafa Bâbî ve Evlâdüh, 1948.
- Arabâvî, Ferğâlî Seyyîd. *Şerhu Kitâbi'l-inbâ fî tecvîdi'l-Kur'ân*. Kahire: Mektebetü Evlâdi's-Şeyh li't-Türâs, 2009.
- Aycan, İrfan. "Emeviler Dönemi Kültür Hayatında Dini İlimlerin Tarihsel Gelişimi". *Dini Araştırmalar Dergisi*, S. 5 (1999): 337-364.

- Bâbânî, İsmâil b. Muhammed Emîn Mîr Selîm. *Hediyyetü'l-‘arifîn esmâu'l-müellifîn ve âsâru'l-musannifîn*, 2 Cil. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-‘Arabî, ts.
- Bâkılânî, Ebû Bekr. *Nüketü'l-intisâr li nakli'l-Kur‘ân*. thk. Muhammed Zeğlûl Selâm. İskenderiye: Menşetü'l-Me‘ârif, ts.
- Beydâvî, Nâdiruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirâzî. *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, 5 Cil., thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar‘aşî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-‘Arabî, 1998.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cufî. *Târîhu'l-kebîr*, 9 Cil., thk. Muhammed Abdülmûîn Hân. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Me‘ârifî'l-‘Usmâniyye, ts.
- . *Sahîhu'l-Buhârî*. thk. Muhammed Zuhery b. Nâsır. Dimeşk: Dâru Tavki'n-Necât, 2001.
- Bursalı Mehmed Tahir Efendi. *Osmanlı Müellifleri*. 3 Cil., haz. Ali Fikrii Yavuz, İsmail Özen. İstanbul: Meral Yayınları, 1972.
- . “Abdullah Ahîskavî: Ebû Muhammed Abdullah Zıyâüddîn Ahîskavî”. *Sırat-ı Müstakîm Dergisi*, S. 136 (1326/1908): 50-51.
- Birişik, Abdülhamîd. *Kırâat İlmi ve Târîhi*. 3. bs. Bursa: Emin Yayınları, 2014.
- Cevherî, İsmâil b. Hammâd. *Tâcü'l-lüğa ve shâhu'l-‘Arabiyye*. 6 Cil., thk. Ahmed Abdülğafûr Attar. Mısır: Dâru'l-Kitâbi'l-‘Arabî, 1957.
- Cündî, Ahmed Alemüddin. *Lehçetü'l-Kur‘âni'l-Kerîm beyne'l-fusha ve lehacâti'l-kabâil*. Kahire: Havliyyatü Külliyyeti Dâri'l-Ulûm, 1969-1970.
- Cüraysî, Muhammed Mekkî Nasr. *Nihâyetü'l-kavli'l-müfîd fi ‘ilmi tecvîdi'l-Kur‘âni'l-Mecîd*. tsh. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-‘İlmiyye, 2003.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur‘an Okuma Esasları*. 11. bs. Bursa: Emin Yayınları, 2013.
- . “Şâtıbî, Kâsım b. Firrûh”, *DİA*, İstanbul, 2010, XXXV, 376-377.

Çollak, Fatih. “Tecvîd İlmi, Ortaya Çıkışı ve Gelişimi”. *Tarihten Günümüze Kırâat İlmi Uluslararası Kırâat Sempozyumu, İstanbul: 16-18 Kasım 2012*, Ankara: DİB Yayınları, 2015, 365-386.

Dânî, Ebû ‘Amr Osman b. Saîd b. Osman. *Câmiu’l-beyân fi’l-kırâati’s-seb’*. 2 Cilt. Kâhire: Dâru’l-Hadîs, 2006.

----- . *Şerhu Kasîdeti Ebî Muzâhim el-Hâkânî elletî gâlehâ fi’l-kurrâi ve husni’l-edâi*, 2 Cilt., thk. Ğâzî b. Buneyder b. Ğâzî el-Umrî el-Harebî. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Mekke Câmî‘atü Ümmi’l-Kurâ, Külliyyetü’d-Da‘veti ve Usûlüddîn, 1998.

----- . *et-Tahtîd fi’l-itkân ve’t-tecvîd*. thk. Ğânim Kaddûrî el-Hamed. Ummân: Dâru Ammar, 2000.

----- . *et-Teyisr fi’l-Kırâati’s-Seb’*. thk. Otto Pretzl. Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, 1984.

Dağdeviren, Alican. “Kur’ân Kırâatinin Ana Dinamiği: Harfler”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 17 (2008): 47-81.

Dayf, Şevki. *Târihu’l-edebi’l-‘Arabî el-‘asru’l-câhilî*. Kâhire: Dâru’l-Me‘ârif, 1426.

Demirci, Muhsin. *Kur’ân Tarihi*. 8. bs. İstanbul: MÜİFV Yayınları, 2011.

----- . *Tefsir Usûlü*. 12. bs. İstanbul: MÜİFV Yayınları, 2007.

Dûserî, İbrahim b. Sa’îd. *Mu‘cemü’l-mustalahât fi ‘ilmiyi’t-tecvîd ve’l-kırâât*. Riyad, 2004.

Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Abdülğani. *İthâfu fudalâi’l-beşer bi’l-kırâati’l-erbeate aşer*. thk. Şa’bân Muhammed İsmâîl. Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1987.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünen*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd. Beyrut: el-Mektebetü’l-‘Asriyye, ts.

Ebû Ubeyde, el-Kâsım b. Sellâm b. Abdillâh el-Herevî. *Fedâilü’l-Kur’ân*. thk. Mervân el-‘Atiyye v.dğr. Dimeşk: Dâru İbn Kesîr, 1415/1995.

- Efġânî, Sa'îd b. Muhammed b. Ahmed. *Min târihi'n-nahvi'l-'Arabî*. Kuveyt: Mektebetü'l-Felâh, ts.
- Ekici, Tuba. *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân ve'l-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân'ın Kur'an Tarihi Yönünden İncelenmesi ve Değerlendirilmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2019).
- Enderâbî, Ebu Abdillâh Ahmed b. Ebî Ömer. *el-İdâh fî'l-kirâât*. thk. Menâ 'Adnân Ğanî. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Irak Tikrît Üniversitesi Külliyyetü't-Terbiyetü li'l-Benât, 2002.
- Eroġlu, Ali. *Tarihte Tefsir Hareketi ve Tefsir Anlayışları*. 1. bs. Erzurum: EKEV Yayınları, 2002.
- Eroġlu, Mehmet. "Beled Suresi". *DİA*, İstanbul, 1992, V, 397-398.
- Eroġlu, Muhammed. "Abdullah b. Abbas". *DİA*, 1988, I, 76-79.
- Erul, Bünyamin. "Zeyd b. Sâbit". *DİA*, İstanbul, 2013, XLIV, 321-322.
- Eşref, Muhammed Fuâd Tal'at. *Büşra's-sa'id bi musannefâti 'ilmi't-tecvîd*. Brunei: Brunei Daru's-Selâm Devleti Üniversitesi, 2002.
- Ezherî, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-lüġa*, 17 Cil., thk. Muhammed 'İvaz Mir'eb. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 2001.
- Gökdemir, Ahmet. *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları*. Doktora Tezi, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- ". "el-Mürşidü'l-Vecîz ve en-Neşr Bağlamında Ebû Şâme ile İbnü'l-Cezerî'nin Kur'ân Tilâvetine Bakışı". *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 6 (2019): 103-122.
- Gülle, Sıtkı. *Açıklamalı Örnekleriyle Tecvîd İlmi*. 1. bs. İstanbul: Huzur Yayınları, 2005.
- Güngör, Mevlüt. "Begavî, Ferrâ". *DİA*, İstanbul, 1992, V, 340-341.
- Ğânim Kaddûri el-Hamed. *Ebhâsun cedîde fî 'ilmi'l-esvât ve't-tecvîd*. Amman: Dâru Ammar, 2011.

----- . *Ebhâsun fî 'ilmi't-tecvîd*. Ammân: Dâru Ammâr, 2002.

----- . *ed-Dirâsâtü's-savtiyye 'inde 'ulemâi't-tecvîd*. Ammân: Dâru Ammâr, 2009.

----- . *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezerî*. Cidde: Merkezü'd-Dirâsâti ve'l-Ma'lûmâti'l-Kur'âniyye, 2008.

Hâcibzâde Muhammed Efendi. *Kavâidü'l-Furkân fî tecvîdi'l-Kur'ân*. Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Bölümü Yazma Bağışlar.

Hâcibzâde, *Kavâidü'l-Furkân*, Süleymaniye Kütüphanesi Kemankeş Bölümü Yazma Bağışlar.

Halîl b. Ahmed, Ebû Abdurrahmân b. Amr Ferâhîdî. *Kitâbü'l-'ayn*. thk. Mehdî Mahzûmî ve İbrahim Sâmerrâî. Beyrut: Müessesetü'l-Alemi li'l-Matbuat, 1988.

Hamza Hüdâyî. *Tecvîd-i edâiyye*. İzmir: Hafız Nuri Efendi Matbaası, 1301/1885.

Hasan Ziyâüddîn. *el-Ahrufü's-seb'a ve menziletü'l-kirâati minhâ*. Beyrut: Daru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1988.

<http://farghly.forumegypt.net/t48-topic>, Erişim Tarihi: 13.03.2016.

Husarî, Mahmûd Halîl. *Ahkâmu kirâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Zabeta nassahû ve allaka aleyhi Muhammad Talha Bilâl Minyâr. Mekke: el-Mektebetü'l-Mekkiyye, 1999.

Işık, Emin. "Hümeze Suresi". *DİA*, İstanbul, 1998, XVIII, 483-484.

İbn Abdi Rabbih. Ahmed b. Muhammed. *el-Ikdü'l-ferîd*, 8 Cil., nşr. Abdulmecit et-Tarhini. Beyrut, 1987.

İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 30 Cil. Beyrut: Müessesetü Târîhi'l-Arabî, 2000.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *Sünen*. thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabî, ts.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî. *Lisânü'l-Arab*, 16 Cil., nşr. Emîn Muhammed Abdülvehhâb, Muhammed Sâdık Ubeydî. Beyrut: Dâru'l-İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1997.

- İbn Mücâhid, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs. *Kitâbü's-seb'a fi'l-kirâât*. thk. Şevkî Dayf. Kâhire: Dâru'l-Maârif, 1980.
- İbn Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm. *el-Fihrist*. thk. İbrahim Ramadân. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1997.
- İbn Sa'd, Ebu Abdillâh Muhammed b. Sa'd Menî' el-Hâşimî. *et-Tabakâtü'l-kebir*, 2 Cil., thk. Muhammed Abdulkâdir 'Ata. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1990.
- İbn Sivâr, Ebû Tâhir Ahmed b. Ali b. 'Ubeydullah b. Ömer. *el-Müstenîr fi'l-kirâati'l-aşr*. 2 Cil., thk. Ammâr Emin. Birleşik Arap Emirlikleri: Dâru'l-Bühûs li'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye ve İhyâi't-Türâs, 2005.
- İbn Tahhân, Ebü'l-Esbağ el-Endülüsî. *Nizâmu'l-edâ fi'l-vakf ve'l-ibtidâ*. thk. 'Ali Hüseyin el-Bevvâb. Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, ts.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *Ğâyetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ*, 2 Cil., nşr. Gotthelf Bergstrasser. Kâhire: Mektebetu İbn-i Teymiyye, ts.
- *et-Temhîd fi 'ilmi't-tecvîd*. thk. Ğânim Kaddûrî el-Hamed. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- *en-Neşr fi'l-kirâati'l-aşr*, 3 Cil., thk. Celalüddîn Muhammed Şeref. Tanta: Dâru's-Sahâbe, 2002.
- *Tahbîru't-Teysîr fi'l-kirâ'ati'l-eimmeti'l-aşere*. thk. Ahmed Muhammed el-Gudat. Amman: Dâru'l-Furkân, 2000.
- *Mukaddime*. thk. Eymen Rüşdî Süveyd. Cidde: Dâru Nûru'l-Mektebât, 2006.
- İshâk, Ali Şevvâh. *Mu'cemü Musannefâti'l-Kur'an*. Riyad: Dâru'r-Rufâ'î, 1983.
- İzmirli, İsmail Hakkı. *Târîh-i Kur'an*. 2. bs. İstanbul: Böre Yayınları, 1956.
- Kâlî, Ebû Ali. *el-Emâlî*, 2 Cil. Kahire: Matbaatü Dâri'l-Kütüb, 1906.
- Kandemir, Yaşar. *Mevzû Hadisler, Menşei Tanıma Yolları Tenkidi*. 2. bs. Ankara: DİB Yayınları, 1991.

- Karaçam, İsmail. *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri*. 31. bs. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2007.
- Karadavut, Ahmed. "Arap Dilinde Lahın Doğuşu". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S. 7 (1997): 325-350.
- Karaman, Hayrettin. *İslâm Hukuk Tarihi*. 13. bs. İstanbul: İz Yayınları, 1999.
- . *İslam Hukukunda İçtihad*. 5. bs. Ankara: DİB Yayınları, 1975.
- Kaya, Süleyman. "Sak", *DİA*, İstanbul, 2008, XXXV, 586-587.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-müellifîn*, 6 Cil. Beyrut: Mektebetü'l-Musennâ, ts.
- Kılavuz, Ahmet Saim. *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş*. 18. bs. İstanbul: Ensar Yayınları, 2012.
- Kılıç, Mustafa. "İmam-Hatip Ortaokul ve Liselerinde Kur'ân Eğitimi Üzerine Bir Araştırma". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 47 (2014): 69-106.
- Koçyiğit, Talat. *Hadis Usûlü*. 1. bs. Ankara: TDV Yayınları, 1997.
- Kurtûbî, Abdülvehhâb b. Muhammed Kurtûbî. *el-Muvaddah fi't-tecvîd*. thk. Ğânîm Kaddûrî el-Hamed. Amman: Dâr-u Ammar, 2000.
- Lugavî, Ebu'l-Hüseyin Ahmet b. Fâris b. Zekeriyâ İbn Fâris. *Mu'cemü'l-mekayisi fi'l-luga*. thk. Şihabüddin Ebu Amr. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2012.
- Mağnisî, Ahmed b. Muhammed. *Tercüme-i Cezerî*. İzmir: Hafız Nuri Efendi Matbaası, 1301/1885.
- Maşalı, Mehmet Emin. *Târîhi ve Temel Meseleleriyle Kırâat İlmi*. 1. bs. Ankara: Otto Yayınları, 2016.
- Mekkî b. Ebî Tâlib. *er-Ri'âye li tecvîdi'l-kırâe ve tahkiki lafzi't-tilâve*. thk. Ğânîm Kaddûrî el-Hamed. Amman: Dâr-u Ammâr, 1996.
- Mersafî, Abdülfettâh Seyyid Acemî. *Hidâyetü'l-kârî ilâ tecvîdi kelâmi'l-Bârî*. Medine: Mektebetü Tayyibe, 2005.

- Merzubânî, Ebû Ubeydullah Muhammed b. İmrân b. Mûsâ. *Mu‘cemü’ş-şu‘arâ*. thk. Abdüssettâr Ahmed Ferâc. Kâhire: Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-‘Arabiyye, 1960.
- Mu‘abbed, Muhammed Ahmed. *el-Mülehhasu’l-mufîd fî ilmi’t-tecvîd*. Kâhire: Dâru’s-Selâm, 1980.
- Muhammed b. Mahmûd Havvâ. *eş-Şerhu’l-‘asrî ‘alâ Mukaddimeti İbnü’l-Cezerî (Şerhu metni’l-Cezerî fî’t-tecvîd me‘a fevâidîn muhimme)*. Cidde: Dâru İbn Hazm, 2008.
- Muhammed b. Sahnûn. *Kitâbu’l-ecvibe*. thk. Hâmid ‘İlvînî. Tunus: Dâru Sahnûn, 2000.
- Muḩçalı, Serdar. *el-Mu‘cemü’l-‘Arabiyyi’l-hadîs*. 1. bs. İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1995.
- Müslim b. Haccâc. *Sahîh-u Müslim*. thk. Muhammed Fuâd ‘Abdu’l-Bâkî. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabi, ts.
- Müstakîmzâde Süleyman Sa‘deddin Efendi. *Mecelletü’n-nisâb*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 2000.
- Oflaz, Abdülhalim. *Kur’ân Tarihi Etrafındaki Düşünceler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- Önkal, Ahmet. “Müseylimetülkezzâb”. *DİA*, İstanbul, 2006, XXXII, 90-91.
- Özbalıkçı, Mehmet Reşit. “Sibeveyhi”. *DİA*, İstanbul, 2009, XXXVII, 130-134.
- Özcan, Tahsin. “Saçaklızâde Mehmed Efendi”. *DİA*, 2008, XXXV, 368-370.
- Öz, Mustafa. “Kurrâ”, *DİA*, İstanbul, 2002, XXVI, 445-446.
- Pakdil, Ramazan. *Ta’lîm Tecvîd ve Kırâat*. 11. bs. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014.
- Râzî, Muhammed b. Ebîbekr b. Abdülkadir. *Muhtâru’s-sihâh*. thk. Mahmûd Hâtır. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1995.
- Riyâd Zâde. *Esmâü’l-kütübi’l-mütemmîme li keşfi’z-zünûn*. thk. Muhammed Altuncî. Dimeşk: Dâru’l-Fikr, 1983.

- Sâbûnî, Muhammed Ali. *et-Tibyân fî ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: el-Mektebetü'l-
'Asriyye, 2014.
- Saçaklızâde Mehmed Efendi. *Cühdü'l-mukil*. thk. Sâlim Kaddûrî el-Hamed. Amman:
Dâru Ammar, 2001
- Sa'îdî, Ebü'l-Hasan Alî b. Ca'fer b. Muhammed. *Risâaletâni fî tecvîdi'l-Kur'ân*. thk.
Ğânim Kaddûrî el-Hamed. Amman: Dâr-u Ammâr, 2007.
- Sarı, Mehmet Ali. "Âsım b. Behdele". *DİA*, İstanbul, 1991, III, 475-476.
- . *Kur'ân-ı Kerîm 'i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları*. İstanbul: İFAV Yayınları,
2011.
- Sarı, Mevlüt. *el-Mevârid*. 1. bs. İstanbul: Bahar Yayınları, 1980.
- Sehâvî, Ebü'l-Hasen Alemüddîn Alî b. Muhammed b. Abdissamed. *Cemâlü'l-kurrâ
ve kemâlü'l-ikrâ*. 2 Cil., thk. Mervân el-Atiyye- Muhsin Ferâbe. Dimeşk: Dâru'l-
Me'mûn li't-Turâs, 1997.
- Sezgin, Fuat. *GAS*, 17 Cil., Leiden, 1964-84.
- Suyûti, Ebu'l-Fadl Celâleddîn Abdurrahman b. Ebi Bek. *el-Camiü's-sagîr*. 7 Cil.
Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2012.
- . *el-Müzhir fî ulumi'l-luga ve envaiha*. Beyrut: Daru'l-Fikr, 2005.
- . *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Mustafa Dîb el-Buğa. Beyrut: Dâr-u İbn Kesîr,
ts.
- . *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebü'l-Fald İbrâhîm. Kâhire: el-
Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmmetü li'l-Kitâb, 1974.
- Şeref, Cemâlüddîn Muhammed. *Hedyü'l-Mecîd fî şerhi Kasîdeteyi'l-Hâkânî ve's-
Sehâvî fî't-tecvîd*. Tanta: Dâru's-Sahâbeti li't-Türâs, ts.
- Şeyhî, Mehmed Efendi. *Vekâyiü'l-fudalâ*, 4 Cil., haz. Abdülkadir Özcan. İstanbul:
Çağrı Yayınları, 1989.

- Taşköprüzâde, Ebü'l-Hayr 'İsamüddîn Ahmed Efendi. *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Cezeriyye*. thk. Muhammed Seydî. Medine-i Münevvere: Vizâratü'ş-Şü'ûni'l-İslâmiyye ve'l-Evkâf ve'd-Da' ve ve'l-İrşâd, 1421.
- Tayyân, Muhammed Hassân. "Araplarda Sesbilim". trc. Ahmet Yüksel. *Samsun On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 17 (2004): 301-319.
- Temel, Nihat. *Kırâat ve Tecvîd İstilahları*. 4. bs. İstanbul: İFAV Yayınları, 2018.
- Tetik, İbrahim. *Tecvîd İlmi: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci*. (Doktora, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- Tetik, Necati. "Kırâat Eğitiminin Dünü, Bugünü, Yarını ve Kırâat Eğitiminde Meslekler". 2. bs. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002.
- Tirmîzî, Muhammed b. İsâ b. Sevre b. Musa b. ed-Dahhâk. *Sünen-i Tirmizî*. thk. Beşşâr 'Avvâ Ma'rûf. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1998.
- Topaloğlu, Bekir. *Kelâm İlmi*. 1. bs. İstanbul: Damla Yayınları, 1996.
- Topuzoğlu, Tevfik Rüştü. "Halîl b. Ahmed", *DİA*, 1997, XV, 309-312.
- 'Ubeydî, Abdurrahmân, *Mu'cemü'l-mustalahât fî 'ilmi't-tecvîd ve'l-kırâât*, Irak: Mektebetü'd-Doktor Mervân, 2007.
- Ummânî, Ebû Muhammed el-Hasan b. Alî b. Sa'îd. *Kitâbü'l-evsât fî 'ilmi'l-kırâât*. thk. İzzat Hasan. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 2006.
- Uzunpostalıcı, Mustafa. "Ebû Hanîfe". *DİA*, 1994, X, 143-145.
- Üzüm, İlyas. "Kıyâme Süresi". *DİA*, İstanbul, 2002.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil. "Mutaffifin Suresi". *DİA*, İstanbul, 2006.
- Yiğit, İsmail. "Emeviler". *DİA*, İstanbul, 1995, XI, 104-108.
- Yücel, Ahmet. *Hadis Tarihi*. 7. bs. İstanbul: MÜİFV Yayınları, 2012.
- Yüksel, Ali Osman. *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*. İstanbul: MÜİFV Yayınları, 1996.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf 'an hakâiki ğavâmidi 't-tenzîl ve uyûni 'l-ekâvîl fî vücûhi 't-te'vîl*, 4 Cil. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1987.

Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedruddîn Muhammed b. Bahadır. *el-Burhân fî ulûmi 'l-Kur'ân*, 4 Cil., thk. Zeki Muhammed Ebu Seri. Riyad: Dâru'l-Hadra, 200

ÖZ GEÇMİŞ

Abdullah GİRAY

Medeni Durum: Evli, iki çocuk babası

EĞİTİM

2004-2005 : Erzurum İmam Hatip Lisesi Mezuniyeti

2006-2007 : Diyanet İşleri Başkanlığı İmam-Hatip ve Müezzin Kayyım Eğitim Kursu

2007-2009 : Hafızlık Eğitimi

2008-2009 : Anadolu Üni. İlahiyat Önlisans

2012-2013 : Sakarya Üni. İlahiyat Fakültesi Lisans

2012-2013 : Diyanet İşleri Başkanlığı Tashih-i Huruf Kursu

2012-2014 : Diyanet İşleri Başkanlığı Türk Tasavvuf Musikisi Seminerleri

2014-2015 : Din Görevlilerinin Vaaz Becerilerini Geliştirme Hizmet İçi Eğitim Kursu

2016-2017 : Çapa İsmek Bendir ve Ud Eğitimi

2014-2015 : Diyanet İşleri Başkanlığı Tashihi Eğitim Kursu

2017-2020 : Diyanet İşleri Başkanlığı İstanbul Haseki Aşere-Takrib Eğitimi

2019-2020 : İstanbul Sabahattin Zaim Üni. Temel İslam Bil. Yüksek Lisans Eğitimi

İŞ DENEYİMİ

2007 yılından beri Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde Din Görevlisi olarak görev yapmaktadır. Halen İstanbul Fatih Seyyid Ömer Camii'nde Din Görevlisidir.